

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

**O'ZBEKISTON PEDAGOGIKA FANLARI ILMiy TADQIQOT
INSTITUTI**

**S.T. TURG'UNOV, L.A.MAQSUDOVA, M.A.UMARALIYEVA,
H.M.TOJIBOYEVA**

**PEDAGOGIK JARAYONLARNI
TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH
TEXNOLOGIYALARI**

**"Sano-standart" nashriyoti
Toshkent – 2012**

74.204- Matematika

UDK: 371.13/16

KBK: 74/204

P-36 S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, M.A.Umaraliyeva, H.M.Tojiboyeva
Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish
texnologiyalari. – Toshkent: "Sano-standart", 2012. – 100 bet.

ISBN 978-9943-4106-1-9

UDK: 371.13/16

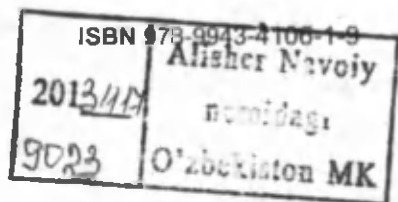
KBK: 74/204

Mas'ul muharrir:
pedagogika fanlari doktori, professor
R.X. Djurayev

Taqrizchilar:
pedagogika fanlari doktori, dotsent
Sh.Q. Mardonov,
pedagogika fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim
X.A.Umarova,
pedagogika fanlari nomzodi,
Q.O. Shodmanov

Mazkur qo'llanmada uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar, pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuvlar, ta'lim jarayonlari samaradorligi, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning funktsiya va metodlari, shuningdek, ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishda rahbarlar va professor-o'qituvchilar tomonidan pedagogik jarayonlarni takomillashtirish, pedagogik jarayon sub'yektlari faoliyatini muvofiqlashtirish va ularning refleksiv faoliyatini tashkil etish asosida ta'lim samaradorligini oshirish yo'nalishidagi vazifalar yoritilgan.

Qo'llanma uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat olib borayotgan rahbarlar, pedagoglar, pedagogik faoliyati bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilar, mutaxassislar va pedagogika oliy o'quv yurtlarining talabalari uchun mo'ljallangan.

© "Sano-standart" nashriyoti, 2012 yil

KIRISH

Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi...

I.A.Karimov

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan kundan boshlab o'tgan qisqa vaqt ichida xalqimiz siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda katta yutuqlarga erishdi, o'z tarixiga yangicha tafakkur asosida yondashish, ulug' ajdodlar qoldirgan boy madaniy va ma'naviy merosni o'rganish sharafiga muyassar bo'ldi, milliy g'ururimiz qayta tiklandi. Respublikada ilm-fan, jumladan pedagogika fani yangi taraqqiyot bosqichiga ko'tarilmoqda, o'tmishdagi pedagogik tafakkur daholarining shuxratini tiklash, ularning g'oyalarini hayotga tatbiq etishdek ulug' ishlar amalga oshirilmoqda.

Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 16 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi 2008-yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009-yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo'nalishlariga bag'ishlangan ma'ruzasida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ustuvor vazifalardan biri sifatida ta'lim-tarbiya tizimining moddiy bazasi va sifat darajasini kuchaytirish masalasi belgilandi.

Ta'lim tizimining sifat darajasini kuchaytirish ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini zamonaviy talablarni hisobga olgan holda tanqidiy tahlil qilish hamda yangilash bilan bir qatorda, ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish tizimini ham takomillashtirishni taqozo etadi. Chunki, hozirgi kunda ta'lim muassasalarida yaratilayotgan sharoitlar, zamonaviy o'zgarishlar barcha imkoniyatlardan foydalana oladigan, o'ziga va o'z ishiga nisbatan talabchan, ta'lim muassasasi, oila va mahalla hamkorligini yo'lga qo'ya oladigan, o'z ishining ustasi bo'lgan, o'z sohasining sirlarini har tomonlama chuqur bilgan, o'zini-o'zi rivojlantiruvchi hamda o'z qobiliyati va imkoniyatlarini to'la ishga

sola biladigan rahbarlar va professor-o'qituvchilarning faoliyat ko'rsatishini talab qilmoqda.

Respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimining moddiy bazasi va sifat darajasini kuchaytirish masalasi muhim ahamiyatga ega bo'lgan ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanishi va ta'lim tizimining sifat darjasini ko'tarishga qaratilayotgan e'tibor barcha ta'lim muassasasi rahbarlari va professor-o'qituvchilarning o'z ustida ishlashi, tinmay izlanish olib borishi hamda pedagogik jarayonlarni zamonaviy talablar darajasida, ilmiy asoslarda tashkil etish yo'nalishlarida o'ziga xos talablar belgilaydi.

2008-yil 29-fevral kuni qabul qilingan Prezident I.A.Karimovning PQ-805-sonli qarori yoshlarning manfaatlari va huquqlarini himoya qilish borasidagi yetilgan muammolarni o'z vaqtida hal etish, uzluksiz ta'lim tizimida islohotlarni yanada chuqurlashtirish, real iqtisodiyotda va mamlakat hayot faoliyati sohalarida ta'lim muassasalari tomonidan tayyorlanadigan mutaxassislariga bo'lgan talabni ta'minlashga qaratilgandir.

Mazkur qarorda yoshlarning manfaatlarini yanada to'liq ta'minlash va huquqlarini himoya qilishga yo'naltirilgan huquqiy bazani takomillashtirish hamda mustahkamlash, amaldagi qonun va normativ-huquqiy hujjatlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish; ta'lim jarayonini uning uzluksizligi va davomiyligi nuqtai nazaridan yanada takomillashtirish, 9-sinf bitiruvchilarining o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi bilan to'liq qamrab olinishini ta'minlash, kasb-hunar kollejlari va oliy ta'lim muassasalarida yoshlardan munosib ravishda foydalanish va jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishini kafolatlaydigan, real iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarida talab qilinayotgan yo'nalishlar va ixtisosliklar bo'yicha kadrlar tayyorlashni tashkil qilish; ta'lim va kadrlar tayyorlash butun tizimi darajasi hamda sifatini tubdan oshirish, ta'lim muassasalar, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va oliy o'quv muassasalaridagi ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini zamonaviy talablarni hisobga olgan holda tanqidiy tahlil qilish hamda yangilash, pedagog kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil etishni takomillashtirish kabi qator dolzarb

vazifalar belgilanganligi uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishda Davlat talablari, ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini unifikatsiyalash va modernizatsiya qilishga asos sifatida xizmat qiladi.

Bugungi kunda, barkamol shaxsni shakllantirish masalasi davlat siyosati doirasiga ko'tarilgan bo'lib, uni amalga oshirish jarayoni hisoblangan pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlash esa, barcha ta'lim muassasalari rahbarlari, professor-o'qituvchilari, tarbiyachilari, ta'lim-tarbiya jarayoni sub'yektlari va boshqa mutaxassis xodimlarning (mahalla-ko'y va ota-onalarning faoliyati bilan uzviy bog'liq holda) faoliyatini samarali tashkil etish va takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish mexanizmlarini yaratish zaruriyatini belgilaydi.

Demak, shaxs, davlat va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib barkamol shaxsni shakllantirishda pedagogik tizimning integrativ tabiatiga mos rivojlantiruvchi strategiyalarni tanlash hamda mazkur tizimni tadqiq etish va takomillashtirishga tizimli, vaziyatli, ijodiy, refleksiv, muvofiqlashtirilgan, etnik, shaxs-faoliyat, milliy-hududiy va innovatsion yondashuv kabi yondashuvlarni qo'llash va ulardan mazmun-mohiyatiga ko'ra to'g'ri foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur yondashuvlarni pedagogik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash va samaradorligini oshirishning metodologik asoslari sifatida ko'rib chiqish vujudga kelayotgan vaziyatlarga bog'liq holda pedagogik jarayonlar samaradorligini o'rganish, tahlil qilish va takomillashtirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Pedagogik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlashda o'quvchi-talabalarning ichki imkoniyatlarini harakatga keltiruvchi, tushunchalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga ko'maklashuvchi jarayonlar, ya'ni "ta'lim"- "mustaqil ta'lim", "tarbiya"- "o'zini-o'zi tarbiya", "ma'lumot"- "mustaqil ma'lumot" bir-birini to'ldiruvchi hamda biri-ikkinchisining, ikkinchisi-uchinchisining ta'minlovchisi sifatida shaxsning rivojlanishi va uning shaxsiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun xizmat qilishi zaruriyatini va

mazkur jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur.

Pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni, mavjud ziddiyatlarni va ularni bartaraf etish yo'llarini aniqlash, pedagogik tizim komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash va samaradorligini oshirishda strategik rejalashtirish (maxsus, funksional, mujassamlashtirilgan va diversifikatsiyalashgan strategiyalarni qo'llash), uning turlari va o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda pedagogik jarayon sub'yektlari uchun qo'yilayotgan talablar ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini unifikatsiya va modernizatsiya qilish; pedagogik jarayonni va sub'yektlar faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va takomillashtirishda pedagogik tizim komponentlarining o'zaro aloqadorligi va bog'liqligi, integrativ tabiati kabi qator o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish; mazkur tizimda innovatsion va hamkorlikdagi faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish va takomillashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ya'ni mazkur jarayonning samaradorligini ta'minlash yo'nalishida maxsus kurslar, o'quv-seminarlari tashkil etish va o'quv-metodik mahsulotlar bilan ta'minlash; ta'lim muassasasi, oila, mahalla, jamoaviy boshqaruv organlari va jamoatchilik tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish, ya'ni hamkorlikdagi boshqaruvni tashkil etish va takomillashtirish kabi qator yo'nalishlar bo'yicha mavjud muammolarni bartaraf etishni nazarda tutadi.

Shuningdek, pedagogik jarayonlarning integrativ tabiatiga mos rivojlantiruvchi strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish mexanizmlarini loyihalashtirish pedagogik jarayonlarda o'rganiladigan tushunchalarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini hamda axborotlarning yangiligi va ishonchligini ta'minlash zaruriyatini belgilaydi.

Ta'lim muassasalari rahbarlari va pedagog xodimlar uchun tayyorlangan ushbu qo'llanmada ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va uni boshqarish yo'nalishidagi asosiy

tushunchalar va ularning mazmun-mohiyati, shuningdek, ta'lim menejmentining nazariy jihatlarini, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda qo'llanish uslublarini keltirilgan, ta'lim muassasasi rahbarlari va pedagog xodimlar nafaqat o'z sohasi yo'nalishida nazariy va amaliy tushunchalarga ega bo'lishi, balki ta'lim muassasasi amaliyotida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, vaziyatlarga ko'ra o'quvchi-talabalarning faoliyatini muvofiqlashtirish va ularni boshqarish hamda pedagogik jarayonlarni takomillashtirish yo'nalishlarida hamkorlikda faoliyat ko'rsatish zaruriyati ham inobatga olingan.

TA'LIM MUASSASALARIDA TASHKIL ETILADIGAN PEDAGOGIK JARAYONLAR

Respublikamizda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, madaniy-ma'rifiy sohalarda katta ahamiyatga ega bo'lgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Barpo etilayotgan yangi bozor munosabatlariga asoslangan demokratik, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati insonlarning jamiyat hayotiga, mehnatga bo'lgan munosabatlarini tubdan o'zgartirishini talab etadi. Endilikda har bir kishi o'zgalarga emas, balki shaxsan o'zining imkoniyatlariga, qobiliyati va iste'dodiga tayanishi, shulardan kelib chiqib yashashi kerak.

Shaxs kelajagini belgilash va muhim poydevor yaratishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etishda uzluksiz ta'lim tizimidagi pedagogik jarayonlarning alohida o'rni bor, ya'ni maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida ta'lim oluvchilarda har tomonlama barkamollik sifatleri tarbiyalanadi. Zero, "Ta'lim – imkoniyatlar tengligini ta'minlaydigan buyuk mezon. U jamiyat aql-zakovatining yuksalishi, raqobatbardoshlikning kuchayishi va yutuqlar ko'payishining muhim omili vazifasini o'taydi"¹.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch asarida "Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi"², deb aytgan fikrlari ta'lim va tarbiya tushunchalarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi, ya'ni ular yaxlit pedagogik jarayon sifatida mavjudligini ifodalaydi.

Pedagogik jarayon tushunchasi ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin qilinsada, mazkur jarayon ta'lim-tarbiya jarayoni sifatida shaxsning kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u bir avlodning ijtimoiy tajribasini keyingi avlodlar tomonidan o'rganilishi va o'zlashtirilishi hamda ularning

¹ Xaruxiko Kuroda. Yuksak bilimil va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti: Xalqaro konferensiya materiallari. – T.: O'zbekiston, 2012. – B.19.

² Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B.62.

o'rganganlarini amaliyotga tatbiq etish uchun zarur shart-sharoitlar yaratib beradi.

Tadqiqotchilar V.A.Slastenin va A.I.Mishenkolarning ta'kidlashicha, pedagogik jarayon – bu ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarga yo'naltirilgan va maxsus tashkil etilgan pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro ta'sir jarayonidir. Pedagoglar va tarbiyalanuvchilar sub'yekt sifatida pedagogik jarayonning asosiy komponentlari hisoblanadi¹.

P.I.Obrazsov va V.M.Kosuxinlar pedagogik jarayonning o'ziga xos xususiyatlaridan biri sifatida uning yaxlitligini ajratib ko'rsatgan holda, quyidagilarni pedagogik jarayon komponentlari sifatida keltiradi:

- ta'lim mazmuni va o'quv materiallarini loyihalashtirish va o'zlashtirish jarayonlari;

- ta'lim mazmunini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini ta'minlash maqsadida tashkil etiladigan ta'lim jarayoni;

- o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ta'siri natijasida vujudga keluvchi rivojlanish jarayoni;

- o'quvchi va o'qituvchilarning shaxsiy munosabatlar darajasidagi o'zaro ta'sir jarayoni (norasmiy muloqot jarayoni);

- ta'lim mazmunini o'quvchilar tomonidan bevosita o'qituvchining ishtirokisiz o'zlashtirish jarayoni (mustaqil ta'lim va o'zini-o'zi tarbiya)².

Ushbu tadqiqotchilar ta'lim, rivojlanish, muloqot, mustaqil ta'lim va o'zini-o'zi tarbiya jarayonlarini yaxlit pedagogik jarayonning komponentlari sifatida ajratib ko'rsatadilar.

Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiluvchi pedagogik jarayonda sub'yektlarning ichki imkoniyatlarini harakatga keltiruvchi, tushunchalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga ko'maklashuvchi, pedagogikaning "tarbiya"-*"o'zini-o'zi tarbiya"*, *"ma'lumot"*-*"mustaqil ma'lumot"*, *"ta'lim"*-*"mustaqil ta'lim"*, *"rivojlanish"* va *"tarbiyaviy*

¹ Сlastenin В.А., Мищенко А.И. Целостный педагогический процесс как объект профессиональной деятельности учителя. Москва, 1997. – С.19

² Образцов П.И., Косухин В.М. Дидактика высшей военной школы: Учебное пособие. – Орел: Академия Спецсвязи России, 2004. – С.19.

munosabatlar" tushunchalari bir-birini to'ldiruvchi hamda bir-birini ta'minlovchisi sifatida shaxsning rivojlanishi hamda shaxsiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Shunday ekan, shaxsning rivojlanishida uning mustaqil faoliyati, ya'ni mustaqil ta'lim va mustaqil ma'lumotlar olishi hamda o'zini-o'zi tarbiyalashi muhim ahamiyatga ega ekanligini hamda uzluksiz ta'lim tizimining pedagogik jarayonlarida ta'lim oluvchi shaxsini rivojlantirishning asosi sifatida ta'lim – mustaqil ta'lim, tarbiya – o'zini-o'zi tarbiya, ma'lumot – mustaqil ma'lumot, rivojlanish va tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni yaxlit pedagogik jarayonning tarkibiy qismlari sifatida ajratib ko'rsatish mumkin.

Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan va boshqariladigan pedagogik jarayonlarning asosiy komponenti sifatida ta'lim oluvchi shaxsning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etuvchi ta'lim – mustaqil ta'lim, tarbiya – o'zini-o'zi tarbiya, ma'lumot – mustaqil ma'lumot, rivojlanish va tarbiyaviy munosabatlar jarayonlari bilan bir qatorda, oila, mahalla, ta'lim muassasasi va tengdoshlari o'rtasida vujudga keluvchi o'zaro ta'sir jarayonini ham inobatga olish zarur.

O'zaro ta'sir – bu inson faolligining ko'rinishi sifatida, muloqotning interfaol shakli va individ faoliyatining ma'lum bir turi sifatida mustaqil ahamiyat kasb etuvchi jarayon. O'zaro ta'sir jarayonida muloqot vujudga keladi va bunda inson o'zini-o'zi anglaydi, o'z ehtiyojini, shaxsiy hayotiy tushunchalarini, faolligini namoyon etadi.

Buning uchun inson o'zining qaysi tizimga va qaysi jamiyatga xosligini anglashi zarur. O'zaro ta'sir jarayonida ishtirok etayotgan inson nafaqat o'zini va shaxsiy xususiyatlarini, balki aniq holatni, vaziyatni ham o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi, bunda o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi sub'yektlarning rivojlanishi amalga oshadi, shuningdek, o'zaro ta'sir jarayoni ham rivojlanadi.

A.A.Bodalyovning fikricha, insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir inson psixologiyasi va shaxsiy xususiyatlarini rivojlanishining eng asosiy omili bo'lib, mazkur jarayon ishtirokchilarining o'zaro teng

harakatlari shaxslararo aloqalarning vujudga kelish sharti hisoblanadi¹.

T.P.Mal'kova va M.A.Frolovalarning tasdiqlashicha, o'zaro ta'sir jarayonida ishtirokchilar barcha yo'nalishlar bo'yicha teng darajada axborotlar bilan ta'minlanadi va ularda tushunchalar, shaxsiy fikrlar tug'iladi. Bunday o'zgarishlarning xususiyati – bu axborotlar almashinish yo'li bilan o'zaro ta'sir ko'rsatish natijasida qo'lga kiritilgan integrativ natijadir².

Bizning fikrimizcha, pedagogik jarayonlarning komponenti sifatida quyidagilarni inobatga olish zarur:

- sub'yektning faolligi va tashabbuskorligining rivojlanishi; shaxsning psixologik xususiyatlarining o'zgarishi;
- ma'naviy va madaniy tushunchalarning rivojlanishi; o'zini-o'zi anglash va o'zini-o'zi baholash ko'nikmalarining rivojlanishi;
- kasbiy kompetentlilik darajasini ortishi;
- hamkorlikdagi faoliyatni vujudga kelishi va unda axborotlar almashinuvi natijasida kasbiy faoliyatga psixologik moslashuvni vujudga kelishi.

Shaxslararo munosabatlar (bevosita va bilvosita muloqot) o'zaro ta'sir jarayonida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Shaxslararo munosabatlarda o'zaro ta'sir jarayoni ishtirokchilari o'zaro ma'lum bir belgilangan munosabatda bo'ladilar, bu munosabatlar jarayonida ishtirokchilarning o'zaro ta'siri natijasida tarbiyaviy jarayon vujudga keladi va mazkur tarbiyaviy jarayonni tarbiyaviy munosabatlar jarayoni deb atashimiz mumkin.

Chunki **tarbiyaviy jarayon** – o'zaro ta'sir natijasida bir insonning tajribasini ikkinchi bir inson tomonidan egallab borish jarayoni bo'lib, u insonlarda shaxsiy xislatlarni shakllantirish va rivojlanish jarayonini boshqarish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib beradi.

¹ Бодалев А.А. О предмете акмеологии // Психологический журнал. – М., 1993. – Т.14. – № 5. – С. 17

² Малькова Т.П., Фролова М.А. Введение в социальную философию: Учеб. пособие для студентов. – М.: Междунар. Пед. акад. 1995. – С.35.

Tarbiyaviy munosabatlar insonlarning o'zaro tajriba almashinishi, tajribalarni o'zlashtirishi, qo'llashi, ular o'rtasidagi doimiy munosabat, ya'ni aloqalar tizimi bo'lib mazkur jarayonda inson ikkinchi bir insonga bevosita va bilvosita o'zining xatti-harakatlari bilan yoki vositalar yordamida ta'sir o'tkazishi mumkin, bu jarayon ixtiyoriy ta'lim muassasalaridagi rahbarlar bilan xodimlar, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni ham qamrab oladi.

Tarbiyaviy munosabatlar insonlar o'rtasidagi doimiy munosabat (aloqalar) bo'lib, ular inson shaxsini rivojlantirishga, ya'ni mustaqil ma'lumot, mustaqil ta'lim olish va o'zini-o'zi tarbiyalashni shakllantirishga xizmat qiladi, shuningdek, bu pedagogik jarayon hisoblanadigan insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda turli shakllarda namoyon bo'ladi, ya'ni mazkur jarayonda ishtirok etayotgan ma'lum bir insonning bilimi, muomala va muloqot madaniyati, kiyinishi, gavda harakatlari, qobiliyati, fan-texnika, san'at va tabiatga bo'lgan munosabati hamda qiziqishi ikkinchi bir insonga va boshqa insonlarning faoliyatiga, ya'ni fikrlashi, tasavvuri va dunyoqarashining o'zgarishiga hamda tafakkurining rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Demak, pedagogik jarayon – bu shaxslararo munosabatlarda, bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatish jarayonida (tarbiyaviy munosabatlar) insonlarning shaxsiy sifatlarining shakllanishi va rivojlanishiga, xatti-harakati va dunyoqarashini o'zgarishiga, tajribasining boyishi, bilim, ko'nikma va malakalarining shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladigan omillar mavjmuini tashkil qiluvchi ta'limiy muhit deb aytishimiz mumkin.

Pedagogik jarayon ishtirokchilari tomonidan ko'zlangan maqsadlar yo'nalishida erishilgan natijalar mazkur jarayonning samaradorligini ifodalaydi va u pedagogik jarayon sub'yektlari (mazkur jarayon ishtirokchilari) dunyoqarashining o'zgarishi, tafakkurining rivojlanishi, bilim, ko'nikma va malakalarining shakllanishi va rivojlanishida o'z ifodasini topadi. Pedagogik jarayon

samaradorligi ko'p jihatdan uning quyidagi o'ziga xos jihatlarini inobatga olish zaruriyatini belgilaydi:

- pedagogik jarayon samaradorligi o'zaro bog'liq va aloqador bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarning natijaviyligini ifodalashi;

- pedagogik jarayonning o'zaro bog'liq va aloqador bo'lgan barcha tashkil etuvchi qismlari bir butun, yaxlit dinamik tashkiliy tuzilishga ega ekanligi;

- pedagogik jarayon dinamikasi protsessual xususiyatlarga ega ekanligi;

- pedagogik jarayonni tashkil etishda ikki tomonlama harakat, ya'ni to'g'ri va teskari jarayon mavjudligi;

- pedagogik jarayon komponentlarining o'zgarishi pedagogik tizim samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi.

Ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlar ikki kichik tizim doirasida, ya'ni darsda va darsdan tashqari faoliyat jarayonlarida amalga oshiriladi. Bu jarayonlarni hamda o'zaro bog'liq bo'lgan tashkil etuvchi qismlarning ichki tabiatiga xos bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga olgan hamkorlikdagi faoliyatlar, shuningdek, ichki sharoit va imkoniyatlar pedagogik tizimni tashkil etadi, bunda tizimning sub'yekti hisoblangan pedagoglar, o'quvchi-talabalar, ota-onalar va rahbarlarning faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik tizim ta'lim muassasasining maqsadi, vazifasi, ta'lim muassasasi tomonidan tanlangan model, strategiyalari orqali tavsiflanadi. Ya'ni ijtimoiy tizim turlaridan biri hisoblangan pedagogik tizim – yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish, pedagogik jarayonlarni tashkil etish maqsadlariga xizmat qiluvchi turli strukturaviy va funksional bog'liq bo'lgan komponentlar majmuidan iboratdir.

Pedagogik tizim belgilangan maqsad yo'nalishida, sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirish, rahbarlar va pedagog xodimlarning funksional vazifalarini amalga oshirish va boshqarishda tashqi muhit bilan o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi, alohida xususiyatlarga ega bo'lgan o'zaro bog'liq qismlarning yaxlit holda vujudga kelishidir.

Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar, ya'ni ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot, to'garak mashg'ulotlari,

ekskursiya, davra suhbatlari, uchrashuvlar, fanlar bo'yicha tashkil etiladigan musobaqa va tanlovlar, san'at festivallari, konferensiya, va boshqa turli yo'nalishlardagi tadbirlar, mustaqil ta'lim, o'zini-o'zi tarbiya, mustaqil ma'lumot, mustaqil ishlar, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlar, tarbiyaviy munosabatlar jarayoni (inson-inson, inson-texnika-inson, inson-kitob-inson, inson-tabi'at-inson, inson-san'at-inson munosabatlari), hamda pedagogik tajriba-sinov va pedagogik amaliyot jarayonlari majmui hamda ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi pedagogik tizimni tashkil etadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini inobatga olish, ya'ni ularning har birining samaradorligi ikkinchi bir jarayon samaradorligiga ta'sir ko'rsatishiga alohida e'tibor qaratish zarur.

Ya'ni pedagogik jarayonning asosiy komponentlaridan biri hisoblangan ma'ruza mashg'uloti samaradorligi seminar mashg'ulotlari natijaviyligiga o'z ta'sirini ko'rsatishi yoki mustaqil ta'lim uchun asos sifatida xizmat qilishi, shuningdek, pedagogik tajriba-sinov jarayoni yoki talabalar (oliy o'quv yurtlari va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida talabalar) uchun tashkil etiladigan pedagogik amaliyot jarayonlari samaradorligi kelajak avlod ta'lim-tarbiyasiga o'z ta'sirini ko'rsatishini inobatga olishi zarur.

Mazkur zaruriyatlar ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini hamda ularning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni taqozo etadi.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISHGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Zamonaviy pedagogika fani pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish g'oyalarini har tomonlama, turli nuqtai nazardan o'rganishga intilish bilan bir qatorda ularni ta'lim amaliyotiga tatbiq etishning yo'l-yo'riqlarini ishlab chiqadi. Bugungi kun pedagogika

fanida tizimli yondashuv metodologiyasiz pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashni tasavvur qilib bo'lmaydi. Bunday yondashuvning joriy etilishi mazkur jarayonlarda tasodifiy va kutilmagan holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Tizimli yondashuvda ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik ahamiyat kasb etuvchi barcha jarayonlar majmui yaxlit tizim sifatida, ya'ni tashqi muhitda xizmat qilayotgan murakkab pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqiladi.

Bunda pedagogik jarayonlarning aloqalari va bog'liqligining mazmun va mohiyatiga ko'ra ularni bir butun, ya'ni yaxlit holda tasavvur qilish talab etiladi. Pedagogik jarayonlar samaradorligini o'rganishda alohida xususiyatlarga ega bo'lgan bir necha qismlarga ajratib, ular o'rtasidagi aloqalar hamda o'zaro bog'liqlik xususiyatlari aniqlanadi, chunki har bir qism yaxlit tizimning o'zgarishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Tizimli yondashuv pedagogik jarayonlar samaradorligini o'rganishda o'ziga xos yaxlitlik, umumiylik, universallik, differensiallik kabi tushunchalar asosida mujassamlashtirilgan texnologiyalar, ya'ni tadqiqotning integratsion texnologiyalarini o'z ichiga oladi. Universal tushunchalar apparati, abstraktsiyaning yuqori darajasi, asosiy tamoyillarning integrativ xususiyatlari – sub'yektlarning turli sohalar bo'yicha tushunchalari, fikrlashi va dunyoqarashini o'rganishning samarali usuli sifatida tizimli yondashuvni qo'llash imkoniyatini yaratadi.

Tizimli yondashuv yo'nalishidagi barcha bilim, ko'nikma va malakalar majmui o'quvchi-talabalar faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va boshqarishda professor-o'qituvchilarga qo'yilayotgan talablar majmuini ifodalashi bilan bir qatorda, ularning faoliyati samaradorligini ta'minlovchi eng zarur omillar hisoblanadi.

Tizimli yondashuvning asosiy tushunchasi "tizim" bo'lib, aloqa, munosabatlar, integratsiya, yaxlitlik, tashkil etuvchi qismlar kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. Tizimning bir-biri bilan bog'liq bo'lgan, o'zaro ta'sir etuvchi komponentlarining majmui yaxlit ob'yektni tashkil etadi.

Pedagogikada "tizim" tushunchasi juda keng qo'llaniladi, masalan, ta'lim tizimi, tarbiya tizimi, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish shakllari va metodlari tizimi va hokazo. Ijtimoiy tizimning turlaridan biri hisoblangan pedagogik tizim – insonlarga va yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish, ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish maqsadlariga xizmat qiluvchi turli strukturaviy va funksional bog'liq bo'lgan komponentlar majmuidan iborat bo'ladi.

Pedagogik tizimni o'zgartirish, uni qayta tashkil etish va moslashtirish qaysidir komponent yoki bir necha komponentlarning o'zaro ta'sir ko'rsatish yo'nalishiga bog'liq bo'ladi. Masalan, pedagogik jarayon sub'yektlari faolligini ta'minlash, mazkur jarayonni tashkil etish va boshqarishning ilmiy-metodik ta'minotini rivojlantirish, ta'lim mazmunini takomillashtirish va h.k. Tizimli yondashuv yo'nalishida turlicha qarashlar mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Tizimlilik, yaxlitlilik – bunday shakldagi tizimni komponentlar, o'zaro ta'sir etuvchi qismlar va bo'g'inlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi tashkil etadi va ularning o'zaro birikishi funksional vazifalarni amalga oshirish va rivojlantirishni ta'minlaydi.

2. Pedagogik tizimda tizimni tashkil etuvchi omillardan biri maqsad bo'lib, unga erishish uchun uslub va vositalar zarur hisoblanadi. Maqsadga erishishda tizim va uning komponentlarining harakati tizim funksiyasining mohiyatini belgilaydi.

3. Pedagogik tizim uni tashkil etuvchi komponentlar majmuini ifodalab, uning o'zgarishi ichki ziddiyatlarga bog'liq bo'ladi.

4. Pedagogik tizim ochiq bo'lganligi sababli tashqi muhit bilan ko'pgina kommunikatsiyalar orqali bog'liq bo'ladi. Tashqi muhit va mavjud munosabatlar pedagogik tizimning harakatlanishi va rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

5. Axborotlarning pedagogik tizimga kelib tushishi va undan qayta uzatilishi tizim komponentlarining o'zaro va butun bir tizim bilan hamda tizimning tashqi muhit bilan aloqa qilish uslublari hisoblanadi.

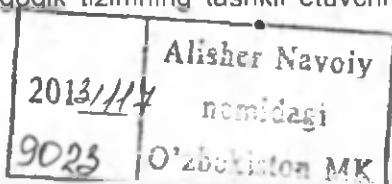
Mamlakatimizda va xorijda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning ilmiy asoslari vujudga kelishiga ko'ra o'zining chuqur tarixiy ildizlariga ega bo'lib – bu tizimli yondashuvning rivojlanish jarayonidir.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga ilmiy yondashuvning barcha asoslari umumnazariy, umumboshqaruv, umumtexnologik, umumtizimlilik yondashuvlar bo'yicha olib borilgan izlanishlarning natijalariga asoslanadi. Shundan kelib chiqib, tadqiqotchi, olim, rahbar yoki pedagog har bir hodisa va voqeani, har bir ob'yektni hamda o'z faoliyatini tizim sifatida hisoblab, tizimli yondashuv tamoyillarini qo'llashi zarur.

Ta'lim muassasasida pedagog xodimlar va rahbarlarning asosiy vazifasi pedagogik jarayonlarni tashkil etishda ijobiy natijalarga erishish uchun jamoada zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, raqobatbardosh bitiruvchilar tayyorlash uchun pedagogik jarayonlarni yaxlit tizim sifatida rivojlantirish hisoblanadi.

Pedagogik jarayonlarni o'zaro bog'liq holda yaxlit tizim deb hisoblasak, ularni tashkil etish va boshqarish ham tizimli xususiyatga ega bo'lishi kerak. Pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishga tizimli yondashuvning mazmun va mohiyatini quyidagi tamoyillar asosida ko'rsatishimiz mumkin:

- pedagogik jarayon ishtirokchilari hisoblangan professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalar mazkur jarayon sub'yektlari sifatida faoliyat ko'rsatishi, ya'ni pedagogik jarayonlarda sub'yekt-sub'yekt munosabatlarining qaror topishi;
- pedagogik jarayon sub'yektlari faoliyatining maqsadga yo'naltirilganligi, izchilligi va o'zaro bog'liqligi;
- majmuaviylilik – pedagogik jarayonlar o'zaro bog'liq va aloqador bo'lgan komponentlar majmui ekanligi;
- integrativlik – harakatlanish va rivojlanishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi omillarning o'zaro birligi;
- o'zaro bog'liqlik – pedagogik jarayonlar alohida bir tizim sifatida va yuqori tartibli yaxlit pedagogik tizimning tashkil etuvchi komponenti sifatida mavjudligi;

- kommunikativlik – pedagogik tizimning tashqi muhit va boshqa tizimlar bilan o'zaro ta'sir etish xususiyatlariga ega ekanligi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligi, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonlari natijaviyligi sub'yektlarning shaxsiy rivojlanishi va tayyorgarligining davlat ta'lim standartlari talablariga muvofiqlik darajasini belgilaydi.

Ta'lim muassasasi faoliyatida vujudga kelayotgan pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi muammolarning ko'pqirraliligi va murakkabligi, nafaqat pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishni sifat jihatdan o'zgartirishni nazarda tutadi, balki uning mazmunini takomillashtirish zaruriyatini ham belgilaydi.

Ta'lim muassasasini isloh qilish jarayonlari odatda lokal, alohida, qismlar bo'yicha, ayrim professor-o'qituvchilarning ijodiy-pedagogik faoliyati doirasida o'zaro bog'liq bo'lmagan yangiliklardan boshlanadi. Keyin islohotlar sohalar, tarmoqlar, bo'g'in va qismlarni qamrab oladi. Islohotlar jarayoni to'la ob'yektni, ya'ni ta'lim muassasasini qamrab olgan davrda barcha o'quvchi-talabalar, professor-o'qituvchilar, rahbarlar ishtirok etadilar hamda rivojlanishga, ijobiy natijalarga erishishga yo'naltirilgan yangi maqsadlarni va tarkibiy tuzilishga ega bo'lgan yangi turdagi ta'lim muassasasini yaratish zaruriyati va imkoniyati vujudga keladi. Bunday hollarda ta'lim muassasasi alohida bir ijtimoiy organizm, ijtimoiy tizim sifatida rivojlanadi.

Ta'lim muassasalari oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishga qaratilgan, oldindan yaratilgan, mavjud bo'lgan salohiyatlar asosidagi faoliyatlar jarayoni asosiy (ta'lim-tarbiyaviy) va yordamchi (ta'minlovchi va shart-sharoitlar yaratuvchi) jarayonlarni o'z ichiga oladi. Rivojlanish jarayonlari mazkur faoliyatlar bilan bog'liq holda, salohiyatni boyitish, kengaytirish asosida yanada yangi sifatlarga, yuqori va samarali natijalarga erishishga yo'naltirilgan va uning samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, ulardan foydalanishda samaradorlikka erishish va rivojlantirish uchun odatda belgilangan

mezonlarni almashtirish, asosiy va yordamchi jarayonlarni yoki faoliyat jarayonini takomillashtirish zarur bo'ladi.

Faoliyatning muvaffaqiyatsizliklari va natijalarning zamonaviy talablarga mos kelmayotganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni olib, tizim mavjud bo'lgan muammolarni o'z salohiyati darajasida eski usullar asosida hal qilishga harakat qiladi. Tanglikni bartaraf etish tizimni qayta tashkil etish asosida amalga oshiriladi.

Pedagogik jarayonlar bir butun organizm sifatida ichki o'zgarishlarga asosan rivojlanadi va o'zaro aloqalar tizimi barqarorlashadi. Maqsadga erishishdagi vazifalar, turli xil muammolarni hal etish zamonaviy usullar yordamida amalga oshiriladi, natijalar zamon talablariga moslashadi va pedagogik tizim samaradorligi ta'minlanadi.

Ta'lim muassasalaridagi mavjud muammolarni hal qilish yo'nalishidagi yondashuvlar, an'analar, taomillar, belgilangan tartib va me'yorlarni o'z ichiga oluvchi ta'lim muassasasi madaniyati pedagogik tizimning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ta'lim muassasasi falsafasi va madaniyatini (boshqaruv, pedagogik, o'quv, ma'naviy) o'zaro moslashtirish juda zarur.

Pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarish uchun rahbarlar va jamoaning boshqa vakillaridan iborat ta'lim muassasasining ichki boshqaruvi, ya'ni ichki nazorat tashkil etiladi. Ta'lim muassasasi jamoasi – bu murakkab tizim bo'lib, o'quv va mehnat faoliyatini qoniqarli tashkil etish, shuningdek, ta'lim muassasasi faoliyatining natijalariga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi rasmiy va norasmiy, gorizontal va vertikal, shaxslararo va mehnat faoliyatiga oid aloqalar hamda munosabatlarni qamrab oladi.

Ta'lim muassasasi boshqaruv faoliyatining tizimli ob'yekti sifatida quyidagi xususiyatlarga ega:

- zaruriyat, imkoniyat, ta'lim muassasasining ko'rsatkichlari va o'z qobiliyatini baholash mezonlarini hisobga olish asosidagi rivojlanish yo'nalishi;

- uning salohiyati, funksional imkoniyatlari, individualligi va madaniyligi;

- ta'lim muassasasining mentaliteti;
- uning yaxlit pedagogik tizimi;
- ilmiy-metodik mahsulotlar va vositalar bilan ta'minlanish imkoniyatlari;
- ichki imkoniyatlari va tashqi muhit bilan munosabatlari;
- pedagogik va ta'lim muassasasi jamoalarining rivojlanishi, shuningdek, ta'lim muassasasining ichki boshqaruv tizimi va uning rivojlanishi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlarini loyihalashda tizimli ob'yekt sifatida yaxlit pedagogik jarayonni rivojlantirish va uning unikal modelini takomillashtirishga tashkil etuvchi qismlar ta'sir ko'rsatishining ahamiyatini inobatga olish, shuningdek, bir xil va teng sharoitlarda pedagogik jarayonlarning rivojlanishiga ko'proq ta'sir ko'rsatuvchi ba'zi qism va bo'g'inlarni o'zgartirishga imtiyozlar berish zarur.

Pedagogik jarayonlarning umumiy modelini o'zgartirishda professor-o'qituvchilar, o'quvchi-talabalarning imkoniyatlari, boshlang'ich tushunchalari va ishonchlariga asoslanish kerak, chunki yangilangan model zamonaviy talablar darajasida o'quvchi-talabalarning o'zgaruvchan ta'lim-tarbiyaviy, ma'naviy ehtiyojlarini qondira olishi, yuqori darajada ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan professor-o'qituvchilarning tajribalarini qo'llash hamda ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga zaruriy shart-sharoitlarni yaratib berishi zarur bo'lib, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda quyidagi asosiy tamoyillarni inobatga olish lozim:

- pedagogik jarayonlarni samarali rivojlantirish yo'llari tasodifiy holda va taxminiy belgilanganda ularning rivojlanishidagi muvaffaqiyatlar sub'yektlarning qobiliyatlariga, pedagoglarning qulay vaziyatlarni ko'ra olishi va ularni qo'ldan chiqarmasligiga bog'liqligi;

- tizimli ob'yekt sifatida pedagogik jarayonlarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun uni tashkil etuvchi barcha komponentlarning rivojlanish sur'atlarini, sub'yektlar munosabatlari va faoliyati integratsiyasini ta'minlash hamda muvofiqlashtirishning zarurligi;

- pedagogik jarayonlarning rivojlanishidagi muvaffaqiyatlar mavjud omillarga asoslangan holda professor-o'qituvchilarning kelajakni ko'ra olish va rivojlanish imkoniyatlarini oldindan aniqlay olish mahoratlariga bog'liqligi;

- murakkab tuzilishga ega bo'lgan pedagogik jarayonlarning rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlar va imkoniyatlarni, sub'yektlarning qobiliyatlari va boshlang'ich tushunchalarini aniqlamasdan pedagogik jarayonlarni rivojlantirish yo'nalishlarini majburan belgilashni mumkin emasligi;

- kuchli, majburiy va keng qamrovli ta'sir ko'rsatish usullari asosida pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlash imkoniyatining mavjud emasligi;

- tashkil etuvchi qismlar va bo'g'inlar bo'yicha aniq belgilangan tartibda (lokal) ta'sir ko'rsatish pedagogik jarayonlarning samarali rivojlanishida yaxshi natijalarga erishishga asos sifatida xizmat qilishi.

Pedagogik jarayonlarda sub'yektlar faoliyatini muvofiqlash-tirishda ularning mustaqil va samarali fikrlashining muhim mexanizmi sifatida refleksiv yondashuv o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Refleksiv yondashuv jarayonida o'rganilayotgan tushunchalarni keng tizim kontekstida tushuntirish jarayonlarini alohida tashkil etish (vujudga kelayotgan vaziyatlarni va sub'yektlar xatti-harakatlarini baholash, belgilangan vazifalarni samarali bajarish usullari va yo'nalishlarini aniqlash), sub'yektlarning o'zini-o'zi tahlil qilishi, o'z tushunchalari hamda xatti-harakatlarini faol o'ylab ko'rishi uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda shaxs-faoliyat yondashuvi ham zarur hisoblanib, pedagogik jarayonlarda sub'yektlar faolligini ta'minlash va aniq maqsadlarga ko'ra belgilangan vazifalarni bajarishga sub'yektlarni motivlashtirish yo'nalishi sifatida vujudga keladi.

Shaxs-faoliyat yondashuvida shaxsning va faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi, chunki bu yondashuv asosida tashkil etiladigan pedagogik

jarayonlarda o'quvchi-talabalar sub'yekt sifatida faoliyat ko'rsatadi va o'z navbatida, o'quvchi-talaba shaxsining sub'yekt sifatida rivojlanishi uning faolligi, mustaqil, erkin, tanqidiy, tahliliy va samarali fikrlashining rivojlanishi orqali aniqlanadi.

Pedagogik jarayonlar va sub'yektlar faoliyatining tez o'zgaruvchan xususiyatlari yana bir metodologik yondashuvni joriy etishga e'tibor qaratish zaruriyatini belgilaydi, ya'ni boshqariluvchi ob'yektning ma'lum bir sharoitdagi ichki va tashqi vaziyatiga qarab boshqarishning ma'qul uslubini qo'llashni talab qiladi. Bu o'z navbatida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlariga vaziyatli yondashuvni tatbiq etishni nazarda tutadi.

Vaziyatli yondashuv – pedagogik jarayon samaradorligini aniq vaziyatlarga ko'ra aniqlashni ko'zda tutadi. Vujudga kelayotgan vaziyatlarga ko'ra sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirib boshqarish eng samarali usullardan biri hisoblanadi.

Vaziyatli yondashuvda boshqariluvchi ob'yekt hisoblangan pedagogik jarayonning aniq sharoitdagi ichki va tashqi vaziyatiga qarab sub'yektlar (o'quvchi-talabalar) faoliyatini muvofiqlashtirish mazkur jarayon samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Vaziyatli yondashuv jarayonida quyidagilarni inobatga olish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi:

- pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillarni aniqlash maqsadida pedagogik jarayonda vujudga kelayotgan vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish va ob'yektiv baholash;

- turli pedagogik vaziyatlarda erishish mumkin bo'lgan natijalarning samaradorligini oldindan aniqlash;

- pedagogik jarayonlarni va sub'yektlar faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishni rejalashtirishda mazkur jarayonga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni hamda vujudga kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarni oldindan tasavvur qilish asosida sub'yektlar faolligini ta'minlash yo'llarini belgilash.

Pedagogik jarayonlar samaradorligini oshirish, ko'zlangan maqsadga erishishda sub'yektlar faolligini ta'minlashga jalb

etiladigan sarf-xarajatlarning me'yordan ortmasligini ta'minlovchi, sub'yektlarning imkoniyati, qobiliyati va boshlang'ich tushunchalariga hamda mavjud vaziyatlar va shart-sharoitlarga mos keluvchi, eng qulay bo'lgan hamda pedagogik jarayon va uning tarkibiy tuzilishini qayta tashkil eta oladigan tizimni vujudga keltirish muvofiqlashtirilgan yondashuvni joriy etishdir.

Sodda qilib aytganimizda, muvofiqlashtirilgan yondashuvni amaliyotga tatbiq etilishi natijasida sub'yektlarning faolligini hamda pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlash uchun sarf etiladigan mehnat va vaqt tejaladi, shuningdek, pedagogik jarayonlarda bir tomonlamalilik (sub'yekt sifatida faqat o'qituvchining o'zi faoliyat ko'rsatishi) bartaraf etiladi.

Natijalar bo'yicha boshqaruv. Bunday yondashuvning asosiy g'oyasi shundan iboratki, hech bir jarayon, jumladan, pedagogik jarayon ham o'zi-o'zicha hech qanday ahamiyat kasb etmaydi. Pedagogik jarayonlarning ahamiyati uning natijaviyligida o'z ifodasini topadi va uning natijaviyligi sub'yektlar (o'quvchi-talabalar)ning faolligini ta'minlash va faoliyatini muvofiqlashtirish asosida turli rivojlanishlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi.

Natijalar bo'yicha boshqaruv tushunchasi rivojlanish tizimi sifatida amal qiladi va pedagogik jarayon sub'yektlari faoliyatini muvofiqlashtirish va ularning faolligini ta'minlash asosida belgilangan natijalarga erishish mumkin. Mazkur jarayonda belgilangan vazifalar va o'rganiladigan tushunchalarning mazmun-mohiyatini har bir ishtirokchiga tushuntirish orqali sub'yektlarning o'zini-o'zi boshqarishi hamda o'z faoliyatiga ijodiy yondashuvni joriy etishi ta'minlanadi.

TA'LIM MUASSASALARIDA TASHKIL ETILADIGAN PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISHNING FUNKSIYA VA METODLARI

Ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni ilmiy asoslarda tashkil etish va samaradorligini ta'minlashda ularning o'zaro

bog'liqligi va aloqadorligi yaxlit pedagogik tizimni tashkil etishini inobatga olish, mazkur jarayon sub'yektlarining qiziqishlarini rivojlantirish hamda ko'zlangan natijalarga erishishda innovatsion jarayonlarni oldindan loyihalashtirish boshqaruvning qator funktsiya va metodlaridan foydalanishni nazarda tutadi.

Pedagogik jarayonlarning samaradorligi ko'p jihatdan mazkur jarayonga tatbiq etilayotgan innovatsiyalarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Innovatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari sifatida: dialektiklik, davriylik, asoslanganlik darajasi, ixtiloflilik, ahamiyatlilik, tavakkalchilik, rahbarlik uslublarini tavsiflash qobiliyati, vaziyatga aloqadorlik, tarkibiy tuzilishga egaligi (strukturaviylik), innovatsion harakatlar strategiyasini shakllantirish imkoniyati, boshqaruvchanlik, ijtimoiy mo'ljallanganlik, sub'yektlarning qiziqishi yo'nalishida tabaqalashtirish qobiliyati, innovatsiyalarni sub'yekt tomonidan o'ziga xos qabul qilinishini keltirish mumkin.

Pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarishda uning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur:

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayoni o'ziga xos integrativ tizim ekanligi;

- pedagogik jarayonlar komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;

- pedagogik jarayonlar samaradorligi mazkur jarayon sub'yektlarining bilim, ko'nikma va malakalari va o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonining natijaviyligini ifodalashi;

- pedagogik jarayonlarda amaliyotga tatbiq etilayotgan, ya'ni samaradorligi tekshirilayotgan yangilik va innovatsiyalar o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi;

- pedagogik jarayonlarning samaradorligi sub'yektlarning ehtiyojlari va manfaatlariga hamda shaxsiy qiziqishlariga bog'liqligi;

- pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni yaratish motivlashtirish zaruriyatini belgilashi;

- kommunikatsion jarayonlarda pedagogik jarayonlar sub'yektlarining faolligi hamda axborotlarning yangi va ishonchli bo'lishi zaruriyati;

- pedagogik jarayonlarda har bir sub'yekt o'z ijodiy imkoniyatlaridan foydalana olishi uchun shart-sharoitlar yaratishning majburiyligi;

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish mazmun-mohiyatiga ko'ra ma'lum bir maqsadga erishishga yo'naltirilgan, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan boshqaruv funksiyalari va metodlaridan foydalanishni nazarda tutishi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda inobatga olinishi zarur bo'lgan innovatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari, sub'yektlarning individual psixologik xususiyatlari, tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari mazkur jarayonda ijodiy muhitni shakllantirish zaruriyatini belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni shakllantirish sub'yektlarning erkin ishtirok etishi, mustaqil va erkin fikrlashi, o'z fikr va tashabbuslarini namoyon qilishi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratilishini nazarda tutadi va bu o'z navbatida, boshqaruvning ijtimoiy-psixologik metodlaridan foydalanish zaruriyatini belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, qo'yilgan maqsadlarga erishish va samaradorlikni ta'minlashda sub'yektlar faolligini ta'minlash, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish, nazorat qilish va ob'yektiv baholash asosida innovatsion faoliyatni tashkil etish va uning natijaviylikini ta'minlash, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish funksiyalari va qo'llaniladigan metodlarning o'ziga xos jihatlari inobatga olish zarur.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish hamda boshqarish bir maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, birinchisi ikkinchisini to'ldiruvchisi, ya'ni tashkil etish boshqarishga asos sifatida xizmat qiladi. Boshqaruv nazariyasida tashkil etish boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Boshqaruv nazariyasi asoschilaridan biri Anri Fayol XX asrning boshlarida boshqaruvning asosiy funksiyalari sifatida:

- rejalashtirish;
- tashkil etish;
- farmoyish berish;
- muvofiqlashtirish;
- nazorat funksiyalarini ajratib ko'rsatgan.

Anri Fayol boshqarishni kelajakni ko'ruvchi, faoliyatni tashkillashtiruvchi, tashkilotni idora qiluvchi, faoliyat turlarini muvofiqlashtiruvchi, qaror va buyruqlarning bajarilishini nazorat qiluvchi kuchli qurol deb ataydi.

Mazkur fikrga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tashkil etish ham boshqaruv funksiyasi sifatida, ham boshqaruv vositasi sifatida ta'riflanayotganligini ko'ramiz, shuningdek, menejment nazariyasida rejalashtirish, tashkil etish, motivlashtirish va nazorat funksiyalarini ajratilishi va ularni birinchi darajali deb hisoblash qabul qilinganligi ham yuqorida keltirgan fikrimizni tasdiqlaydi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda professor-o'qituvchilar tomonidan bajariladigan ishlarning mazmun-mohiyati va yo'nalishiga ko'ra boshqaruvning rejalashtirish va tashkil etish funksiyalari quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi:

- pedagogik jarayonlarni rejalashtirish;
- sub'yektlar uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish va ularning imkoniyatlarini inobatga olgan holda vazifalar taqsimlash;
- sub'yektlar faoliyatini nazorat qilish, tahlil qilish va ob'yektiv baholash asosida rag'batlantirish.

Shuningdek, professor-o'qituvchilar tomonidan o'quvchi-talabalar o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish, ularning manfaatlarini va ehtiyojlarini inobatga olgan holda faolligini ta'minlash va ta'lim olishga qiziqishini shakllantirishda motivlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi.

Pedagogik jarayonlarda ko'zlangan natijalarga erishish uchun belgilangan maqsad va mavjud imkoniyatlarni o'quvchi-talabalar manfaati va ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish hamda ularning

faoliyatini vaziyatlarga moslashtirib borishda muvofiqlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi.

Ko'zlangan natijalarga erishishda o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalari darajasi, qobiliyatlari, shaxsiy xislatlari, qiziqishlari, shuningdek, pedagogik jarayonlarni vaziyatlarga ko'ra muvofiqlashtirishning murakkab tomonlarini o'rganish va shular asosida mazkur jarayonni takomillashtirish, samaradorligini oshirishga yordam beradigan omillarni aniqlash jarayonida nazorat funksiyasi professor-o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda amalga oshiriladigan funksiyalarni shartli ravishda professional va ijtimoiy-psixologik funksiyalarga ajratish mumkin.

Pedagogik jarayonlarning sub'yektlari tomonidan o'z funksional vazifalarini (o'qitish va o'qish) bajarishi jarayonida professional funksiyalar amalga oshiriladi va mazkur jarayonda pedagogik jarayon sub'yektlari hisoblangan professor-o'qituvchilar bilan o'quvchi-talabalar o'zaro ma'lum bir belgilangan munosabatda bo'ladilar, bu munosabatlar tarbiyaviy munosabatlarning inson-inson munosabatlari shakli bo'lib, bunda ijtimoiy-psixologik funktsiya amalga oshiriladi.

Mazkur funktsiyani amalga oshirish jarayonida axborotlar bilan ishlash o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda axborotlar bilan ishlash turli ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatishdan iborat bo'lib, sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonida qo'llaniladi. Mazkur funktsiya sub'yektlar o'rtasidagi axborotlarning almashuvini ta'minlash vazifasini bajaradi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri axborotlar tizimi bo'lib, u pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi barcha me'yoriy hujjatlarni, iqtisodiy-ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy, huquqiy va tashkiliy yangiliklardan iborat axborotlar oqimini, shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari, komp'yuterlashtirish va komp'yuterlar tarmoqlari negizida ta'lim

jarayonini axborot bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Bunda axborotlarning yangiligi va ishonchligi muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni o'rganish va ishonchligini aniqlash jarayonida axborot-tahlil funksiyasi amalga oshiriladi.

Ushbu funksiyaning asosiy vazifasi pedagogik jarayonlar va uning sub'yektlari hisoblangan o'quvchi-talabalar to'g'risida axborotlar to'plash va ularni muntazam o'rganish hamda tahlil qilish asosida ob'yektiv baholashdan iborat bo'lib, mazkur axborotlarning yangiligi va ishonchligi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Chunki to'plangan axborotlar mavjud shart-sharoitlarni, o'zaro munosabatlarni va ta'limiy muhitning holatini hamda o'quvchi-talabalarning qiziqishi, moyilligi, individual psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini ifodalaydi hamda o'z navbatida, pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Axborot-tahlil funksiyasini samarali amalga oshirish, pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash uchun zaruriy axborotlarni to'plash va ularning ahamiyatini, yangiligi va ishonchligini o'rganish hamda tahlil qilish asosida ob'yektiv baholash kabi vazifalarni amalga oshirish usullari va yo'llari majmuidan iborat bo'lgan, pedagogik jarayonlarga samarali, maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatuvchi, boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish mexanizmi hisoblanadigan boshqaruv metodlaridan biri axborot to'plash metodidan oqilona foydalanish zaruriyatini belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, mazkur jarayon ishtirokchilari uchun zaruriy va yetarli shart-sharoitlar yaratib berish bilan bir qatorda, o'quvchi-talabalar faoliyatini takomillashtirish asosida samaradorlikka erishish uchun har bir o'quvchi-talaba haqida ishonchli va asosli axborotlarni to'plash hamda pedagogik jarayonlarda vujudga kelayotgan vaziyatlarni tahlil qilish zarur.

Axborotlar to'plashda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish bo'yicha amaldagi me'yoriy hujjatlarni va ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, so'rovnomalar o'tkazish

usullaridan, to'plangan axborotlarning ishonchligi va ahamiyatini aniqlashda tahliliy baholash, umumlashtirish va tizimlashtirish, statistik va matematik tahlil va boshqa usullardan foydalanish o'ziga xos ahamiyatga ega.

Mazkur usullardan foydalanish asosida to'plangan ma'lumotlar yillik, yarim yillik, choraklik, oylik, haftalik va kunlik natijalar bo'yicha statistik va matematik tahlillar asosida solishtiriladi, zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda, vaziyatlarga ko'ra olingan natijalar taqqoslanadi va pedagogik jarayonning samaradorligini ta'minlash va rivojlantirish yo'nalishida bajarilishi zarur bo'lgan vazifalar belgilanadi, bu o'z navbatida axborotlar to'plash metodlaridan foydalanishning o'ziga xos ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Pedagogik jarayonlarning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan yana biri motivlashtirish bo'lib, samaradorlikka erishishda pedagogik jarayonlarning maqsadini, maqsadga erishish yo'nalishida belgilangan vazifalarning mazmun-mohiyatini, o'rganiladigan tushunchalarning zaruriyati, ahamiyati va mazmun mohiyatini o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalariga bog'liq holda tushuntirish, o'rganiladigan tushunchalarga nisbatan o'quvchi-talabalar qiziqishini rivojlantirish asosida vaziyatlarga ko'ra ularning faolligini ta'minlash va o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirib borish jarayonida professor-o'qituvchilar tomonidan boshqaruvning maqsadli-motivlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi.

Pedagogik jarayonlarning holatini, vaziyatlarga ko'ra o'quvchi-talabalarning faolligi va ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni, ularning ta'lim olishga bo'lgan moyilligi, qiziqishi va imkoniyatlari, boshlang'ich tushunchalarini aniqlash hamda ularning faolligini ta'minlash uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, barcha sub'yektlar uchun qulay bo'lgan o'zaro ta'sir jarayonini, innovatsion ta'limiy muhitni vujudga keltirish yo'nalishlarida vazifalar belgilanishida o'qituvchilar tomonidan oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi amalga oshiriladi.

Oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi maqsadli-motivlashtirish funksiyasi uchun boshlang'ich asos sifatida xizmat qilishini inobatga olib aytish mumkinki, mazkur funksiyalar turli yo'nalishlardagi vazifalarni amalga oshirilishi uchun xizmat qilsa-da ularning maqsadi va yo'nalishlari bir, ya'ni pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashda sub'yektlar uchun zaruriy va yetarli shart-sharoitlarni yaratib berishdan iborat bo'lib, bu funksiyalar ijtimoiy-psixologik metodlar asosida amalga oshiriladi.

Ijtimoiy-psixologik metodlar pedagogik jarayon sub'yektlari o'rtasida shunday munosabatlarni vujudga keltirishni nazarda tutadiki, bunda o'quvchi-talabalarning bemaolol, erkin harakat qilishi, o'zini-o'zi namoyon qilishi, turli vaziyatlarda erkin ishtirok etishi, mustaqil fikr bildirishi uchun shart-sharoitlar vujudga keladi hamda ijodiy muhit shakllanadi.

Pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash yo'nalishida o'quvchi-talabalarning shaxsiy imkoniyatlari va qobiliyatlarini to'la namoyon etishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, ularning mustaqil bajargan ishlari va faolliklari uchun rag'batlantirish va har bir o'quvchi-talabaning faoliyati natijalarini ob'yektiv baholash asosida ular uchun muhim ijtimoiy-psixologik muhitni vujudga keltirish yo'nalishida bajariladigan vazifalar professor-o'qituvchilar tomonidan tashkiliy-ijrochilik funksiyasini amalga oshirilishini ifodalaydi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlashda turli xil usullar va metodlardan foydalanish asosida o'quvchi-talabalarning faoliyatini muntazam nazorat qilib borish va uning natijalarini tahlil qilish, yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar va xatoliklarni sabablarini aniqlash, mavjud muammolarni o'z vaqtida bartaraf etish muhim ahamiyatga ega bo'lib, mazkur vazifalarni bajarilishi jarayonida professor-o'qituvchilar tomonidan nazorat-tashxis funksiyasi amalga oshiriladi.

Pedagogik jarayonlarda turli noqulay vaziyatlar ham vujudga kelishi mumkin, bunday vaziyatlarda nazorat-tashxis funksiyasi yo'l qo'yilayotgan xatolarni sababini o'z vaqtida aniqlash va ularni

tuzatish usullarini belgilash imkoniyatlarini yaratadi. Shuning uchun pedagogik jarayonlarning barcha bosqichlari uchun nazorat-tashxis funksiyasini amalga oshirish zarur hisoblanadi.

Pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash uchun pedagogik jarayonlar holatini zaruriy, belgilangan darajada ushlab turish, uni yangi sifat darajasiga ko'tarish va mazkur jarayonda yo'l qo'yilayotgan xatoliklarni tuzatish hamda o'quvchi-talabalarning faoliyatini muvofiqlashtirish va tartibga solish asosida ularning faolligini ta'minlash yo'nalishidagi vazifalarni bajarilishi jarayonida professor-o'qituvchilar tomonidan tartibga solish-muvofiqlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishida tashkil etiladigan faoliyatning mazmun-mohiyati yuqorida keltirilgan funksiyalarni amalga oshirishda o'z ifodasini topadi, shuningdek, mazkur funksiyalarni amalga oshirishda qo'llaniladigan boshqaruv metodlari pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalar faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirishda qo'llaniladigan ta'sir etish yo'llari va usullarining majmuini, boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish mexanizmini ifodalaydi.

Shunday ekan, pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish va samaradorligini ta'minlash uchun yuqorida keltirilgan funksiyalarni amalga oshirishda quyidagilarni inobatga olish zarur:

- pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarish mazmun-mohiyatiga ko'ra ma'lum bir maqsadga erishishga yo'naltirilgan, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan boshqaruv funksiyalari va metodlaridan foydalanishni nazarda tutishi;

- pedagogik jarayonlar o'ziga xos integrativ tizim ekanligi;

- pedagogik jarayonlar tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;

- pedagogik jarayonlar samaradorligi mazkur jarayon sub'yektlarining bilim, ko'nikma va malakalari va o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonining natijaviyligini ifodalashi;

- pedagogik jarayonlarda amaliyotga tatbiq etilayotgan, ya'ni samaradorligi tekshirilayotgan yangilik va innovatsiyalar o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi;

- pedagogik jarayonlarning samaradorligi sub'yektlarning ehtiyojlari va manfaatlariga hamda shaxsiy qiziqishlariga bog'liqligi;

- pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni yaratish motivlashtirish zaruriyatini belgilashi;

- kommunikatsion jarayonlarda pedagogik jarayonlar sub'yektlarining faolligi hamda axborotlarning yangi va ishonchli bo'lishi zaruriyati;

- uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan va boshqariladigan pedagogik jarayonlarda har bir sub'yekt o'z ijodiy imkoniyatlaridan foydalana olishi uchun shart-sharoitlar yaratishning majburiyigi.

Pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarishda inobatga olinishi zarur bo'lgan omillar, sub'yektlarning individual psixologik xususiyatlari, tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari mazkur jarayonda ijodiy muhitni shakllantirish zaruriyatini belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni shakllantirish sub'yektlarning erkin ishtirok etishi, mustaqil va erkin fikrlashi, o'z fikr va tashabbuslarini namoyon qilishi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratilishini nazarda tutadi va bu o'z navbatida, boshqaruvning ijtimoiy-psixologik metodlaridan foydalanish zaruriyatini belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonida sub'yektlarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi, chunki rag'batlantirish har bir ishtirokchi uchun talablar belgilash bilan birgalikda zamonaviy talablar darajasida ijodiy faoliyat ko'rsatishlari uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Pedagogik jarayonlarda odatda, pedagogik jarayon sub'yektlari faoliyatini takomillashtirish, innovatsion jarayonlarni kuchaytirish, ya'ni sub'yektlarning innovatsion faoliyatlarini tashkil etish, pedagogik jarayon sub'yektlarining ijodiy faolliklarini rivojlantirishda rag'batlantirish usulidan foydalaniladi.

Demak, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda pedagog xodimlar tomonidan ta'lim oluvchilarda ta'lim olishga qiziqishlar shakllantirish, berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida va samarali bajarishlariga undash, pedagogik jarayonlarda ularning faolligini ta'minlash yo'nalishlarida rahbarlik uslublarining turli jihatlaridan foydalanishlarini kuzatish mumkin.

Pedagogik jarayonlarda pedagog xodimlar tomonidan qo'llaniladigan uslublarni quyidagi omillarga asosan aniqlash mumkin:

- pedagogik jarayonlarda ta'lim oluvchilarning mustaqil va erkin fikrlashi, o'z fikri, g'oya va tushunchalarini erkin ifodalashi hamda vaziyatlarga ko'ra ularning faol ishtirok etish darajasi;

- ta'lim oluvchilarning ilmiy-metodik mahsulotlar, topshiriqlarni bajarish yo'nalishidagi ko'rsatmalar hamda eng yangi, ilmiy asoslangan ma'lumotlar va axborotlar bilan ta'minlanishi;

- pedagogik jarayonlarda barcha uchun qulay ta'limiy muhitni shakllanishi, ya'ni sub'yekt-sub'yekt munosabatlarini vujudga kelishi;

- o'qituvchilar tomonidan ta'lim-tarbiya jarayonlarida qo'llanilayotgan uslublar, ya'ni ta'lim oluvchilar bilan bo'ladigan munosabatlarda ularning o'ziga xos yondashuvi.

Rahbarlik uslublarini tasniflashda aksariyat mutaxassislar mazkur jarayonning bosh mezonini va tashkiliy tamoyili sifatida yakkaboshchilik bilan kollegiallik nisbatining ustuvorligiga e'tibor berishadi. Shundan kelib chiqib, rahbarlik uslublarining mazmun va mohiyatiga to'xtalib o'tamiz.

1. *Avtoritar uslubda o'qituvchilar o'z irodasini ta'lim oluvchilarga ma'muriy kuch vositasida o'tkazishga intiladi, ya'ni majburlash, qo'rqitish, jazolash va boshqa chora-tadbirlardan foydalanadi.*

Bu uslub bevosita buyruq va ko'rsatmalar berishga asoslanib, ta'lim oluvchilarni so'zsiz bo'ysunishini nazarda tutadi, ya'ni pedagogik jarayonlarda ta'lim oluvchilar erkinligi cheklanadi hamda faqat o'qituvchilar uzluksiz pedagogik jarayonning yagona sub'yekti

sifatida faoliyat ko'rsatadi. Ta'lim oluvchilarning bevosita va erkin muloqotda bo'lishi chegaralab qo'yiladi. Bunday vaziyatda ta'lim oluvchilarning pedagogik jarayonga munosabatlari, ularning ehtiyojlari va manfaatlari e'tiborga olinmaydi. Bu "ajratib tashla va hukmronlik qil" tamoyiliga asoslangan shafqatsizlarcha uslubdir. Bunday uslub garchi birmuncha samarali bo'lsa ham, aslida, pedagogik jarayonlarda muxoliflik, norozilik kayfiyatini shakllantiradi. Bunday uslub ta'sirida ta'lim oluvchilar o'z o'quv faoliyatidan qoniqmaydi, uning natijalariga qiziqmaydi va bular o'z navbatida pedagogik jarayonning samaradorligini pasayishiga sabab bo'ladi. Bunda mazkur uslubning turli xil shakli va usullari vujudga keladi:

2. Liberal (erkin ish yuritish) rahbarlik uslubi o'qituvchilarning ta'lim oluvchilarga topshiriq va maslahatlarni tavsiyalar ko'rinishida berishi, ta'lim oluvchilarning ishiga kamroq aralashishi bilan tavsiflanadi. Bunda o'qituvchilar vositachi sifatida faoliyat ko'rsatadi, pedagogik jarayonlarda ta'lim oluvchilarga keng doirada mustaqillik, to'la erkinlik berish bilan bir qatorda, ularning harakatlariga kam e'tibor beradi va nazoratni sustlik bilan amalga oshiradi. O'z zimmasiga mas'uliyat olishni yoqtirmaydi, kelishuvchanlik asosida faoliyat ko'rsatadi, ya'ni ta'lim oluvchilar bilan o'zaro munosabatlarni buzmaslik uchun ularning barcha talablarini bajaradi. Bu o'z o'rnida pedagogik jarayonlarda tartibsizlik vujudga kelishiga, ta'lim oluvchilarning xatti-harakati va o'quv faoliyati yo'nalishidagi nazoratning pasayishiga, ularning muayyan fanga bo'lgan qiziqishlarining yo'qolishiga olib keladi, shuningdek boshqa pedagogik jarayonlarda ham ta'lim oluvchilar faolligining susayishiga sabab bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib ushbu rahbarlik uslubining quyidagi usul va shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- kommunikatsion moyillik – bunda o'qituvchilar ta'lim oluvchilarga turli xil savollarni berishi, o'z fikrlarini bildirishi uchun imkoniyatlar beradi, bu boshqaruvning maslahatli usuli bo'lib, ta'lim oluvchilar tomonidan berilgan takliflar, ularning fikrlari, ular tomonidan bajarilgan topshiriqlarning natijalari o'rganib chiqilishi

sababli berilayotgan topshiriqlar ular tomonidan o'z vaqtida bajariladi;

- hamkorlikda qabul qilingan qarorlar asosida boshqaruv – pedagogik jarayonlarda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish usullaridan keng foydalaniladi hamda o'qituvchilar muammoning yechimini topish uchun barcha ta'lim oluvchilarni jalb etadi va bunda muammoni yechish tartibini o'zi belgilaydi, shuningdek, o'zining barcha huquqlari va vakolatlarini saqlab qolgan holda ta'lim oluvchilar tomonidan muammoning yechimi bo'yicha qaror qabul qilinishiga ruxsat beradi.

3. Demokratik uslubda o'qituvchilar pedagogik jarayonning yagona sub'yekti sifatida faoliyat ko'rsatmaydi, ular o'z faoliyatini ta'lim oluvchilarga tayangan holda va ularning fikrini inobatga olish asosida, ya'ni pedagogik jarayonlarda ta'lim oluvchilarning mustaqil va erkin fikrlashi, o'z qobiliyatlarini erkin namoyish etishlari, fikrlarini erkin bildirishlari uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratish orqali ularning faolligini ta'minlashga yo'naltiradi. Pedagogik jarayonlarda sub'yekt-sub'yekt (o'qituvchi va ta'lim oluvchi) munosabatlari shakllantirish asosida barcha uchun qulay ta'limiy muhitni vujudga keltiriladi. Mazkur uslubda faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilar ta'lim oluvchilarning o'zaro munosabatlarini rag'batlantirish bilan birgalikda ularning bildirgan fikriga quloq soladi, ular bilan maslahatlashadi, ijobiy tomonlarini inobatga olib rag'batlantirib boradi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda vaziyatlarga ko'ra rahbarlik uslublaridan oqilona foydalanish o'qituvchilar bilan ta'lim oluvchilarda bir-biriga nisbatan ishonch, o'zaro tushunish, do'stona munosabat hamda barcha uchun qulay ta'limiy muhit vujudga keladi. O'qituvchi o'zini pedagogik jarayonning bir ishtirokchisi sifatida tutadi, uning oldida har bir ta'lim oluvchi o'zini erkin his qiladi va mustaqil va erkin fikrlaydi hamda vujudga kelgan tashabbus, g'oya va fikrlarini bema'lol ifodalaydi.

Bunday uslubdan foydalanuvchi o'qituvchilar pedagogik jarayonlardagi tashabbuskorlikni rag'batlantiradi, barcha ta'lim

oluvchilar bilan teng va samimiy munosabatda bo'ladi, o'z mavqei ustunligini bildirmaydi, hamkorlik uchun qulay vaziyatni yaratadi, ta'lim oluvchilarga erkin ishtirok etish imkonini beradi, ular tomonidan bildirilgan fikrlarga to'g'ri munosabatda bo'ladi hamda turli xil vaziyatlarni inobatga olgan holda unga mos yondashuvlarni amalga oshiradi.

Shuning uchun ham pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda o'qituvchilarning muhim ahamiyat kasb etuvchi sifatlaridan biri turli xil uslublardan foydalana olishi, ya'ni vujudga kelayotgan turli vaziyatlarga ko'ra rahbarlik uslublaridan oqilona foydalana olish ko'nikmasining shakllanganligi hisoblanadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda o'qituvchilar u yoki bu rahbarlik uslubini tanlashda quyidagi qator omillarni hisobga olishi zarur:

- vaziyat (stress, tinch aniqlanmagan). Masalan, vaqt ziq vaziyatlarda avtoritar uslub o'zini oqlaydi;

- topshiriq (murakkabligiga ko'ra). Murakkab topshiriqlarni ta'lim oluvchilarga berishda ularning imkoniyatlari, qobiliyati va boshlang'ich tushunchalarini inobatga olish, topshiriqlarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va bajarilish yo'nalishiga ko'ra davra suhbatlari tashkil etish hamda topshiriqlarni ta'lim oluvchilar tomonidan tanlab olinishiga imkoniyatlar yaratilishi kerak. Bunday vaziyatlarda demokratik (kollegial) uslubdan foydalanish o'ziga xos ahamiyatga ega.

- guruh (uning a'zolarining jinsi, yoshi, qobiliyati va imkoniyatlari). Topshiriqlarning bajarilishiga qiziquvchi, o'zaro inoq (topshiriqlarni bajarishga ijodiy yondashuvni tatbiq etish imkoniyatlariga ega, izlanuvchan) guruhlar uchun demokratik yoki liberal uslubni tanlash maqsadga muvofiq.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda rahbarlik uslublaridan foydalanish ko'p darajali asoslarni qamrab oluvchi vaziyatlarga ko'ra o'zgaruvchan xususiyatlarga ega bo'ladi. Mazkur xususiyatlar uzluksiz ta'lim tizimidagi pedagogik jarayonlarda vujudga keluvchi tez o'zgaruvchan vaziyatlarga ko'ra rahbarlik

uslublarini o'zgartirib borish, pedagogik jarayon sub'yektlari faolligi, bilim, ko'nikma va malakalari darajasi hamda ehtiyojlarining rivojlanishi, shaxsiy manfaatlar bilan umumiy manfaatlarning uyg'unlashuvi va boshqa sabablar orqali ifodalanadi.

PEDAGOGIK JARAYONLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalarni ko'proq erkin va mustaqil fikrlashga o'rgatish, mazkur jarayonda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etish, shuningdek, ularning mustaqil ta'lim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, ularning boshlang'ich tushunchalarini o'rganish asosida tushunchalarining ilmiyligi, yangiligi va ishonchliligini tahlil qilish, eng yangi va ishonchli axborotlar bilan ta'minlash, pedagogik jarayonlarda axborotlar almashinuviga alohida e'tibor qaratish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni tashkil etishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish zarur:

- pedagogik jarayonlar samaradorligi o'quvchi-talabalar faolligi va mustaqil faoliyatiga bog'liqligi;
- o'quvchi-talaba shaxsining rivojlanishiga turli darajada ta'sir ko'rsatuvchi tarbiyaviy munosabatlarning mavjudligi;
- pedagogik jarayonlar komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;
- pedagogik jarayonlarda qayta aloqaning o'ziga xos ahamiyati va zaruriyati;
- pedagogik jarayonning protsessual tomoni, ya'ni to'g'ri va teskari jarayonlarning mavjudligi;
- o'quvchi-talabalarda ta'lim olishga bo'lgan qiziqish, ya'ni ularda o'quv motivlarini shakllantirish zaruriyati;
- o'quvchi-talabalarda ijobiy motivlar shakllantirishning samaradorligi pedagogik jarayonlarning natijaviyligini ifodalashi;

- pedagogik jarayonlarni samaradorligining motivlashtirishga bog'liqligi;

- pedagogik jarayonlarda axborotlarning yangiligi va ishonchliligi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etishda alohida e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan omillardan biri o'quvchi-talabalar faolligini ta'minlash va mustaqil faoliyatini tashkil etish bo'lib, pedagogik jarayonlar samaradorligi nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga, balki mustaqil ta'limni yo'lga qo'yish, o'quvchi-talabalarda o'zini-o'zi tarbiyalash ko'nikmalarini shakllantirish, shuningdek, refleksiv ta'limiy muhitni hamda o'zaro ta'sir jarayonini tashkil etishga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik jarayonlarni o'quvchi-talabalarning mustaqil olgan tushunchalari asosida tashkil etish va mazkur jarayonda ularni ijodiy fikrlashga o'rgatish asosida faolligini ta'minlash, shuningdek, ularda refleksiv qobiliyatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlashda o'quvchi-talabalarning mustaqil ishlashi va mustaqil o'rganishi uchun alohida topshiriqlar berish va unda ularning boshlang'ich tushunchalari darajasini hamda moyilligini o'rganish, tahlil qilish asosida berilayotgan topshiriqlarni bajarishga ularda qiziqishlar shakllantirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayon hisoblangan tarbiyaviy munosabatlar jarayoniga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "inson-inson" munosabatlari shaklida birinchi navbatda rahbarlarning o'z xodimlari bilan "rahbar-xodim", professor-o'qituvchilarning o'z o'quvchi-talabalari bilan "o'qituvchi-o'quvchi" munosabatlarini, ya'ni mazkur jarayonda o'zaro bevosita ta'sir mavjudligini ko'ramiz.

Bu bevosita ta'sir, muloqot jarayonida yoki muloqotsiz masofadan turib ham mavjud bo'lishi mumkin. Muloqot jarayonida rahbarlar va professor-o'qituvchilarning samimiy va diqqat bilan o'z suhbatdoshiga qarab turishi va uni tinglay bilishi, suhbatdoshiga o'z fikrini to'la va to'g'ri ifodalashi hamda samimiy suhbatlashishi uchun

imkon yaratish bilan bir qatorda, professor-o'qituvchilarning o'z rahbarlari bilan bema'lol suhbatlashishlari, o'z fikrlarini va takliflarini rahbarlarga bildirishlari, yangiliklar yaratish borasida ham rahbarlarga suyanish mumkinligiga ishonch hosil qilishlarida, shuningdek, professor-o'qituvchi va o'quvchi-talabalar o'rtasidagi munosabatlarda ham o'zining ijobiy samarasini beradi.

Ixtiyoriy rahbar o'z xodimlarining barchasi bilan ham doimiy jonli muloqotda bo'lavermasligi aniq, shunga qaramasdan, barcha professor-o'qituvchilar, shu qatori o'quvchi-talabalar ham rahbarlar bilan doimiy, bevosita o'zaro ta'sirda bo'lishi tarbiyaviy munosabatlarda namoyon bo'ladi. Bunday bevosita ta'sir masofadan turib, muloqotsiz tarbiyaviy jarayonda vujudga keladi va undan rahbar ham, professor-o'qituvchilar hamda o'quvchi-talabalar ham bir xilda ta'sirlanishlari mumkin. Ya'ni, professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalarning tashqi ko'rinishi, kiyinishi, yutuqlari, fan va sport yo'nalishlari bo'yicha turli musobaqalardagi g'alabalari rahbarning kayfiyatiga va uning reytingiga qanday ta'sir ko'rsatsa, rahbarning tashqi ko'rinishi, kiyinishi, bilimi, jamoadagi mavqei, o'zi kabi ta'lim muassasalari rahbarlari o'rtasidagi obro'si, fan-texnika, sport va san'atga bo'lgan qiziqishi professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalarning faoliyati hamda o'zaro munosabatlariga shunday ta'sir ko'rsatadi.

Muloqot jarayonini va muloqotsiz o'zaro ta'sir jarayonlarini to'g'ri tashkil etish bilan bir qatorda, rahbarlar o'z xodimlarining mehnatlarini to'g'ri baholay bilishlari ham zarur hisoblanadi. Rahbar tomonidan oddiy farrosh mehnatining qadrlanishi, turli tadbirlarda ilg'or tajribaga ega bo'lgan professor-o'qituvchilar qatori, vijdonan mehnat qilayotgan farrosh va boshqa texnik xodimlarni hamda faol o'quvchi-talabalarni ham mukofotlab, rag'batlantirib borishi jamoa a'zolari o'rtasida majburiy itoatkorlik o'rnini ongli intizom egallashiga imkon yaratadi.

Pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talaba shaxsiga ta'sir ko'rsatuvchi tarbiyaviy munosabatlarning asosiy shakllaridan biri bo'lgan inson-inson munosabatlari shaklida o'quvchi-talabaning o'z

o'rtoqlari bilan "o'quvchi-o'quvchi" va "talaba-talaba", professor-o'qituvchilarning o'z o'quvchi-talabalari bilan "o'qituvchi-o'quvchi" va "o'qituvchi-talaba" munosabatlarida o'quvchi-talaba shaxsining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi bevosita ta'sir jarayoni mavjud.

Mazkur bevosita ta'sir jarayonining mavjudligi uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni tashkil etishda o'quvchi-talabalar o'rtasidagi hamda professor-o'qituvchilar bilan o'quvchi-talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayonini muvofiqlashtirish zaruriyatini belgilaydi. Chunki bu bevosita ta'sir muloqot jarayonida yoki masofadan turib ham vujudga kelishi mumkinligi pedagogik jarayonlarda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Bevosita ta'sir vujudga keluvchi muloqot jarayonida ixtiyoriy ishtirokchining, ya'ni suhbat jarayonidagi professor-o'qituvchi yoki o'quvchi-talabaning fikri, g'oyasi, suhbat mavzusi yo'nalishidagi tushunchalari, uning so'zlash dinamikasi, nutqi hamda uning yuzidagi tabassum, samimiylik va jo'shqinlik, o'z suhbatdoshiga qarab turishi va uni tinglay bilishi, suhbatdoshi uchun ham o'z fikrlarini bildirishi va samimiy suhbatlashishi uchun imkoniyatlar yaratishi mazkur jarayon ishtirokchilarida suhbatlashilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish shakllantirishi bilan bir qatorda, ularda muhim ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

O'quvchi-talabalar va professor-o'qituvchilar ma'lum bir belgilangan munosabatda bo'lsalar-da, o'quvchi-talabalar va professor-o'qituvchilarning o'z funksional vazifalari bo'lib, mazkur funksional vazifalarni, ya'ni o'qish va o'qitish, o'rgatish va o'rganish kabi funksional vazifalarni amalga oshirish jarayonida doimiy jonli muloqotda bo'lavermaydi, shunga qaramasdan, barcha o'quvchi-talabalar o'rtasida hamda professor-o'qituvchilar bilan o'quvchi-talabalar o'rtasida, shuningdek, professor-o'qituvchilar o'rtasida ham bevosita o'zaro ta'sir mavjudligi tarbiyaviy munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Mazkur bevosita ta'sir jarayoni masofadan turib ham muloqotsiz tarbiyaviy jarayon shaklida vujudga kelishi mumkin.

Masalan, o'quvchi yoki talaba o'z o'qituvchisining eslaganda, uning ismini eshitganda yoki o'qituvchi, murabbiy, ustoz so'zlarini eshitganda, shuningdek, unga o'rnak bo'layotgan o'z o'qituvchisini uzoqdan ko'rganda u haqida fikr yuritadi va mazkur jarayonda o'qituvchining bilimi, dunyoqarashi, kiyinishi, jamoadagi mavqei, o'zi kabi o'qituvchilar o'rtasidagi obro'si, o'quvchi-talabalarga bo'lgan munosabatlari haqida o'quvchi yoki talaba o'ylaydi va fikr yuritadi, bu o'z navbatida o'quvchi yoki talabaning dunyoqarashini o'zgarishiga, uning tafakkurini shakllanishi va rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Tarbiyaviy munosabatlarning asosiy shakllaridan biri bo'lgan inson-kitob-inson munosabatlari, ya'ni inson-kitob-inson munosabatlari jarayonida ham o'zaro ta'sir jarayoni mavjudligini inobatga olish pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Prezident I.A.Karimovning "Insonni, uning ma'naviy olamini kashf etadigan yana bir qudratli vosita borki, u ham bo'lsa, so'z san'ati, badiiy adabiyotdir. Adabiyotning insonshunoslik deb, shoir va yozuvchilarning esa inson ruhining muhandislari, deb ta'riflanishi bejiz emas, albatta. Adabiyot, so'z san'ati azaldan xalq qalbining ifodachisi, haqiqat va adolat jarchisi bo'lib keladi", deb aytgan fikrlarida inson-kitob-inson munosabatlarining ahamiyati tavsiflangan desak mubolog'a bo'lmaydi.

Chunki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar va ularning natijalari, yaratilayotgan yangiliklar, sohalar bo'yicha amalga oshirilayotgan rivojlanishlar, fan va texnika yutuqlari, ta'lim tizimini rivojlantirishga, pedagogik jarayon sub'yektlariga, yoshlarga davlatimiz va prezidentimiz tomonidan qaratilayotgan e'tibor, umummilliy qadriyatlarni tiklanishi, milliy urf-odatlarini, inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlarini qadrlanishi va ularning ahamiyati, pedagogik jarayonlarini tashkil etish va boshqarish, o'quvchi-talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirish kabi yo'nalishlarda yozilgan kitoblar, qo'llanma yoki ilmiy-uslubiy maqolalar juda katta ahamiyatga ega.

Tarbiyaviy munosabatlarning asosiy shakllaridan biri hisoblangan inson-kitob-inson munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish va ularga amal qilish pedagogik jarayonlarni samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Pedagogik tizimning asosiy komponentlaridan biri bo'lgan ilmiy-amaliy konferensiyalarda o'quvchi-talabalar o'z maqolalari bilan ishtirok etishi va ma'ruzalar qilishi ularda adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishi bilan bir qatorda, ta'lim-tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi, ya'ni dunyoqarashini o'zgartiradi, yozma va og'zaki nutqini rivojlantiradi.

Mazkur jarayon samaradorligi o'qituvchilar o'z o'quvchi-talabalari uchun oldindan rejalashtirilgan konferensiya mavzusiga mos yo'nalishlarda o'quv seminarlari, davra suhbatlari va uchrashuvlar tashkil etishi, mavzular bo'yicha o'quvchi-talabalarga ilmiy-metodik maslahatlar berishi, ular bilan individual tartibda ishlashi hamda mustaqil ishlashlari uchun zaruriy ilmiy metodik adabiyotlar bilan ta'minlash orqali ular uchun zaruriy va qulay shart-sharoitlar yaratilishiga bog'liq bo'ladi.

Inson butun umri davomida tajriba orttirib borar ekan, u o'z hayotida duch kelgan muammolar va ularning yechimlarini, inson ehtiyoji uchun zarur bo'lgan yangiliklarni qog'ozga tushirib kitob yaratadi va bu kitob ikkinchi bir insonning tarbiyalanishida, hayotda o'z o'rnini topishida eng asosiy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Shunday ekan, ta'lim muassasasi rahbarlari va professor-o'qituvchilarning bilimi, ilmiy darajasi, ilmiy-ijodiy ishlari, ularning jamoadagi mavqeiga hamda jamoa a'zolarining faoliyatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunda rahbarlar va professor-o'qituvchilarning o'z ustida tinmay ishlashi, fan-texnika yangiliklaridan o'z vaqtida xabardor bo'lishi, ko'p kitoblar o'qishi zarur bo'lib, ular o'zlari o'tkazadigan yig'ilishlarda har bir so'zini ilmiy asoslangan ma'lumotlarga, kitob va boshqa manbalarga bog'lab ma'ruza qilishi, nutqining ravon bo'lishi ta'lim-tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Rahbarlar va professor-o'qituvchilar yaratgan yangiliklar, ularning ilmiy-ijodiy mehnati, yozgan kitoblari, qo'llanma yoki ilmiy-

uslubiy maqolalari o'z jamoasidagi ta'lim-tarbiyaviy munosabatlarni tartibga solib borishda asosiy vositalardan biri sifatida xizmat qilishi mumkin, ya'ni ta'lim muassasasi rahbarlari va professor-o'qituvchilar shaxsan o'zi turli mavzulardagi ilmiy-amaliy konferensiyalarda o'z maqolalari bilan ishtirok etib borsa, ta'lim muassasasi kutubxonasini yangi adabiyotlar bilan boyitsa, fan va texnika yangiliklari bo'yicha o'quv seminarlarini tashkil etib borsagina, o'quvchi-talabalarning ilmiy ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishi uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratadi, shu bilan bir qatorda, ta'lim muassasasida ijodiy muhitning vujudga kelishiga zamin yaratgan bo'ladi.

Uzluksiz ta'lim tizimida ekologik tarbiya ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, u professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalarda tabiatga ongli munosabatda bo'lish, tabiat zaxiralarini saqlash va ko'paytirishga oid mas'uliyat tuyg'usi hamda ekologik muammolarni amaliy hal qilishdagi ko'nikmalarning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday ekan, "inson-tabiat-inson" munosabatlari ham pedagogik jarayon sifatida muhim ahamiyat kasb etadi, masalan, ta'lim muassasasining tashqi ko'rinishi, ya'ni, yer uchastkalaridagi mevali va manzarali daraxtlar, gullarning turlari, ularning parvarish qilinishi hamda ularga berilayotgan e'tibor rahbarning reytingiga ta'sir qilish bilan birgalikda professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalarning tabiatga bo'lgan munosabatlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Inson bilan tabiatning o'zaro ta'sirini anglash va unga e'tibor qaratish shaxs ilmiy dunyoqarashining rivojlanish jarayoni bo'lib, bu jarayonda "inson-tabiat-inson" shaklidagi tarbiyaviy munosabatlar namoyon bo'ladi va bunda tabiat qonuniyatlarining inson tomonidan o'zlashtirilishi, tabiat qonuniyatlariga oid ta'lim-tarbiya asosida tabiat yaxlitligi hamda atrof-muhitning inson tomonidan o'zgartirilishi haqidagi tasavvurlar shakllanadi.

O'quvchi-talabalarda tabiatga ongli munosabatda bo'lish, tabiat zaxiralarini saqlash va ko'paytirishga oid mas'uliyatni shakllantirish

mintaqamizdagi ekologik muammolarga befarq bo'lmashlikka, ularni o'rganish va kelib chiqish sabablarini tahlil qilish asosida amaliy hal qilish jarayonlarida ishtirok etishga chorlaydi.

Inson bilan tabiatning o'zaro ta'sirini anglash va unga e'tibor qaratish shaxs ilmiy dunyoqarashining rivojlanish jarayoni bo'lib, mazkur jarayonda "inson-tabiat-inson" shaklidagi tarbiyaviy munosabatlar namoyon bo'ladi va bunda tabiat qonuniyatlarining inson tomonidan o'zlashtirilishi, tabiat qonuniyatlariga oid ta'lim-tarbiya asosida tabiat yaxliligi hamda atrof-muhitning inson tomonidan o'zgartirilishi haqidagi tasavvurlar shakllanadi.

"Inson-texnika-inson" munosabatlari ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, mazkur munosabatlar ham pedagogik jarayon sifatida maydonga chiqadi, ya'ni ta'lim muassasalari rahbarlari va professor-o'qituvchilar o'qitishning texnikaviy vositalarini yaxshi bilishi, komp'yuter texnikalariga qiziqishi va ulardan oqilona foydalanishi, darslarda va yig'ilishlarda, o'quv-seminarlarida slayd, elektron darslik, o'quv-laboratoriya mashg'ulotlarining elektron variantlaridan foydalanishga erishishi o'quvchi-talabalarda texnikaga bo'lgan qiziqishlarni shakllanishida o'zining ijobiy samarasini beradi.

Ta'lim muassasasida komp'yuter texnikasi vositalarining yangi avlodlarini bo'lishi va ulardan barcha professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalarining komp'yuter texnikalaridan foydalanishni o'rganishlari shuningdek, foydalanishlari uchun zaruriy va yetarli shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratilishi professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalarda rahbarga nisbatan bo'lgan hurmat va e'tiborni kuchaytiradi hamda ularning komp'yuter texnikalariga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish bilan bir qatorda, ulardan foydalanishni o'rganishga hamda yaratilgan imkoniyatlardan mustaqil foydalanishga undaydi.

O'quvchi-talabalarda o'quv motivlarini shakllantirish, ya'ni ularda ta'lim olishga, ilm-fanga qiziqish shakllantirish va rivojlantirishda inson-texnika-inson munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini ham inobatga olish zarur.

Pedagogik jarayonlarda slayd, elektron darslik, o'quv-laboratoriya mashg'ulotlarining elektron variantlaridan foydalanish o'quvchi-talabalar tomonidan ma'lumotlarni puxta o'zlashtirilishiga imkoniyatlar yaratishi bilan bir qatorda, ularning komp'yuter texnikalariga, fan va texnika yutuqlariga qiziqishini rivojlantiradi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda inson-san'at-inson shaklidagi munosabatlar ham o'ziga xos ahamiyat kasb etadi, chunki san'at bor joyda yangilikka intilish, mehr-muhabbat, insoniylik tuyg'ulari hukm suradi. Har bir inson qaysidir bir san'at turiga qiziqadi, qaysidir bir san'atkorni sevib tinglaydi va uni ko'rganda yoki eshitganda beixtiyor kayfiyati ko'tarilib ketadi.

Ta'lim muassasasi rahbarlari va professor-o'qituvchilarning san'atga bo'lgan qiziqishi nafaqat boshqaruv jarayoni, balki pedagogik jarayonlar samaradorligiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi, chunki ta'lim muassasasi rahbarlari va professor-o'qituvchilarning san'atga qiziqishi, san'atga va san'at turlariga bo'lgan munosabatlardagi shaxsiy namunasi ta'lim muassasasida san'at turlari bo'yicha to'garaklarning faoliyat ko'rsatishida, o'quvchi-talabalarning turli bayramlarda, ko'rik-tanlovlarda va fanlar bo'yicha o'tkaziladigan kechalarda faol ishtirok etishlarida hamda bunday qobiliyat egalarining o'z vaqtida rahbarlar va professor-o'qituvchilar tomonidan rag'batlantirilib borilishida namoyon bo'ladi.

Pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalarga turli vositalar orqali ta'sir ko'rsatish asosida ularning qiziqishini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bunday vositalardan biri sifatida o'quvchi-talabalarning san'atga bo'lgan qiziqishidan foydalanish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalarning san'atga bo'lgan qiziqishlarini inobatga olgan holda san'atning turli yo'nalishlaridan foydalanish ularning san'atga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish bilan bir qatorda tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, bunda o'quvchi-talabaning san'atga va san'at turlariga bo'lgan munosabati, turli tadbirlarni tashkil etishdagi faolligi, tashabbuskorligi, turli bayramlarda, ko'rik-tanlovlarda va fanlar

bo'yicha o'tkaziladigan kechalardagi ishtiroki rag'batlantirilib borilishi zarur.

Demak, o'quvchi-talaba shaxsi turli shakllardagi pedagogik jarayonlarda shakllanib, rivojlanib boradi va mazkur jarayonlarda tarbiyaviy munosabatlar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi, buning eng asosiy sababi o'quvchi yoki talabalar o'zaro bir-birini va atrofdagi odamlarning xatti-harakatini kuzatadi, fikrlaydi hamda ularning qilgan va qilayotgan ishlaridan xulosalar chiqaradi, dunyoqarashi o'zgaradi, tushunchalari rivojlanadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etishda alohida e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan omillardan biri pedagogik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi bo'lib, u dars va darsdan tashqari tashkil etiladigan ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarni hamda tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash zaruriyatini belgilaydi.

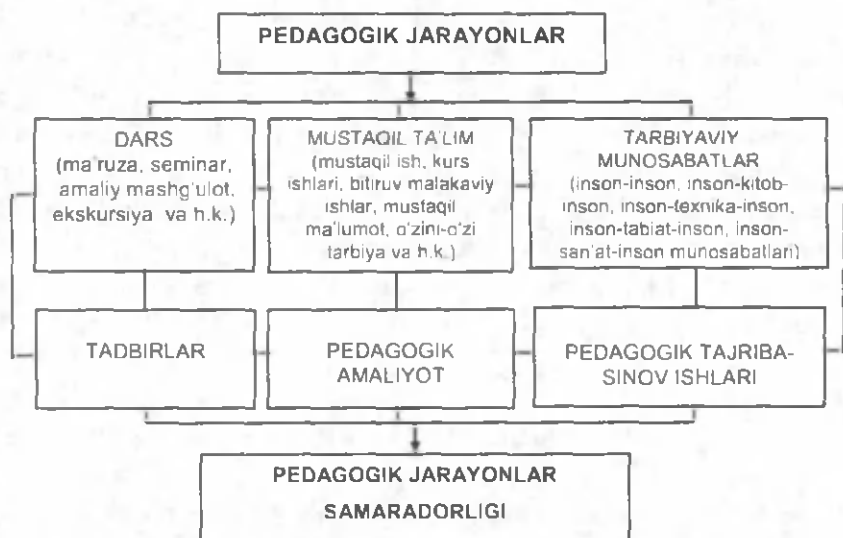
Ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlashda dars hamda darsdan tashqari o'tkaziladigan tadbirlar jarayonida o'rganiladigan tushunchalar bilan o'quvchi-talabalar mustaqil o'rganadigan tushunchalarni bog'liqligini ta'minlash, ulardan ixtiyoriy biri ikkinchisi va uchinchisining to'ldiruvchisi sifatida, o'z navbatida ikkinchisi birinchisi va uchinchisining aniqlashtiruvchisi va rivojlantiruvchisi sifatida xizmat qilishi, shuningdek, ularning izchilligi va uzviyligiga hamda tushunchalarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligiga e'tibor qaratish zarur.

O'rganiladigan tushunchalarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash ko'zlangan natijalarga samarali erishishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Pedagogik jarayonlarni va o'rganiladigan tushunchalarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos jihatlaridan kelib chiqib qo'llaniladigan metodlar va tatbiq etiladigan yondashuvlarni tanlash hamda ulardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunda dars (ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot, ekskursiya), darsdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlar (davra suhbat, uchrashuv, turli musobaqa va tanlovlar, konferensiya va h.k.),

mustaqil ta'lim hamda tarbiyaviy munosabatlar (inson-inson, inson-texnika-inson, inson-kitob-inson, inson-tabiati-inson, inson-san'at-inson kabi tarbiyaviy munosabatlar) jarayonlarini, shuningdek Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan pedagogik tajriba-sinov ishlari hamda talabalar (oliy o'quv yurtlari va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari talabalari) uchun tashkil etiladigan pedagogik amaliyot yaxlit, bir butun dinamik tizim ko'rinishida tasavvur qilinib loyihalashtirilishi zarur.

Pedagogik jarayonlarni loyihalashtirish va tashkil etishda dars va darsdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlar, mustaqil ta'lim, tarbiyaviy munosabatlar jarayonlari hamda pedagogik amaliyot va pedagogik tajriba-sinov jarayonlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash o'quvchi-talabalar uchun tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonlari natijaviyligi hisoblangan pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi (2-rasm).

2-rasm. Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar loyihasi

Mazkur loyihada keltirilgan pedagogik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash mazkur jarayonlarni tashkil etishga tizimli yondashuvni tatbiq etish zaruriyatini belgilaydi.

Tizimli yondashuvda dars va darsdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlar, mustaqil ta'lim, tarbiyaviy munosabatlar jarayonlari hamda pedagogik amaliyot va pedagogik tajriba-sinov jarayonlari tizimning komponentlari hisoblanadi. Tizimni tashkil etuvchi komponentlarning o'zaro aloqadorligi va bog'liqligi ularning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lib, ixtiyoriy komponentning o'zgarishi butun bir yaxlit tizimning o'zgarishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etishga tizimli yondashuvni tatbiq etishda o'quvchi-talabalarga o'rgatiladigan tushunchalarning mazmun-mohiyati va ahamiyatiga ko'ra o'zaro bog'liqligini ta'minlash hamda mazkur tushunchalar ma'lum bir izchillikda va o'zaro bog'liq holda o'rganilishi zarurligini inobatga olish zarur.

Ya'ni dars jarayonida o'rganilgan tushunchalarni mustahkamlash va rivojlantirish uchun o'quvchi-talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, unda o'quvchi-talabalar mustaqil o'rganishi uchun berilayotgan topshiriqlar hamda tashkil etiladigan tadbirlar yo'nalishi va o'rganiladigan mavzular mazkur tushunchalarni rivojlantirishga xizmat qilishi, o'quvchi-talabalar tomonidan o'zlashtirilgan tushunchalarning rivojlantirish va takomillashtirib borishga pedagogik amaliyot va pedagogik tajriba-sinov jarayonlari samaradorligi o'z ta'sirini ko'rsatishi inobatga olinishi zarur.

TA'LIM JARAYONI SAMARADORLIGI

Ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etishga hamda mazkur jarayon sub'yektlarining ehtiyojlari va manfaatlarining uyg'unligi asosida belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan hamkorlikdagi tashkil etiladigan faoliyat jarayoni hisoblangan pedagogik jarayonlarni tashkil etish va

boshqarish mavjud imkoniyatlardan (vujudga keluvchi turi vaziyatlar, sub'yektlarning boshlang'ich tushunchalari, ehtiyoji, qiziqishi, imkoniyatlari, ilmiy-metodik ta'minot va h.k.) oqilona foydalanishga yo'naltirilgan faoliyatdir.

Pedagogik jarayon tashkilotchilari hisoblangan rahbarlar va professor-o'qituvchilar belgilangan maqsadlarga erishishda o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalari, qiziqishi, ehtiyoji va qobiliyatlarini, shaxsiy xislatlarini, shuningdek pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etishning murakkab tomonlarini faol o'rganishlari va shular asosida pedagogik jarayonni takomillashtirish, samaradorligini oshirishga yordam beradigan turli tadbirlarni ishlab chiqishlari zarur.

Pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalarning faolligini ta'minlash va takomillashtirish va o'quv jarayonini rivojlantirishning eng asosiy shartlaridan biri professor-o'qituvchilarning faoliyatini ilmiy asosda tashkil etilishidir.

Professor-o'qituvchilar faoliyatining ilmiyligi – yangiliklarni izlash, o'rganish va ularga asoslanish hamda ilmiy asoslangan ma'lumotlardan foydalanish, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini o'zlashtirish, shular qatori pedagogik jarayonlarga innovatsion yondashuv texnologiyalarini joriy etish kabi vazifalarni belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishni ilmiy asosda tashkil etishda quyida keltirilgan muammolarni inobatga olish va ularning ijobiy yechimlarini topish professor-o'qituvchilar faoliyatida samaradorlikka erishishning asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida xizmat qiladi:

- pedagogik jarayonga va sub'yektlarning faolligiga ta'sir etuvchi hamda yangiliklarni joriy etish sur'ati bilan ularning qiziqishi, ehtiyoji va boshlang'ich tushunchalari, imkoniyatlari hamda o'zlashtirilishi zarur bo'lgan tushunchalarning murakabligi va ularni inobatga olish zaruriyati o'rtasidagi nomuvofiqliklarni vujudga keltiruvchi omillar;

- respublikamizning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy sohalarida qisqa vaqt ichida amalga oshirilayotgan hamda hayotimizda juda katta ahamiyat kasb etayotgan islohotlar bilan ta'lim jarayonidagi inertsion tendensiyalar o'rtasidagi ziddiyatlar;

- professor-o'qituvchilarning kasbiy qobiliyatlari, innovatsion faoliyatni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirish darajasi bilan ta'lim muassasalariga qo'yilayotgan zamonaviy talablar o'rtasidagi ziddiyatlar;

- ta'lim tizimida vujudga kelayotgan tashabbus hamda qo'llanilayotgan va yaratilayotgan yangiliklarni joriy etish sur'ati bilan ilmiy-metodik ta'minotlar o'rtasidagi nomuvofiqlik;

- ta'lim muassasasining integrativ tabiatiga mos yondashuvlar va ularni shakllantirish texnologiyalarining mavjud emasligi.

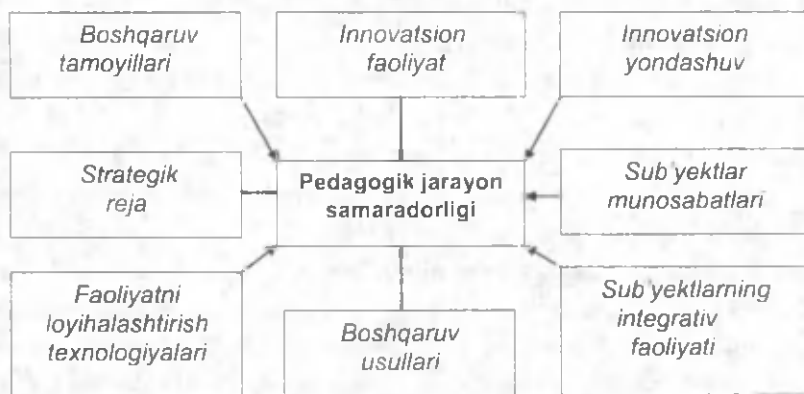
Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning samaradorligi – bu boshqaruv qonuniyatlari, usul va metodlari hamda innovatsion texnologiyalarga asoslangan boshqaruv faoliyati asosida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonining natijaviyligi hisoblanadi.

Ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlar samaradorligi o'quvchi-talabalarning fanlar bo'yicha olgan bilimlari, zamonaviy texnika va axborot texnologiyalarini o'rganishi, intellektual qobiliyatlarining shakllanish darajasini hamda professor-o'qituvchilar va rahbarlarning bilimi, ko'nikma va malakalari, shuningdek pedagogik mahorati va kasbiy qobiliyatlarining rivojlanish darajalarining o'sishini belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarning samradorligini ta'minlash uchun professor-o'qituvchilar belgilangan asosiy maqsad yo'nalishida pedagogik jarayonlarni strategik rejalashtirish, loyihalashtirish, modellashtirish, o'quvchi-talabalar faoliyatini muvofiqlashtirish va ularning faolligini ta'minlash, vaziyatlarga ko'ra pedagogik jarayonni boshqarish usullari, metodlari hamda tamoyillari, innovatsion texnologiyalarni bilishi va ular asosida pedagogik jarayon

sub'yektlarining innovatsion faoliyatni tashkil etishi zarur hisoblanadi.

Pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi omillarni inobatga olish zarur (3-rasm).

3-rasm. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar

Shuningdek, pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash va rivojlantirish uchun quyidagi shartlarning bajarilishi zarur:

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayoniga innovatsion tuzilishga ega bo'lgan murakkab pedagogik tizim sifatida yondashish;

- pedagogik jarayonlarda sub'yektlarning o'zaro munosabatlari hamda tarbiyaviy munosabatlarni ilmiy asoslangan tamoyillar asosida shakllantirish;

- pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalari va o'zi haqidagi fikrlariga ilmiy yondashish;

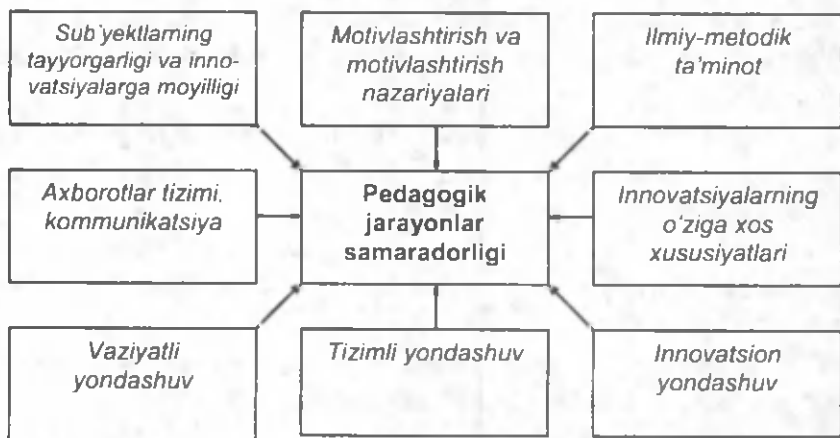
- professor-o'qituvchilar tomonidan o'quvchi-talabalar faoliyatining tahliliy yo'nalishini, pedagogik tizimni konseptual va dasturiy boshqarishni o'zlashtirilishini amalga oshirish;

- pedagogik jarayonlarda innovatsion yondashuvlarning natijalari bo'yicha qayta aloqani yo'lga qo'yish.

Pedagogik jarayonlar samaradorligi mazkur jarayonning asosini tashkil etuvchi ta'lim-tarbiya jarayonining natijaviyligi hisoblanadi, chunki samaradorligi tekshirilayotgan yangiliklar va tatbiq etilayotgan innovatsiyalar hamda tashkil etilayotgan innovatsion jarayon aniq bir maqsadga, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayoni sub'yektlarining bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, ularning faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan bo'ladi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligi ta'lim-tarbiya jarayoni sub'yektlarining bilim, ko'nikma va malakalarining rivojlanishi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi bilan belgilanadi.

Shunday ekan, ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar samaradorligi tatbiq etilayotgan yangiliklar asosida o'quvchi-talabalarning olgan bilimlari, zamonaviy texnika va axborot texnologiyalarini o'rganishi, intellektual qobiliyatlarining shakllanish darajasini hamda professor-o'qituvchilarning bilimi, ko'nikma va malakalari, shuningdek, pedagogik mahorati va kasbiy qobiliyatlarining rivojlanish darajalarining o'sishini belgilaydi.

4-rasm. Pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar

Pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar (4-rasm), vaziyatlarga ko'ra mazkur jarayonni ichki va tashqi o'zgarishlarga moslashtirish, innovatsion metodlardan to'g'ri

foydalanish, mazkur jarayon komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorlik xususiyatlarini, innovatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish, ilmiy-metodik ta'minotini yaxshilash, ta'lim menejmenti tamoyillarini o'zlashtirish va qo'llash, boshqaruvni sub'yektlar faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirishga yo'naltirish asosida belgilashni ko'rsatadi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar vaziyatlarga ko'ra pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi shartlarning bajarilish zaruriyatini belgilaydi:

- pedagogik jarayonlarni oldindan loyihalashtirish hamda sub'yektlar faoliyatini rejalashtirish;

- o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalari va tayyorgarlik darajasini aniqlash, innovatsion jarayonlarga ularni oldindan tayyorlash va ilmiy-metodik mahsulotlar bilan ta'minlash;

- pedagogik jarayon sub'yektlaridan biri hisoblangan o'quvchi-talabalarning qiziqishi, ehtiyoji va innovatsiyalarga moyilligini aniqlash va motivlashtirish;

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayoniga innovatsion tuzilishga ega bo'lgan murakkab pedagogik tizim sifatida yondashish;

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda tizimning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, murakkab pedagogik tizimga xos xususiyatlarni inobatga olish;

- pedagogik jarayonlarga yangiliklarni tatbiq etish va sub'yektlarning innovatsion faoliyatini tashkil etishda innovatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish;

- axborotlar to'plash, ularni tahlil qilish va ob'yektiv baholash asosida o'zgaruvchan vaziyatlarga ko'ra sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirib borish.

Shuningdek, pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlashda quyidagi samaradorlik ko'rsatkichlarini inobatga olish zarur:

- maqsadiy samaradorlik – bu pedagogik jarayonlar sub'yektlari salohiyati, imkoniyatlari va mavjud imkoniyatlarni belgilangan maqsadlarga mos kelish darajasini ifodalovchi xususiyatlar;

- ijtimoiy-psixologik samaradorlik – bu pedagogik jarayonlardagi ta'limiy muhitning holati tavsifi bo'lib, sub'yektlarning ehtiyojlarini rivojlanishi, ularning yaratilgan shart-sharoitlardan va o'z faoliyatidan qoniqish hosil qilish darajasi;

- ta'minot samaradorligi – erishilayotgan natijalarning ilmiy-metodik ta'minotga bog'liqligi;

- texnologik samaradorlik – sub'yektlarning asosiy funksiyalarini amalga oshirish darajasi, shuningdek, sub'yektlar faolligini rivojlantirish samaradorligi.

Mazkur shartlarni inobatga olgan holda pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, belgilangan maqsadlarga erishish va samaradorlikni ta'minlashda hamda innovatsion jarayonlarni tashkil etish va natijaviylikka erishishda sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirish, nazorat qilish, ob'yektiv baholash va muntazam rag'batlantirib borish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashda ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarni muntazam tadqiq qilish hamda qo'llab-quvvatlangan, ma'qullangan, shuningdek, professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalar o'rtasida yangi va ishonchli axborotlar almashinuvini ta'minlovchi tizimni joriy etish eng muhim shartlardan biri hisoblanadi.

PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH YO'NALISHIDAGI ASOSIY TUSHUNCHALAR, TAYANCH SO'Z VA IBORALAR

Avtoritar rahbarlik – bu uslubda faoliyat ko'rsatuvchi professor-o'qituvchilar o'z irodasini o'quvchi-talabalarga ma'muriy kuch vositasida o'tkazishga intiladi, ya'ni majburlash, qo'rqitish, jazolash va boshqa chora-tadbirlardan foydalanadi. Bu uslub bevosita buyruq va ko'rsatmalar berishga asoslanib, o'quvchi-talabalarni so'zsiz bo'ysunishini nazarda tutadi, ya'ni pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalar erkinligi cheklanadi hamda faqat professor-o'qituvchilar pedagogik jarayonning yagona sub'yekti sifatida faoliyat ko'rsatadi. O'quvchi-talabalarning bevosita va erkin muloqotda bo'lishi chegaralab qo'yiladi. Bunday vaziyatda o'quvchi-talabalarning pedagogik jarayonga munosabatlari, ularning ehtiyojlari va manfaatlarini psixologik jihatdan e'tiborga olinmaydi.

Bu "ajratib tashla va hukmronlik qil" tamoyiliga asoslangan shafqatsizlarcha uslubdir. Bunday uslub garchi birmuncha samarali bo'lsa ham, aslida, pedagogik jarayonlarda muxoliflik, norozilik kayfiyatini shakllantiradi. Bunday uslub ta'sirida o'quvchi-talabalar o'z o'quv faoliyatidan qoniqmaydi, uning natijalariga qiziqmaydi va bular o'z navbatida pedagogik jarayonning samaradorligini pasayishiga sabab bo'ladi. Bunda mazkur uslubning turli xil shakli va usullari vujudga keladi:

- mutloq - diktatorlik shakli – professor-o'qituvchilar pedagogik jarayonning yagona sub'yekti sifatida faoliyat ko'rsatadi, mazkur jarayonda o'quvchi-talabalar faol ishtirok etmaydi. Bunday uslubdan foydalanuvchi professor-o'qituvchilar muttasil buyruq berishga, majburlash, qo'rqitish orqali o'quvchi-talabalarni o'z istaklariga so'zsiz bo'ysundirishga intiladi, natijada o'quvchi-talabalarda ta'lim uchun ta'lim olish, ya'ni o'z faoliyatidan qoniqmasdan yoki o'rganilayotgan fanga qiziqishsiz ta'lim olish, shaxsiy qiziqishsizlik va manfaatlar uyg'unlashuvizsiz ta'lim olish, muvaffaqiyatsizlikdan

qo'rqib ta'lim olish, majburan ta'lim olish yo'nalishidagi motivlar shakllanadi;

- avtokratik usul – yakkahokimlik tushunchasini bildiradi, ya'ni hukmronlikni amalga oshiruvchi professor-o'qituvchilarning ixtiyorida keng imkoniyat va vakolatlar bo'lishini ko'zda tutib, bu ma'muriy buyruqbozlikka asoslangan boshqaruvning byurokratik turi;

- patriarxal yoki matriarxal shaklida professor-o'qituvchilar "oila boshlig'i" mavqeidan foydalanish yordamida pedagogik jarayonlarni tashkil etadi va boshqaradi, o'quvchi-talabalar ularga nisbatan juda katta ishonch bildirishadi va shunga asosan bo'ysunishadi;

- iltifotli – xarizmatik shakli, bunda professor-o'qituvchilar shaxsning o'ziga xos takrorlanmas donolik, xayrixohlik, qahramonlik, mardlik kabi xususiyatlariga asoslangan yuqori darajadagi mavqeidan foydalanadi, o'quvchi-talabalar uning xattixarakatlarini, maqsadlari yo'nalishini o'zaro munosabatlar jarayonida kuzatishadi, shuningdek, uning ijobiy sifatlariga, ichki dunyoqarashiga hurmat bilan qarashadi.

Axborot – pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda, shuningdek mazkur jarayon sub'yektlari hisoblangan professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalar faoliyatini tashkil etish va ularni muvofiqlashtirishda, pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish hamda samaradorligini oshirishda o'ziga xos, turli xil yangiliklarni o'z ichiga olgan ma'lumot va xabarlardan iborat bo'lib, yangi, ishonchli va zarur axborotlar pedagogik jarayon sub'yektlari faoliyatini muvofiqlashtirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Axborotlar bilan ishlash – turli ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatishdan iborat bo'lib, pedagogik jarayonlar sub'yektlari faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonida qo'llaniladi. Bu jarayonda pedagogik jarayon tashkilotchilari hisoblangan rahbarlar va professor-o'qituvchilar kelib tushayotgan asosiy ma'lumotlarning generatori sifatida faoliyat ko'rsatadi va ular uchun asosiy vosita axborotlar bo'lib, ular asosida pedagogik jarayon sub'yektlari faoliyati muvofiqlashtirib boriladi..

Axborotlar bilan ishlash funksiyasi – professor-o'qituvchilar bilan o'quvchi-talabalar o'rtasidagi shaxsiy va texnologik axborotlar almashuvini tashkil etadi. Uning asosiy xususiyati professor-o'qituvchilar tomonidan o'quvchi-talabalarning faoliyatini muvofiqlashtirish, pedagogik jarayonlarda shaxsga yo'naltirilgan ta'sirni vujudga keltirish asosida ularning faolligini ta'minlash, o'quvchi-talabalarning o'z o'quv faoliyatidan va tashkil etilgan pedagogik jarayonlarda yaratilgan shart-sharoitlardan qoniqish xosil qilishlari uchun ularda qiziqishlar vujudga keltirish bilan belgilanib, bu xususiyat professor-o'qituvchilarning o'qitish funksiyalari bilan bir qatorda, axborotlar bilan ishlash funksiyasining ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'ladi.

Axborotlar tizimi – bu pedagogik jarayonlarda muhim pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni, o'qitishning yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini hamda pedagogik jarayonlarni tashkil etish yo'nalishidagi barcha me'yoriy hujjatlarni, shuningdek, iqtisodiy-ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy, huquqiy va tashkiliy yangiliklardan iborat axborotlar oqimini, zamonaviy axborot texnologiyalari, komp'yuterlashtirish va komp'yuterlar tarmoqlari negizida ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlashni o'z ichiga oluvchi murakkab tizim hisoblanadi.

Axborotlar tizimi keng bo'lishi va o'z xususiyatiga qarab yangilanuvchanligini, ya'ni o'zgarib borishi, yangiliklar bilan boyib borishini inobatga olib, axborotlar bilan ishlash jarayoniga pedagogik jarayon tashkilotchilari tomonidan tizimli yondashuvning joriy etilishi talab etiladi. Buning sababi, tizim komponentlari o'rtasidagi munosabatlar, o'zaro bog'liqlik va aloqadorlik hamda ixtiyoriy komponent butun bir yaxlit tizimning o'zgarishiga o'z hissasini qo'shishi va o'zgaruvchi omillarning pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir ko'rsatishidadir.

Axborotlar to'plash metodlari. Barcha metodlar qatori axborotlar to'plash metodlari ham pedagogik jarayonlarni takomillashtirish uchun sub'yektlar faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishda pedagogik jarayonning holati to'g'risida ishonchli axborotlar

to'plash va sub'yektlarning faoliyatini ob'yektiv baholashni amalga oshirishga xizmat qiladi, mazkur metod me'yoriy hujjatlarni va ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, pedagogik jarayonlar samaradorligini tahlil qilish, so'rovnomalar o'tkazish, professor-o'qituvchilarni attestatsiyadan o'tkazish, tahliliy baholash, umumlashtirish va tizimlashtirish, statistik va matematik tahlil va boshqa ko'pgina usullarni o'z ichiga oladi.

Axborot-tahlil funksiyasi. Uning asosiy vazifasi pedagogik tizimlar (pedagogik jarayon) to'g'risida uzluksiz ravishda axborotlar to'plash va ularni chuqur o'rganish hamda ob'yektiv baholashdan iborat. Bu vazifalarni bajarish asosida boshqaruv faoliyatining strategiyasi, rivojlanish omillari, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish hamda uning samaradorligini nazorat qilish yo'llari aniqlanadi. Shuning uchun axborotlar nafaqat ishonchli, balki yangi va foydali bo'lishi ham zarur.

Axloqiy xislatlar – odamiylik, qanoatlilik, jonkuyarlik, mehribonlik, oliyanoblik, oliyhimmatlilik, baynalminallik, g'oyaviy sodiqlik, kechirimlilik, andishalilik, shaxsiy manfaatdan ijtimoiy manfaatdorlikni yuqori qo'ya olishlik.

Bilim darajasi – rahbarlar va professor-o'qituvchilarning pedagogik jarayonlarni takomillashtirish va ta'lim samaradorligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalari, komp'yuterlashtirish va komp'yuterlar tarmoqlari negizida ta'lim jarayonini axborotlar bilan ta'minlashni rivojlantirishi uchun texnika va texnologiyani bilishi va ulardan foydalana olishi, iqtisodiyotni bilishi, boshqarish uslublarini, funksiyalari va strukturasi bilishi, istiqbolni belgilash hamda boshqaruv jarayonini loyihalash texnologiyalarini joriy eta olishini belgilaydi.

Bilish komponenti – boshqalarni va o'zini-o'zi bilishga qaratilgan psixik jarayonlar: sezgi, idrok, tasavvur, xotira, tafakkur, xayol va h.k.

Boshqarish strukturasi – "struktura" lotincha so'z bo'lib, narsalar tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liq ravishda joylashishi, tashkiliy tuzilishini bildiradi. Boshqaruv maqsadlarini amalga

oshiruvchi va funksiyalarini bajaruvchi bir-biri bilan bog'langan turli boshqaruv organlari va bo'g'inlarining majmui tushuniladi. Boshqarishning maqsadlari, funksiyalari, vazifalari, ob'yektlari va uning tashkiliy tuzilishini belgilab beradi.

Boshqarishning demokratik tamoyili – uning mohiyati, asosan, boshqarish jarayoniga barcha jamoa a'zolarini jalb etish, qarorlar qabul qilishda, muassasa maqsadi va vazifalarini belgilashda barcha xodimlar qatnashishini taqozo etadi. Qatnashish shakli turlicha bo'lishi mumkin: boshqarishda yagona ma'muriylik, birgalikdagi pul mablag'lari, boshqarish qarorlarini kollegial hal qilish va hokazo.

Boshqaruv – bu so'z odatda aniq bir maqsadga erishish uchun boshqariluvchi tizim (yoki boshqaruv ob'yekti)ga faol ta'sir ko'rsatish to'g'risida gapirilganda qo'llaniladi. Bu o'ziga xos yuksak san'at va mahoratni talab qiluvchi faoliyat bo'lib, qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat qilishdir.

Boshqaruv madaniyati – umumiy ijtimoiy madaniyatning tashkil etuvchi komponenti sifatida ma'lum bir ijtimoiy madaniyat kontekstida boshqaruv tushunchalari, munosabatlarning o'zaro ta'sir etishi natijasida shakllanadi va unda qator kattaliklar – an'anaviylik, dolzarblik darajasi, motivlashtirish tizimi; rahbarlik uslublari, tashkiliy muhitning sifati; kommunikatsiyalar; personalni boshqarish; boshqaruv strategiyasi; rahbar va professor-o'qituvchilarning kasbiy madaniyati rasmiy jihatdan namoyon bo'ladi.

Boshqaruv mas'uliyati – ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishish, pedagogik jarayonlarni zamonaviy talablarga mos, ilmiy asosda tashkil etish, sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda umumiy manfaatlarni ko'zlovchi natijalarga erishish uchun qabul qilgan qaror, uning ijrosi, o'z xatti-harakati va faoliyati uchun javobgarlikning rahbarlar va professor-o'qituvchilar tomonidan his qilinishidir.

Boshqaruv muloqoti – pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonidagi

muloqot, ya'ni sub'yektlarning faolliklarini ta'minlash, xatti-harakatlarini maqsadga yo'naltirish yoki motivlashtirishdir.

Boshqaruv pog'onasi – tashkiliy tuzilishga ko'ra ta'lim muassasasining yuqori bo'g'ini (rahbarlar) bilan quyi bo'g'ini (ijrochilar) o'rtasidagi masofaning katta-kichikligi – pog'onaviyligi, ya'ni bu bir zvenoning (xodimning) boshqasiga bo'ysunish ketma-ketligidir. Rahbar bilan oddiy ijrochi o'rtasidagi masofa qanchalik katta bo'lsa (darajalar soni) ta'lim muassasalaridagi pog'onaviylik darajasi shunchalik katta bo'ladi.

Boshqaruv strategiyasi. Ko'zlangan maqsadlarga erishishda pedagogik jarayonlarni takomillashtirish, sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirish, strategik reja asosida faoliyatni tashkil etish va boshqarish yo'nalishida asosan boshqaruvning ikki xil turi nazarda tutiladi: strategik boshqaruv, kon'yunkturaviy boshqaruv. Amaliy faoliyatda u yoki bu boshqaruv yo'nalishining ustunligi tashkiliy tizimning yangilik darajasi ko'rsatkichlari bilan belgilanadi.

Boshqaruv uslubi – bu muassasa oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishda xodimlarni boshqarish hamda boshqaruv jarayonida vujudga keladigan muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan usullar, yo'llar majmuidir. Boshqaruv faoliyatining uslublarini shakllantirish ma'lum darajada rahbarning yashash va mehnat qilish sharoitlariga asoslanadi (mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlar, boshqaruv faoliyati muhiti va h.k.) va boshqaruv sub'yektining harakatlariga tizim orqali ta'sir ko'rsatgan holda uning individual uslublarini rivojlantiradi.

Boshqaruv faoliyati – ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv faoliyatini ikkita sub'yektning, ya'ni rahbar bilan ta'lim tizimining o'zaro bog'liq faoliyati sifatida qarash mumkin. Bunday holatda rahbarning boshqaruv ob'yekti boshqarish va o'zini-o'zi boshqarish kabi zaruriy xususiyatlarga ega bo'lgan ta'lim tizimi hisoblanadi, turli xil ta'sirlar asosida, boshqarilayotgan ta'lim muassasasi ham o'z o'rnida boshqaruv natijalariga va boshqaruv sub'yektiga ta'sir ko'rsatadi.

Vaziyatli yondashuv – boshqarishning samaradorligini aniq vaziyatlarga ko'ra aniqlashni ko'zda tutadi. Vujudga kelayotgan vaziyatlarga muvofiqlashtirilgan boshqaruv eng samarali hisoblanadi.

Guruh – bu muayyan belgiga, masalan, sinfiy mansublikka, birgalikda faoliyat ko'rsatish mumkinligiga va uning tashkil topish xususiyatlari va shu kabilar asosida ajralib turadigan insoniy umumiylikdir.

Guruhlar – rasmiy (formal) bo'lishi, ya'ni yuridik jihatdan qayd etilgan huquq va burchlarga, me'yoriy hujjatlar asosida o'rnatilgan tizimga, tayinlab va saylab qo'yilgan rahbarlikka ega yoki ular yuridik jihatdan qayd etilmagan, ammo tarkib topgan shaxslararo munosabatlar (do'stlik, xayrixohlik, hamjihatlik, ishonch,...) tizimi bilan ifodalangan norasmiy (noformal) bo'lishi ham mumkin.

Guruhlararo va shaxslararo ixtiloflar – ayrim shaxslarning guruh bilan yoki guruhlarning o'zaro kelishmovchiligini bildiradi.

Demokratik rahbar – bunday turdagi rahbar o'z faoliyatini o'zining jamoasi a'zolariga tayangan holda, jamoa fikrini inobatga olib amalga oshiradi. Boshqaruv vakolatlari, faoliyat uchun javobgarlik bo'ysunuvchilar o'rtasida taqsimlanadi. Xodimlarning o'zaro munosabatlarini rag'batlantirish bilan birgalikda ularning bildirgan fikriga quloq soladi, ular bilan maslahatlashadi, ijobiy tomonlarini inobatga olib rag'batlantirib boradi.

Didaktik qobiliyatlar – bu pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda ko'zlangan maqsadning mazmun va mohiyatini, vaziyatlarga ko'ra unga erishish yo'llarini va mazkur yo'nalishdagi vazifalarni sub'yektlarga aniq va ravshan, tushunarli qilib yetkaza olish, ularda mazkur vazifalarni bajarishga mas'uliyat hissini hamda qiziqishni uyg'ota olish, shuningdek, maqsadga erishishda sub'yektlarning barchasini faol ishtirokini ta'minlay oladigan qobiliyatlardir.

Jamoaviy boshqaruv organlari – jamoaviy boshqaruv (ta'lim muassasasi kengashi, muvofiqlashtiruvchi kengash, ilmiy-pedagogik va ilmiy-metodik kengashlar hamda o'quvchi-talabalar

vakillarining konferensiyasi). Bu yerda ta'lim muassasasi kengashi – jamoaviy-davlat boshqaruvi organi, ilmiy-pedagogik kengash – professor-o'qituvchilarning o'z-o'zini boshqarish organi, muvofiqlashtiruvchi va ilmiy-metodik kengash – o'quv-metodik ishlar bo'yicha mavjud muammolarni hal etish yo'llarini ishlab chiquvchi, yuqori malakali professor-o'qituvchilar va rahbar-xodimlar uyushmasi.

Jamoatchilik tashkilotlari – o'quvchi-talabalar kengashi, kasaba uyushma qo'mitasi, metodik birlashma, ota-onalar qo'mitasi.

Identifikatsiya. Bunda pedagogik jarayon sub'yektlari, ya'ni suhbatdoshlar bir-birlarini yaxshiroq tushinishlari uchun o'zlarini suhbatdoshlarining o'rniga qo'yib ko'rishga harakat qiladilar. Identifikatsiya – bu bilimlar, tushunchalar, tasavvurlar va shaxsiy xislatlar orqali suhbatdoshni tushinishga harakat qilish, o'zini ikkinchi bir shaxs bilan solishtirishdir.

Ijtimoiylashtirish – sub'yektlarda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy faoliyatni shakllantirishdan iborat bo'lib, pedagogik jarayonda ijodiy ta'limiy muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-psixologik metodlar – pedagogik jarayon sub'yektlari o'rtasida shunday munosabatlarni vujudga keltirishni nazarda tutadiki, bunda professor-o'qituvchilar o'quvchi-talabalarning bemalol, erkin harakat qilishi, o'zini-o'zi namoyon qilishi, turli jarayonlarda erkin ishtirok etishi, fikr bildirishi uchun shart-sharoit va ijodiy ta'limiy muhitni yaratishi nazarda tutiladi.

Ijtimoiy-psixologik moslashuv – bu sub'yektlarni ta'limiy muhit ta'siriga moslashuvini nazarda tutadi va uning ma'lum bir guruhdagi qadriyatlar bilan yaqinlashuvi, mazkur yangi muhitdagi ijtimoiy me'yorlarni, an'ana va guruhiy madaniyat elementlarini o'zlashtirishidir. Ijtimoiy-psixologik moslashuv ham kasbiy moslashuv singari ma'lum bir imkoniyatlar darajasida, tashqi muhit ta'sirini o'z ichki dunyosi, kechinmalari doirasida o'z maqsad va ehtiyojlariga moslashtirib olishiga bog'liq.

Innovatsion jarayon. Innovatsiyalarni vujudga keltirish, amaliyotga tatbiq etish va ommalashtirish faoliyatlari bilan bog'liq.

Innovatsion salohiyatiga ko'ra yangiliklar; modernizatsiya, faoliyatni takomillashtirish, shaklan o'zgartirish, rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan modifikatsion innovatsiyalar; oldindan ma'lum bo'lgan metodlar elementlarining yangi tizimga birikishini nazarda tutuvchi birikkan innovatsiyalar; o'xshashlik va umumiylikka ega bo'lmagan radikal innovatsiyalar pedagogik jarayonlar samaradorligining asosi sifatida belgilanadi.

Innovatsiya – maqsadga yo'naltirilgan o'zgartirishlar bo'lib, ma'lum bir ijtimoiy birlikka – muassasa, uyushma, jamoa va guruhlariga yangi va nisbatan barqaror bo'lgan elementlarni, umumiy holda xalqning ma'naviy-madaniy munosabatlari va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan yangiliklarni kiritishdir.

Innovatsiyalarning insonlar qiziqishi bo'yicha tabaqalashtirish qobiliyati. Alohida individ va guruhlar uchun innovatsiyaning turli xil munosabatlari mavjud. Ma'lum bir pedagog xodimlar tomonidan qo'shimcha imkoniyatlar olinishi boshqa pedagog xodimlarning imkoniyatlarining kamayishiga olib keladi va bu o'z navbatida yangiliklarni qabul qilish uchun aniq tartib o'rnatishga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Innovatsiyalarning sub'yekt tomonidan qabul qilinishi. Shaxs tomonidan ma'lum bir yangiliklarni qabul qilinishi mavjud harakatdagi tizimning o'ziga xos xususiyatlariga qay darajada mos kelishiga hamda imkoniyatlarni shakllantirishda sub'yektning holatini yaxshi yoki yomon tomonga o'zgartirishiga bog'liq bo'ladi.

Inson-inson munosabatlari – bunda muloqot jarayonini va muloqotsiz o'zaro ta'sir jarayonlarini to'g'ri tashkil etish bilan bir qatorda, rahbarlar va professor-o'qituvchilar o'z o'quvchi-talabalarining faoliyatini to'g'ri baholay bilishlari ham zarur hisoblanadi.

Inson-kitob-inson munosabatlari – inson butun umri davomida tajriba orttirib borar ekan, u o'z hayotida duch kelgan muammolar va ularning yechimlarini, inson ehtiyoji uchun zarur bo'lgan yangiliklarni qog'ozga tushirib kitob yaratadi va bu kitob

ikkinchi bir insonning tarbiyalanishida, hayotda o'z o'rnini topishida eng asosiy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Inson-san'at-inson munosabatlari – pedagogik jarayonlarda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi, chunki san'at bor joyda yangilikka intilish, mehr-muhabbat, insoniylik tuyg'ulari hukm suradi. Har bir inson qaysidir bir san'at turiga qiziqadi, qaysidir bir san'atkorni sevib tinglaydi va uni ko'rganda yoki eshitganda beixtiyor kayfiyati ko'tarilib ketadi. Ta'lim muassasasi rahbarining san'atga bo'lgan qiziqishi nafaqat boshqaruv jarayoni, balki, o'quv jarayoniga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi, chunki ta'lim olayotgan o'quvchi-talabalarning o'rtasida bir necha bo'lajak buyuk san'atkorlar ham bo'lishi mumkin.

Inson-tabiat-inson munosabatlari – boshqaruv faoliyatida rahbarlarga juda katta vazifalar yuklaydi, masalan, ta'lim muassasasining tashqi ko'rinishi, ya'ni, yer uchastkalaridagi daraxt, mevali daraxtlar, gullarning turlari, ularning parvarish qilinishi hamda ularga berilayotgan e'tibor rahbarning reytingiga ta'sir qilish bilan birgalikda professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalarning tabiatga bo'lgan munosabatlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Inson-texnika-inson munosabatlari – inson o'z tafakkuri, bilimi va qobiliyati bilan hayotiy ehtiyojlarni qondirish maqsadida texnikani yaratadi, bu murakkab tuzilishga va ishlash prinsipiga ega bo'lgan texnikadan foydalanish uchun esa, uning tuzilishi va ishlash prinsipini o'rganish zaruriyati tug'iladi, shuningdek, bu texnikadan foydalanish uslublari ham inson tomonidan yaratiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, insonlar tomonidan yaratilgan texnika va texnika vositalari boshqa bir insonlarni bilim olish, yangiliklarning o'rganish, ilmiy-ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishga chorlaydi.

Integrativ mahorat – bu umumlashtirilgan mahorat bo'lib, pedagogik jarayonlarda ijobiy natijalarga erishishga, pedagogik jarayonlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyatni rejalashtirish va amalga oshirishda zarur hisoblanadi.

Integratsion yondashuv – pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda boshqariluvchi ob'yekt (pedagogik jarayon)ga

bir necha yondashuvlarni (vaziyatli, tizimli, innovatsion va h.k.) qo'llash bo'lib, umumlashtirilgan yondashuvlarni ifodalaydi.

Ixtilof – shaxslararo ixtiloflar shaxslarning bir-birini anglamasligi, manfaatlarining turli xilligi, tushunchalarning nomutanosibligi, bir-birini yoqtirmasligi, qiziqishlari, qarashlari va intilishlarining o'zaro mos kelmasligi natijasida namoyon bo'ladi. Har qanday ixtilof ma'lum vaqt birligi davomida sodir bo'ladi, sodir etiladi va bartaraf etiladi.

Ixtiloflarni boshqarish – bu ixtilofni vujudga keltirishi mumkin bo'lgan sabablarni oldindan aniqlash va ularga barham berish yo'nalishida aniq maqsadli ta'sir ko'rsatish yoki ixtilof qatnashchilari xulq-atvorini o'zgartirishga qaratilgan ta'sir ko'rsatish. Ixtilofni keltirib chiqargan sabablarni to'liq yoki qisman barham toptirish yoxud ixtilof qatnashchilari maqsadlarining o'zgarishi ixtiloflarning hal etilishidir.

Ixtilofli vaziyat – tomonlarning biron-bir yo'nalishdagi qarama-qarshi, ziddiyatli nuqtai nazari, o'zaro umumiy manfaatlariga mos kelmaydigan maqsadlarga intilish, ularga erishish uchun turli-tuman vositalardan foydalanish yoki faoliyatni amalga oshirishni rejalashtirish jarayoni.

Ichki kommunikatsiya. Ta'lim muassasalarida vertikal va gorizontal axborot almashinuvi mavjud bo'lib, bular ta'lim muassasasi faoliyatini tashkil etish va takomillashtirish uchun zarur bo'lgan axborotlar almashinuvi, ya'ni ichki kommunikatsiyani ifodalaydi.

Ish yuritish – bu ta'lim muassasasining o'z funktsiya va vazifalarini bajarishi davomida amalga oshiriladigan faoliyat va unga tegishli ko'rsatmalarni me'yoriy hujjatlar asosida rasmiylashtirish usullari va jarayonlari majmui hisoblanadi.

Ishbilarmonlik, ishchanlik, uddaburonlik xislatlari – quntlilik, tirishqoqlik, mas'uliyatlilik, halollik, raqobatbardoshlik, chaqqonlik, abjirlik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, chidamlilik, sabr-toqatlilik, bardoshlilik, muntazamlilik, tejamkorlik, ehtiyotkorlik, saxiylik, mardlik.

Qaror – bu ta'lim muassasasi faoliyatini takomillashtirishda rahbarlar va xodimlar tomonidan amalga oshiriladigan vazifalarni bajarish yo'llarini tanlash va belgilash yoki innovatsion faoliyatni tashkil etishda ma'lum bir to'xtamga yoki muayyan bir fikrga kelishdir.

Kasbiy mahorat va loyihalashtirish – boshqaruvda strategiya, strategik maqsad va vazifalarni to'g'ri belgilash, qarorlar qabul qilish, muassasaning umumiy faoliyatini loyihalashtirish, innovatsion faoliyatni tashkil etish, boshqaruv jarayoniga tizimli yondashuvlarni loyihalash texnologiyalarini joriy etish hamda boshqaruv usullari, metodlari va tamoyillaridan samarali foydalanishdir.

Kasbiy tajriba – avlodlarning ijtimoiy tajribasini o'zlashtirish va ularni amaliyotda qo'llashni ta'minlab beruvchi tushunchalar tizimi bo'lib, rahbarlar va professor-o'qituvchilarning o'z faoliyati davomida fan-texnika yangiliklariga, ilg'or tajribalarga tayanishi hamda mazkur tajribalar asosida o'zining ko'nikma va malakalarini rivojlantirib borishi bilan bir qatorda, o'quvchi-talabalar faoliyatini boshqarishidir.

Kasbiy faoliyatning belgilari – ixtisoslashtirish, mehnat faoliyatining mohiyati va mazmuni, boshqaruv ob'yekti, maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan o'ziga xos vositalar, tushunchalar, boshqaruv faoliyatining natijasi, asosiy faoliyat uchun sarflangan vaqt, ish o'rnining ko'lami va joyi.

Kasbiy qobiliyat – bu rahbarlar va professor-o'qituvchilarda intellektual, kasbiy malaka va ko'nikma, chidamlilik, yaratuvchanlik, tashabbuskorlik, ijodkorlik, tashkilotchilik, o'z fikrini yaxshi bayon eta olishi – notiqlik, ishonтира olish, nazorat, kuzatuvchanlik, talabchanlik, xotirada saqlab qolish, tarbiyaviy munosabatlarda faollik hamda pedagogik ta'sir ko'rsatish, boshqaruvchilik va liderlik xususiyatlarining shakllanganligi.

Kelishuv – professor-o'qituvchilar va boshqa mutaxassislarining ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatishi uchun ma'lum muddatga tuzilgan shartnoma, boshqa tashkilotlar va o'quv

yurtlari bilan ilmiy-amaliy hamkorlik yo'nalishlari bo'yicha oldindan shartnoma tuzish tizimi.

Qobiliyat – insonning bilim, ko'nikma va malakalarini o'rtirish xususiyatlariga bog'liq bo'lib, mazkur xususiyatlar bilim, ko'nikma va malakalarga taalluqli bo'lmaydi, ya'ni qobiliyatlar bilim, malaka va ko'nikmalarning o'zida ko'rinmaydi, balki ularni egallash dinamikasida namoyon bo'ladi. Qobiliyat insonlarni sifat jihatidan bir-biridan farqlaydigan individual-psixologik xususiyatlardir. Qobiliyatlar insonlarning aniq bir faoliyatidan tashqarida mavjud bo'lmaydi, balki ularning tarkib topishi ta'lim va tarbiya jarayonida sodir bo'ladi.

Kollegiallik – pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish hamda sub'yektlar faoliyatida mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va turli muammolarni hal qilishda hamkorlik qilish, shuningdek, pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda sub'yektlarning (o'quvchi-talaba) hamkorligini yo'lga qo'yish va birgalikda boshqarish.

Kommunikativlik qobiliyati – bu samimiy muloqotda bo'lishga, muloqotini to'g'ri tashkil etishga, o'quvchi talabalar bilan do'stona muloqot o'rnatish uchun to'g'ri yo'l topa bilishga, ular bilan pedagogik nuqtai nazardan maqsadga muvofiq o'zaro aloqa bog'lashga qaratilgan qobiliyatdir.

Kommunikatsiya – bu pedagogik jarayon sub'yektlari o'rtasidagi o'zaro axborot almashinuvi bo'lib, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda o'ziga xos murakkab tizim hisoblanadi va ta'lim muassasasi rahbarlari va professor-o'qituvchilar tomonidan amalga oshiralayotgan barcha ishlar axborotlarning samarali almashinishini talab qiladi, shuning uchun u o'zining funksional darajasi bilan tavsiflanadi va boshqaruv madaniyatining tashkiliy sifatini belgilaydi. Ta'lim muassasasi kommunikatsiyasi bu o'ziga xos murakkab va ko'p bosqichli tizim bo'lib, nafaqat ta'lim muassasasi ichidagi, balki uning tashqarisidagi axborot almashuvini ham qamrab oladi.

Konstruktiv ixtiloflar – ixtiyoriy muassasa hayotining muhim muammolari va unga qarashlar kurashi, fikrlar xilma-xilligidan iborat bo'lib, turg'unlik va qotib qolishning oldini olishga, rivojlanishning asosi bo'lib xizmat qilishga, jamoaning maqsad sari ilgarilab borishiga, yangi an'ana va qadriyatlar shakllanishiga o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin. Har qanday ixtilof asosida tomonlar o'rtasida avvalgi munosabatlarni inkor qilishga harakatlar yotganligi uchun yangi munosabatlar va yangi sharoitlar yaratishga olib kelishi mumkin.

Ko'nikma – belgilangan maqsadga muvofiq ravishda harakat usullarini tanlash va amalga oshirish uchun mavjud bilimlar va malakalardan foydalanish.

Liberal rahbarlik – murosasozlik (ko'ngilchanlik)ka asoslangan rahbarlik uslubi. Liberal (erkin ish yuritish) rahbarlik uslubi professor-o'qituvchilarning o'quvchi-talabalarga topshiriq va maslahatlarni tavsiyalar ko'rinishida berishi, o'quvchi-talabalarining ishiga kamroq aralashishi bilan tavsiflanadi. Bunda professor-o'qituvchilar vositachi sifatida faoliyat ko'rsatadi, pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalarga keng doirada mustaqillik, to'la erkinlik berish bilan bir qatorda, ularning harakatlariga kam e'tibor beradi va nazoratni sustlik bilan amalga oshiradi. O'z zimmasiga ma'suliyat olishni yoqtirmaydi, kelishuvchanlik asosida faoliyat ko'rsatadi, ya'ni o'quvchi-talabalar bilan o'zaro munosabatlarni buzmaslik uchun ularning barcha talablarini bajaradi. Bu o'z o'rnida pedagogik jarayonlarda tartibsizlik vujudga kelishiga, o'quvchi-talabalarining xatti-harakati va o'quv faoliyati yo'nalishidagi nazoratning sustlashiga, ularning muayyan fanga bo'lgan qiziqishlarining yo'qolishiga olib keladi, shuningdek boshqa pedagogik jarayonlarda ham o'quvchi-talabalar faolligining susayishiga sabab bo'ladi. Ushbu rahbarlik uslubining quyidagi usul va shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- kommunikatsion moyillik – bunda professor-o'qituvchilar o'quvchi-talabalarga turli xil savollarni berishi, o'z fikrlarini bildirishi uchun imkoniyatlar beradi, bu boshqaruvning maslahatli usuli bo'lib,

o'quvchi-talabalar tomonidan berilgan takliflar, ularning fikrlari, ular tomonidan bajarilgan topshiriqlarning natijalari o'rganib chiqilishi sababli berilayotgan topshiriqlar ular tomonidan o'z vaqtida bajariladi;

- hamkorlikda qabul qilingan qarorlar asosida boshqaruv – pedagogik jarayonlarda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish usullaridan keng foydalaniladi hamda professor-o'qituvchilar muammoning yechimini topish uchun barcha o'quvchi-talabalarni jalb etadi va bunda muammoni yechish tartibini o'zi belgilaydi, shuningdek, o'zining barcha huquqlari va vakolatlarini saqlab qolgan holda o'quvchi-talabalar tomonidan muammoning yechimi bo'yicha qaror qabul qilinishiga ruxsat beradi.

Liderlik. Lider asosan ma'lum bir guruhda o'zi boshchilik qilayotgan yo'nalishlarda shaxslararo (norasmiy) munosabatlarni boshqarib, u o'z guruhi a'zolarining kuchli va salbiy tomonlarini, ijobiy va salbiy odatlarini, shuningdek, ularning psixologik xususiyatlari, kayfiyatlari, moyilligi, intilishlari hamda qiziqishlarini yaxshi bilganligi sababli yetakchilik qiladi. Ixtiyoriy jamoada turli yo'nalishlarda liderlar bo'lishi mumkin. Masalan, turli xil tadbirlarni (jamoat a'zolarining turli xil uy ishlarida hasharlar, dam olish tadbirlari, guruh bo'lib turli xil ziyofatlar uyushtirish va h. k.) tashkil etish bo'yicha jamoatchilik yo'nalishida, sport yoki sportning ma'lum bir turi bo'yicha, o'quv jarayonini tashkil etish yoki fanlarni yuqori darajada o'zlashtirish yo'nalishlarida.

Loyihalash – Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlarini loyihalashda tizimli ob'yekt sifatida yaxlit pedagogik jarayonni rivojlantirish va uning unikal modelini takomillashtirishga tashkil etuvchi qismlar ta'sir ko'rsatishining ahamiyatini inobatga olish, shuningdek, bir xil va teng sharoitlarda pedagogik jarayonlarning rivojlanishiga ko'proq ta'sir ko'rsatuvchi ba'zi qism va bo'g'inlarni o'zgartirishga imtiyozlar berish zarur.

Shuningdek, pedagogik jarayonlarning integrativ tabiatiga mos rivojlantiruvchi strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish mexanizmlarini loyihalashtirish pedagogik jarayonlarda

o'rganiladigan tushunchalarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini hamda axborotlarning yangiligi va ishonchligini ta'minlash zaruriyatini belgilaydi.

Bunda dars (ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot, ekskursiya), darsdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlar (davra suhbat, uchrashuv, turli musobaqa va tanlovlar, konferensiya va h.k.), mustaqil ta'lim hamda tarbiyaviy munosabatlar (inson-inson, inson-texnika-inson, inson-kitob-inson, inson-tabiati-inson, inson-san'at-inson kabi tarbiyaviy munosabatlar) jarayonlarini, shuningdek ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik tajriba-sinov ishlari hamda talabalar (oliy o'quv yurtlari va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari talabalari) uchun tashkil etiladigan pedagogik amaliyot yaxlit, bir butun dinamik tizim ko'rinishida tasavvur qilinib loyihalashtirilishi zarur.

Pedagogik jarayonlarni loyihalashtirish va tashkil etishda dars va darsdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlar, mustaqil ta'lim, tarbiyaviy munosabatlar jarayonlari hamda pedagogik amaliyot va pedagogik tajriba-sinov jarayonlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash o'quvchi-talabalar uchun tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonlari natijaviyligi hisoblangan pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Lokal baholash – bu baholash ta'lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish, pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarish yo'nalishida ma'lum bir vazifani yoki uning bir qismini bajarish natijalariga asoslanadi.

Maslahat – muayyan sharoitlarni hisobga olgan holda psixologik ta'sir o'tkazish.

Mas'uliyat – bu ixtiyoriy shaxsning o'z xatti-harakati va faoliyati natijasi uchun javobgarlikni his etishidir. Mas'uliyat – bu shaxsning o'z zimmasiga olgan yoki unga topshirilgan majburiyatlariga hisob bera olishida, xatti-harakatlarida, kimnidir-nimanidir ayblamay, xatti-harakati natijalari va uning oqibatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishida ko'rinadigan fazilatdir.

Mas'uliyatning inson xulqidagi muhim belgisi – o'z vazifasini bajarishidagi aniqlik, puxtalik, hozirjavoblik, o'zini majbur qila olish, o'z xatti-harakatlari oqibatiga javob berishga tayyor turish va h.k. Mas'uliyatli xulqni amalga oshirish quyidagi irodaviy sifatlarga ega bo'lishni talab qiladi: qat'iyatlilik, chidamlilik, o'zini tuta bilish, barqarorlik va h.k.

Pedagogik jarayon sub'yektlarida mas'uliyat xulqini shakllantirish faqat psixologik omillargagina bog'liq bo'lmay, mazkur jarayonni tashkil etish va nazorat qilish bilan bog'liq boshqa omillarga ham bog'liqdir. Masalan, o'quvchi-talabalarga bo'lgan ishonch, turli xil vazifalarning topshirilishi va ularni nazorat qilish xususiyatlari ta'sir ko'rsatadi.

Maxsus strategiya – ta'lim muassasasida pedagogik jarayonlar samaradorligini pasayib ketishini, o'quvchi-talabalarining o'zlashtirish darajasini DTS talablari darajasidan tushib ketmasligini, shuningdek, tajribali, bilimli, o'z kasbini fidoiylari bo'lgan professor-o'qituvchilarni ta'lim muassasasidan ketib qolishlarini oldini olish maqsadida uzoq muddatga tuziladi.

Maqsad – ixtiyoriy tizimning tizim tashkil etuvchi komponenti hisoblanadi, pedagogik tizimni boshqarishda maqsadning ahamiyati aniq faoliyatning maqsadi sifatida belgilanadi. Bunda avval maqsad umumiy hisoblanadi, uni loyihalashtirish jarayonida vaziyatlar inobatga olingan holda topshiriqlar bo'yicha taqsimlanadi. Ya'ni, boshqaruvda maqsadni shakllantirish bir necha darajada amalga oshiriladi: umumiy maqsadni belgilash; umumiy (strategik) maqsadni aniqlashtirish; vaziyatga ko'ra maqsadlarni ishlab chiqish.

Boshqaruv tizimida maqsadga samarali erishishning asosiy shartlaridan biri maqsadni belgilash talablariga rioya qilish: maqsadlar oldindan belgilangan va aniq shakllantirilgan bo'lishi; bajaruvchilar tomonidan qabul qilingan va ularga tushunarli bo'lishi; maqsadlar tahlil qilingan va bajarilish muddati belgilangan, shuningdek, bajaruvchilarning harakati motivlashtirilgan bo'lishi; vertikal va gorizontal bo'yicha kelishilgan turli xil topshiriqlar

yo'nalishida taqsimlanishida maqsadlarning birligi saqlanishi zarur hisoblanadi.

Maqsadli-motivlashtirish funksiyasi. Pedagogik jarayonlarning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan yana biri motivlashtirish bo'lib, samaradorlikka erishishda pedagogik jarayonlarning maqsadini, maqsadga erishish yo'nalishida belgilangan vazifalarning mazmun-mohiyatini, o'rganiladigan tushunchalarning zaruriyati, ahamiyati va mazmun mohiyatini o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalariga bog'liq holda tushuntirish, o'rganiladigan tushunchalarga nisbatan o'quvchi-talabalar qiziqishini rivojlantirish asosida vaziyatlarga ko'ra ularning faolligini ta'minlash va o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirib borish jarayonida professor-o'qituvchilar tomonidan boshqaruvning maqsadli-motivlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi.

Ma'qullash – pedagogik jarayonlarda sub'yektlarning faoliyatiga, xatti-harakatiga, bildirgan fikrlariga, ijodiy yondashuvlariga nisbatan bo'lgan ijobiy munosabat.

Ma'lumot – ma'lum maqsadga yo'naltirilgan, inson shaxsining rivojlanishini ta'minlovchi, maxsus tashkil etilgan tizim bo'lib, o'qitish jarayoni va uning natijasi hisoblanadi.

Ma'lumotlilik – shaxsiy sifat ko'rsatkichi, ya'ni shaxsning rivojlanish darajasi, uning tajribasi, ko'nikma va malakalarni qay darajada o'zlashtirganligi va ulardan foydalanish hamda ular yordamida yangi bilim-ko'nikmalarni egallab, rivojlantirib borish qobiliyatlari tushuniladi.

Menejment – inglizcha so'z bo'lib, o'zbek tilida boshqaruvni tashkil etish (boshqarish, boshqaruv hokimiyati, tashkil etish), rahbarlik qilish (rejalashtirish, tartibga solish-muvofiqlashtirish, nazorat qilish) ma'nolarini anglatadi. Menejment – bu ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun faoliyatni, ya'ni individlar yoki ularning guruhlarining faoliyatini muvofiqlashtirish hamda boshqarish usullari, shakllari va vositalari majmui.

Menejment fani – bu rahbarlarga boshqaruv faoliyatini to'g'ri amalga oshirish, xodimlar faoliyatini samarali boshqarish va

muvofiqlashtirishda, shuningdek, korxonalar va muassasalar oldiga qo'yilgan maqsadlarga hamda ko'zlangan natijalarga erishishda muhim ahamiyat kasb etuvchi qarorlarni qabul qilish va ularning bajarilishini nazorat qilish, tahlil qilish va ob'yektiv baholashni o'rganuvchi fan bo'lib, uning asosiy maqsadi zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarda boshqaruvning barcha bo'g'inlarida samarali ishlay oladigan yuqori malakali boshqaruvchilarni tayyorlashdan iborat.

Menejment fan sifatida o'z maqsadiga ko'ra quyidagilarni o'rganadi: boshqarish nazariyasi va amaliyoti; boshqarish ob'yekti va sub'yekti; boshqarish tamoyillari va usullari; rahbar madaniyati; rahbar va lider, ularning fazilatlarini; rahbar reytingi; boshqarishda kirishuvchanlik va qaror qabul qilish; boshqaruv funksiyalari; xodimlarni boshqarish; jarayonlarni boshqarish, samaradorlikni boshqarish; o'z-o'zini boshqarish; hududiy boshqarish va h.k.

Milliy-hududiy yondashuv. Ta'lim muassasalarini mintaqalashtirish jarayonlari turli xil tizimlar va tizimosti bo'g'inlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning sezilarli darajada o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Boshqaruv qarorlarining mazmun va mohiyati turli xil darajada belgilanmoqda: davlat, hududiy, shahar, tuman va muassasalar miqyosida. Bugungi kundagi tizimning avvalgi tizimdan asosiy farqlaridan, afzalliklaridan biri ta'limning demokratlashuvi – ta'lim va tarbiya uslublarini tanlashda o'quv yurtlari mustaqilligining kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat-jamiyat tizimiga o'tilishidir. Shundan kelib chiqib, pedagogik jarayonlarni boshqarishda sub'yektlar mustaqil qarorlar qabul qilish, ta'lim muassasasining mustaqil siyosatini olib borish, taktika va strategiyani mustaqil belgilash, hududiy va boshqa rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish imkoniyatlariga ega.

Moyillik – bu anglab yetilmagan qobiliyatdir. O'z qobiliyatlarini anglab yetish ma'lum bir faoliyat turiga qiziqishni keskin orttiradi va shaxsning ijodiy faoliyat ko'rsatishi uchun ma'lum imkoniyatlarni yaratadi.

Motivlashtirish – bu ma'lum ehtiyojlardan kelib chiqib, kishilar faoliyatini psixologik ta'sir etish yo'llari bilan maqsadga muvofiq yo'naltirishdir.

Pedagogik jarayonlarda davlat va jamiyat, shaxs, fan va ishlab chiqarish ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda sub'yektlarning xatti-harakatlarini, faoliyatini muvofiqlashtirish, erishish zarur bo'lgan maqsadlar yo'nalishida professor-o'qituvchilar va o'quvchi-talabalarining hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish, ularning faolligini rivojlantirish samaradorligi ko'p jihatdan motivlashtirishga bog'liq bo'ladi.

Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda qulay ta'limiy muhitni shakllantirish uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratishda sub'yektlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarini o'rganish asosida ularning faoliyatini takomillashtirish va rivojlantirish zarur bo'lib, mazkur jarayonda motivlashtirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda motivlashtirish tashabbuslarni ishlab chiqish va tahlil qilish uchun shart-sharoitlar yaratish, sub'yektlarning faoliyatini muvofiqlashtirish, ijtimoiy amaliyot va ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda natijalarning samaradorligini tahlil qilishni hamkorlikda tashkil etish, o'quvchi-talabalarda o'quv motivlarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Muammo – har qanday tizimda mavjud va zarur bo'lgan holatdan chetga chiqishni tavsiflovchi vaziyat (voqelikni)ni anglatadi.

Muvofiqlashtirilgan yondashuv. Pedagogik jarayonlar samaradorligini oshirish, ko'zlangan maqsadga erishishda sub'yektlar faolligini ta'minlashga jalb etiladigan sarf-xarajatlarning me'yordan ortmasligini ta'minlovchi, sub'yektlarning imkoniyati, qobiliyati va boshlang'ich tushunchalariga hamda mavjud vaziyatlar va shart-sharoitlarga mos keluvchi, eng qulay bo'lgan hamda pedagogik jarayon va uning tarkibiy tuzilishini qayta tashkil eta oladigan tizimni vujudga keltirish muvofiqlashtirilgan yondashuvni joriy etishdir.

Muvofiqlashtirilgan yondashuvni amaliyotga tatbiq etilishi natijasida sub'yektlarning faolligini hamda pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlash uchun sarf etiladigan mehnat va vaqt tejaladi, shuningdek, pedagogik jarayonlarda bir tomonlamalilik (sub'yekt sifatida faqat o'qituvchining o'zi faoliyat ko'rsatishi) bartaraf etiladi.

Mujassamlashtirilgan strategiya – pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etishning barcha yo'nalishlarini qamrab olgan hamda ta'lim muassasasining yaxlit faoliyatini o'zida jamlagan mo'ljaldir.

Muzokaralar – ixtiloflarni hal qilish usuli sifatida taktik usullarning majmuidan iborat bo'lib, qarama-qarshi tomonlarning o'zaro maqbul yechimga kelishlariga qaratilgan bo'ladi.

Muloqot. Insonlarning ma'lum bir jamoada yoki guruhda hamkorlikdagi faoliyatlari jarayonida vujudga keladigan ehtiyojlardan bo'lib, ularning o'z faoliyatlari davomida o'zaro munosabatlarga kirishish jarayoni hisoblanadi. Insonlarning barcha faoliyatlari davomida o'zaro munosabatlar, ta'sir etish shakllarini o'z ichiga oladigan mazkur tushuncha ularning o'zaro bir-birlarini tushunishlari, hamkorlik qilishlari hamda o'zaro axborotlar almashinishlari uchun zarur hisoblanadi.

Ijtimoiy psixologiyada muloqot uchta turga bo'linadi. Birinchisi, insonlarning o'z-o'zi bilan muloqoti, ikkinchisi insonning boshqa insonlar bilan muloqoti, uchinchisi avlodlararo muloqot bo'lib, mazkur muloqotlar natijasida bir avlodning tajribasi ikkinchi avlodga o'rgatiladi, bu esa pirovardida insonlarning rivojlanishiga, hayot, fan-texnika va texnologiyalarning taraqqiy etishiga zamin yaratadi. Shundan ko'rinib turibdiki, muloqot yoki boshqaruv muloqotisiz boshqaruv jarayonini tasavvur qilib bo'lmaydi.

Mustaqil ma'lumot – bu avlodlar tajribasini, fan va texnika yutuqlarini o'z ichki tuyg'ulari asosida mustaqil o'rganishga qaratilgan xatti-harakatlar majmuining natijasi bo'lib, insonning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni hisoblanadi. Mustaqil ma'lumot inson shaxsining rivojlanishida, tajribalarni egallashida

qulayliklar yaratrsa, mustaqil ta'lim esa ta'lim olishning asosi hisoblanadi.

Mustaqil ta'lim – bu insonning o'zi tanlagan vositalar va adabiyotlar yordamida avlodlar tajribasini, fan va texnika yutuqlarini o'rganishga yo'naltirilgan shaxsiy xatti-harakatlar jarayoni. Bunda insonning ichki dunyosi, his-tuyg'ulari, mustaqil fikrlash qobiliyati asosiy rol o'ynaydi.

Nazorat – bu boshqaruv jarayonining faol bosqichlaridan biri bo'lib, u boshqaruvning barcha funksiyalari bilan bog'liq bo'ladi. Umumiy holda rejalashtirilgan natija bilan haqiqiy erishilgan natijalarni o'zaro solishtirish jarayoni bo'lib, u faoliyatning muvaffaqiyatini aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Pedagogik tizimni boshqarish jarayonida ko'zlangan yo'nalishdan chetga chiqishlar ham vujudga kelishi mumkin, bunday vaziyatlarda nazorat yo'l qo'yilayotgan xatolarning sababini o'z vaqtida aniqlash va ularni tuzatish usullarini belgilash imkoniyatlarini yaratadi. SHuning uchun boshqaruv faoliyatining barcha bosqichlari uchun nazorat zarur hisoblanadi.

Nazorat-tashxis funksiyasi - rejalashtirilgan natija bilan haqiqiy erishilgan natijalarni o'zaro solishtirish jarayoni bo'lib, u faoliyatning muvaffaqiyatini aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Nasihat – psixologik ta'sir va muloqot shakllaridan bo'lib, mazmun jihatidan buyruqqa, taqiqqa, maslahatga o'xshab ketadi. Lekin nasihat ulardan farqli o'laroq, muayyan bir faoliyatga yoki hodisaga nisbatan ko'nikma, moslashuvni shakllantirishga qaratilgan bo'ladi.

Natijalar bo'yicha boshqaruv. Bunday yondashuvning asosiy g'oyasi shundan iboratki, hech bir jarayon, jumladan, pedagogik jarayon ham o'zi-o'zicha hech qanday ahamiyat kasb etmaydi. Pedagogik jarayonlarning ahamiyati uning natijaviyligida o'z ifodasini topadi va uning natijaviyligi sub'yektlar (o'quvchi-talabalar)ning faolligini ta'minlash va faoliyatini muvofiqlashtirish asosida turli rivojlanishlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi.

Natijalar bo'yicha boshqaruv tushunchasi rivojlanish tizimi sifatida amal qiladi va pedagogik jarayon sub'yektlari faoliyatini muvofiqlashtirish va ularning faolligini ta'minlash asosida belgilangan natijalarga erishish mumkin. Mazkur jarayonda belgilangan vazifalar va o'rganiladigan tushunchalarning mazmun-mohiyatini har bir ishtirokchiga tushuntirish orqali sub'yektlarning o'zini-o'zi boshqarishi hamda o'z faoliyatiga ijodiy yondashuvni joriy etishi ta'minlanadi.

Novatorlik g'oyalari – yangiliklar yaratish, ularni pedagogik jarayonga tatbiq etish va ma'lum bir innovatsion faoliyatni tashkil etish bo'yicha g'oyalar.

Nutq qobiliyati – rahbar va professor o'qituvchilarning o'z fikrini, his-tuyg'ularini nutq yordamida, shu bilan birga mimika va pantomimika yordamida aniq va ravshan qilib ifodalab berish hamda ularning faoliyatini ma'lum yo'nalishda o'zgartirish yoki kerakli yo'nalishda tashkil qilish qobiliyatidir.

Oldindan ko'rish - rejalashtirish funksiyasi. Boshqaruv faoliyatini oldindan ko'rish (anglash) va rejalashtirish funksiyasi uchun maqsadli-motivlashtirish boshlang'ich asos bo'lib xizmat qiladi, oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi tashkiliy shakllar, usullar, ta'sir etuvchi vositalarni aniqlaydi, nazoratning me'yori va natijalarini baholashga xizmat qiladi, shuningdek, pedagogik tizimni va uning ishtirokchilarining xatti-harakati va faoliyatini muvofiqlashtirish va tartibga solishga imkoniyat yaratadi.

Pedagogik jarayon – bu shaxslararo munosabatlarda, bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatish jarayonida (tarbiyaviy munosabatlar) insonlarning shaxsiy sifatlarining shakllanishi va rivojlanishiga, xatti-harakati va dunyoqarashini o'zgarishiga, tajribasining boyishi, bilim, ko'nikma va malakalarining shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladigan omillar mavjmuini tashkil qiluvchi ta'limiy muhit.

Pedagogik mahorat – professor-o'qituvchilar tomonidan pedagogik jarayoni sub'yektlarining ikoniyatlari, qobiliyati va boshlang'ich tushunchalarini inobatga olgan holda milliy

qadriyatlarimizni, hayotiy tajribalarni, fan va texnika sohalaridagi yutuqlarimizni o'rgatishni ta'minlaydi hamda ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik takt – har qanday pedagogik ta'sirga nisbatan qo'llaniladigan chora-tadbirlarni (rag'batlantirish, jazolash, pand-nasihah) his eta bilishdan iboratdir. Qobiliyatli rahbar xodimlarga e'tibor berib ziyraklik bilan qaraydi, ularning individual psixologik xususiyatlari bilan hisoblashadi. Bunda muhimi – bo'ysunuvchilarga ta'sir etishning eng qulay usullarini topa bilish, tarbiyaviy ta'sirni qo'llashda maqsadga muvofiq pedagogik choralarga e'tibor berish, aniq pedagogik vazifalarni hisobga olish, xodim shaxsining psixologik xususiyatlari va uning imkoniyatlari hamda mazkur pedagogik holatlarni hisobga olish zarur.

Pedagogik qobiliyat – bu boshqaruv jarayonida rahbarlar va professor-o'qituvchilar uchun eng zaruriy xususiyatlardan bo'lib, ularning pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullana olishini, shuningdek, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqara olishini belgilaydi.

Pog'onaviylik – tashkiliy tuzilishga ko'ra ta'lim muassasasining yuqori bo'g'ini (rahbarlar) bilan quyi bo'g'ini (ijrochilar) o'rtasidagi masofaning katta-kichikligini ifodalaydi, ya'ni rahbar bilan oddiy ijrochi o'rtasidagi masofa qanchalik katta bo'lsa (darajalar soni) ta'lim muassasalaridagi pog'onaviylik darajasi shunchalik katta bo'ladi.

Prinsip – bu so'z lotin tilidan olingan bo'lib, asos, dastlabki, xatti-harakat va faoliyatning asosiy negizi kabi ma'nolarni bildirib, rahbarlar va professor-o'qituvchilarning o'z faoliyatidagi bir so'zligi va qat'iyatlilikidir. Ularning prinsipliligi pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda, sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirishda hamda pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixik jarayonlar – bu ob'yektiv olamni sub'yektiv aks ettirishning turli shakllaridir. Psixik jarayonlar psixik funksiyalar deb ham aytiladi. Psixik jarayonlarning asosiy turlari sezgi, idrok, xotira,

tasavvur, xayol, tafakkur, nutq, hissiyot, iroda bo'lib, ular o'z navbatida uch guruhga birikadi: bilish jarayonlari, irodaviy jarayonlar, hissiy jarayonlar.

Psixik xossalar yoki xususiyatlar – shaxsning individual-psixologik xususiyatlari bo'lib, bular yordamida insonlar bir-biridan farqlanadi, ularning tipologik va individual farqlari aniqlanadi. Psixik xususiyatlarga temperament, xarakter, qobiliyat, ehtiyoj va motivlar kiradi.

Psixologik mahorat – rahbarlar va professor-o'qituvchilarning o'quvchi-talabalarni xatti-harakatlarini boshqarish va muvofiqlashtirish mahoratidir. Chunki, bunda rahbarlar va professor-o'qituvchilar har bir o'quvchi-talabani psixologik xususiyatlari va guruh psixologiyasini yaxshi bilishi zarur, bu zaruriyatni ingliz olimlari "o'zgarar psixologiyasini bilish ular ustidan hukmronlikning yagona yo'lidir" deb ta'riflashgan.

Psixologik holatlar – psixik faoliyatning vaqtinchalik dinamikasi bilan tavsiflanadi. Bu inson ichki dunyosining muhim tomoni bo'lib, faoliyatga ta'sir ko'rsatadi. Psixik holatlarga charchash (toliqish), emotsional zo'riqish (stress), monotoniya va boshqa psixik holatlar kiradi va bular o'zaro bog'liq bo'ladi.

Rahbar madaniyati – rahbar odobi va iqtidori o'rtasidagi dialektik bog'lanish. Bu bog'lanish odob, iymon, insof, adolat va iqtidor kabi fazilatlar majmuidan iborat bo'ladi. Rahbarning kasbiy madaniyati deganda rahbarning professionalligi, uning professional boshqaruv faoliyatini bajarishga tayyorgarlik darajasi tushuniladi. Bunda rahbarlarning maqsadga muvofiq u yoki bu kasbiy sifatlari alohida vaziyatlarda har bir rahbarning "ideal modelini" shakllantirishga asoslanadi.

Rahbarlik – insonlarga maqsadli ta'sir o'tkazishga qaratilgan, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyatdir. Rahbarlar qator funksiyalarni bajaradi: jamoa faoliyati maqsadlarini aniqlaydi va shakllantiradi, mazkur faoliyatni rejalashtiradi, rag'batlantirish vositalari va usullarini belgilaydi, ularni nazorat qilishni amalga oshiradi.

Rahbarlik – odamlarga maqsadli ta'sir o'tkazishga qaratilgan, ularning xulqini tartibga solish bilan bog'liq bo'lgan boshqaruvning tarkibiy qismidir.

Rahbarlik uslublari – rahbar o'zining boshqaruv faoliyatida afzal bilgan va asoslangan barcha usullar va xatti-harakatining taktika va strategiyalaridan tashkil topgan tizim sifatida qaraladi. Bunda bir tomondan strategiyalar bilan boshqaruv faoliyati mazmuni, boshqa tomondan bu tizimning o'zi, inson faoliyati muhitida turli ahamiyatga ega bo'lgan harakatlar va shu qatori professional faoliyat boshqaruv sub'yektining rivojlanishida hamda uning professional mutaxassis sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Rahbarning o'z ishini tashkil qila bilishi deganda uning boshqaruv faoliyatini to'g'ri rejalashtirishi, ya'ni buyruq berish, topshiriq ijrosini tekshirish, xodimlar faoliyatini baholash hamda turli xil qarorlar qabul qilishi va uni nazorat qila olishi nazarda tutiladi.

Refleksiv boshqaruv. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi turli xil omillar bilan o'zaro aloqaga kirishadi, bunda xatti-harakatlarning mazmun-mohiyati va maqsadga yo'naltirilgan o'zgartiruvchi faoliyatning ehtiyojini anglash mumkin bo'ladi, chunki o'z-o'zini chuqur anglab yetish natijasida jamoada o'z o'rnini aniqlash, o'zini namoyon qilish (o'zini ko'rsata bilish), o'z-o'zini (harakatlarini, fe'l-atvorini) ma'qullash, o'zining ichki imkoniyatlaridan, qobiliyatidan foydalanish, o'z-o'zini idora qilish vujudga keladi.

Refleksiya. Muloqot jarayonida suhbatdoshning tasavvurini anglashga harakat qilish, ya'ni uning o'rnida turib o'ziga baho berishga harakat qilish, ya'ni bu ikkinchi shaxsning idrokiga taalluqli bo'lib, o'ziga bironing ko'zi bilan qarashga harakat qilish.

Rivojlanish – bu insonning ruhiyati va organizmidagi sifatiy o'zgarishlaridir. Bu o'zgarishlar ijtimoiy muhit, uy-joy sharoitlari, uni qurshab turgan kishilarning ta'siri natijasida yuz beradi.

Rivojlanish – bu ob'yektiv jarayon bo'lib, tashqi va ichki boshqariluvchi omillar tomonidan miqdor va sifat jihatidan fizik va ma'naviy shakllanish, ya'ni, shaxsning fazilatlarini, sifatlar va

xulqlarning shakllanishi, tushunchalarning chuqurlashishi, kengayishi, osondan - qiyinga, oddiydan - murakkabga, mavhumdan - bilishga, oddiy hayot kechirish shakllaridan - oliy faoliyatga o'tish jarayonidir.

Stereotip qarorlar. Bunday qarorlar odatda mavjud me'yoriy hujjatlar, yo'riqnomalar, muassasaning nizomi asosida qabul qilinadi. Mazkur qarorlar xodimlarni ishga olish va ishdan bo'shatish, muassasa faoliyatini takomillashtirish yo'nalishida chiqarilgan buyruqlarni o'z ichiga oladi.

Stereotipizatsiya. Muloqotlar jarayonida insonlarning ongida shakllanib va muhrlanib qolgan tushuncha va tasavvurlardan doimiy namuna sifatida foydalanish holatlari bo'lib, bunday holatlar hamisha ham ijobiy natijalarga olib kelmaydi. Masalan, rahbarlar o'zining ma'lum bir xodimining murojaat qilgani kelayotganligini ko'rish bilan "hozir ish haqining ozligidan shikoyat qilishni boshlaydi" degan shubhani ko'nglidan o'tishi stereotipni anglatib, bo'lajak suhbat jarayoniga oldindan o'z salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

Strategiya [strategos] grekcha so'z bo'lib, o'zbek tilida "general san'ati" degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilining izohli lug'atida ham mazkur atama urush olib borish san'ati, ijtimoiy-siyosiy kurashga rahbarlik qilish san'ati va ilmi ma'nolarida talqin etilgan.

Strategiya so'zi bugungi kunda biron-bir faoliyatga rahbarlik qilish, korxonalar yoki muassasalarning faoliyatini boshqarishda istiqbolni oldindan aniqlash, faoliyatni oldindan rejalashtirish, bajariladigan vazifalarning yo'nalishini aniqlash, shuningdek maqsadga erishishda natijalarni oldindan aniqlash va nazorat qilish yo'nalishlarida keng qo'llanilmoqda. Mazkur so'zdan strategik reja, strategik rejalashtirish, boshqaruv strategiyasi, strategik boshqaruv kabi tushunchalar kelib chiqqan bo'lib, bu tushunchalarning har biri o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Strategik boshqaruv – bu ta'lim muassasasining strategik maqsadi yo'nalishida muassasa imkoniyatlarini professor-

o'qituvchilarning umumiy manfaatlari bilan muvofiqlashtirishni nazarda tutuvchi uzoq muddatga tuzilgan dastur, reja va loyihalar asosida boshqarishdir. Strategik boshqaruv, odatda, mazkur tizimni boshqaruv madaniyatining yuqori darajasini belgilovchi keng innovatsion dasturlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Strategik qaror. Bunday turdagi qarorlar ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishda muhim ahamiyat kasb etib, unda muassasaning uzoqqa mo'ljallangan rivojlanish vazifalari va maqsadlari belgilanadi. Strategik qarorlarni qabul qilishda ta'lim muassasasining istiqbolli harakat dasturi asos qilib olinadi, uzoq muddatlarga ko'zlangan maqsadlarga erishishda bajariladigan vazifalarning muddati belgilanadi, mavjud muammolarni hal etish yo'llari va uslublari ko'rsatiladi.

Strategik rejalashtirish. Ta'lim muassasasining maqsadlaridan kelib chiqib amalga oshirish zarur bo'lgan vazifalarni belgilash, mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun boshqaruv funksiyalari, metodlari hamda maqsadlarini aniqlash va amalga oshirish yuzasidan strategik rejalar ishlab chiqish jarayoni bo'lib, bunda maqsad va vazifalarning ilmiy asoslanganligi, belgilangan muddatlarning aniqligi va ob'yektivligi, ijrochilarning bilimi va kasb mahorati, tashqi muhit ta'siri, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, muassasa imkoniyatlari, shuningdek, boshqaruv strategiyasi, ya'ni strategiyani amalga oshirishni boshqarish yo'nalishlari o'rganilib tahlil qilinadi.

Strategik reja – bu muassasada ta'lim tizimini rivojlantirish, pedagogik jarayonda ko'zlangan maqsadlarga erishish – raqobatbardosh bitiruvchilar tayyorlash yo'nalishida uzoq (besh, o'n yil va undan ko'proq muddatlarni o'z ichiga oladi) muddatlarga mo'ljallangan vazifalarni o'z ichiga olgan dastur (istiqbol reja) bo'lib, u ta'lim muassasasining hamda rahbar xodimlarning yillik va joriy rejalari uchun asos sifatida xizmat qiladi.

Stress. Asabiylik va keskinlik so'zlari inglizchada stress [stress] degan ma'noni anglatadi. Stress tushunchasi ijtimoiy psixologiyada shaxsga nisbatan ta'sir etayotgan vaziyatlar, omillar

natijasida vujudga kelayotgan holatni ifodalaydi. Masalan, insonlar faoliyat ko'rsatayotgan jamoadagi ruhiy muhitning ta'siri, xodimlar faoliyat ko'rsatayotgan xonalardagi haroratning juda yuqoriligi yoki past darajadaliigi, o'tkir hidlar, yetarli darajada yoritilmaganlik, o'quv qurollarining yetishmasligi, ortiqcha va murakkab bo'lgan topshiriqlarning berilishi va h. k. shular jumlasidandir.

Tavsiyali qarorlar – ta'lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish, pedagogik jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, yangi axborot texnologiyalarini joriy etish hamda ilg'or pedagogik tajribalarni ommalashtirish yo'nalishida qabul qilinadigan qarorlar bo'lib, bunda ta'lim muassasasini rivojlantirish va professor-o'qituvchilarning faoliyatini takomillashtirish yo'nalishidagi tavsiyalar o'z ifodasini topadi.

Taktik qarorlar. Mazkur qarorlar ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan maqsadga erishishda qo'llaniladigan vosita va usullar yo'nalishidagi qarorlar bo'lib, joriy va tezkor qarorlarni ifodalaydi. Masalan, ta'lim muassasasining yillik va joriy dasturlarini hamda rejalarini tuzish va joriy etish, yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash yo'nalishidagi qarorlar bo'lib, yuqori va o'rta bo'g'in rahbarlari tomonidan uzog'i bilan ikki yilgacha bo'lgan muddatga qabul qilinadi.

Talab – rahbarning xodimlarga munosabatining bunday shakli mazmun jihatidan buyruqqa yaqin turadi. Buyruq u yoki bu faoliyatni bajarish yoki bajarmaslikka qaratilgan bo'lsa, talab esa aynan o'sha buyruqlarning bajarilishiga qaratilgan bo'ladi.

Tarbiya – insonlar rivojlanishida asosiy rol o'ynaydigan jarayon bo'lib, bir avlod ijtimoiy tajribasining keyingi avlodlar tomonidan o'zlashtirilishi va ularning ijtimoiy hayotga qo'shilishlarini ta'minlab beruvchi zaruriy faoliyatdir.

Tarbiyaviy jarayon. O'sib kelayotgan avlodning katta yoshdagilar tajribasini egallab borish jarayoni bo'lib, u insonlar rivojlanishini boshqaradi hamda ularning shaxsiy xislatlarini shakllanishiga zarur sharoitlar yaratib beradi.

Tarbiyaviy munosabatlar – insonlar o'rtasidagi doimiy munosabat (aloqalar) bo'lib, ular inson shaxsini rivojlantirishga, ya'ni mustaqil ma'lumot, mustaqil ta'lim olish va o'zini-o'zi tarbiyalashni shakllantirishga xizmat qiladi, shuningdek, bu boshqaruv jarayonida rahbarlar bilan xodimlar o'rtasidagi munosabatlarda turli shakllarda namoyon bo'ladi, ya'ni, rahbarlarning bilimi, muomala va muloqot madaniyati, kiyinishi, gavda harakatlari, boshqaruvchilik qobiliyati, fan-texnika, san'at va tabiatga bo'lgan munosabati hamda qiziqishi xodimlarning faoliyatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Tarbiyalanganlik – shaxsning sifat ko'rsatkichi, tajribalarni yaxshi o'zlashtirganligi, tarbiyaviy-rivojlantirish maqsadida yo'naltirilganlik.

Tarbiyalanuvchi – tajribalarni egallaydigan va o'rganadigan shaxs.

Tarbiyachi – inson, avlodlar tajribasini egallash uchun majburiy yoki zaruriy ta'minotchi.

Tartibga solish-muvofiqlashtirish funksiyasi. Mazkur funktsiya pedagogik tizimning holatini zaruriy, belgilangan darajada ushlab turish, uni yangi sifat darajasiga ko'tarish va pedagogik jarayonda yo'l qo'yilayotgan xatoliklarni tuzatish hamda pedagogik jarayon sub'yektlarining xatti-harakatlarini tartibga solish uchun xizmat qiladi.

Tafakkur. Insonlarning aqliy faoliyatining va ongli xatti-harakatlarining yuksak shakli hisoblanib, sotsium va ijtimoiy muhitni, mavjud jarayonlarning vujudga kelish sabablari va voqelikni anglash vositasi, shuningdek, barcha insonlarning ehtiyojlarini qondirish yo'nalishidagi faoliyatlarini muvofiqlashtiruvchi fikrlar, g'oyalar va qarashlar natijasida vujudga kelgan xulosa yoki qabul qilingan qaror.

Tafakkur sezgi, idrok, tasavvurlarga nisbatan mavjud jarayonlarni, hodisalarni aniq va ravshan, ob'yektiv aks ettiruvchi bilish jarayoni. Pedagogik jarayonlarda professor-o'qituvchilar tomonidan o'quvchi-talabalarning yoki o'quvchi-talabalar tomonidan professor-o'qituvchilarning o'rganilishi va xulosalar chiqarilishi,

shuningdek, o'zaro munosabatlar, aloqalar va axborotlar almashinuvi mazkur tushuncha orqali amalga oshiriladi.

Tashabbusli qarorlar. Bunday shakldagi qarorlar rahbarlarning boshqaruv faoliyati jarayonida axborotlar to'plash metodlaridan foydalanilib to'plangan ma'lumotlar, amalga oshirilgan tahlillar hamda o'rganilgan vaziyatlarning natijalariga asosan qabul qilinadi va ular muassasasining istiqbolini nazarda tutadi.

Tashqi kommunikatsiya. Ta'lim muassasasi bilan tashqi muhit o'rtasidagi axborot almashinuvi jarayoni tashqi kommunikatsiyalarni ifodalab, bunga tashqaridan kelgan axborotlar, yuqori boshqaruv organlari, hokimiyat, vazirliklardan kelgan axborotlarni kiritish mumkin.

Tashkiliy ixtiloflar. Bunday ixtiloflar ta'lim muassasasida professor-o'qituvchilarga o'quv yuklamalarini taqsimlashda (fanlar bo'yicha dars soatlari ajratish, hamda soatlar taqsimotida adolatning buzilishi), imtiyozlar berishda, mukofotga tavsiya qilishda, jamoatchilik topshiriqlarini berishda va boshqa tashkiliy jarayonlarda rahbarlar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolar sababli yoki rahbariyat tomonidan berilgan topshiriqlar ma'lum bir xodimlar tomonidan bajarilmasa, ma'muriyat talablarini chetlab o'tishga harakat qilsa kelib chiqadi.

Tashkiliy ta'sir ko'rsatish – pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning tashkiliy tuzilishlarini belgilash, ichki tartib-qoidalarni o'rnatish; boshqariluvchi va boshqaruvchi tizimlar o'rtasida muvofiqlik va oqilona nisbatni o'rnatish kabilarni o'z ichiga oladi. Pedagogik jarayonlarni samarali amalga oshirish uchun tashkil etilgan ta'lim muassasasining tarkibi, tashkiliy tuzilishi (struktura) va tarkibiy qismlarini (komponentlar) aniqlashda faoliyat jarayonlarining xususiyatlari inobatga olinadi.

Bu jarayonlarni asosan quyidagi turlarga bo'lish mumkin. Asosiy (pedagogik) jarayon ta'lim muassasasining asosiy maqsadlariga, ko'zlangan natijalarga erishishga yo'naltirilgan bo'ladi va ta'minlovchi jarayon ta'lim muassasasining natijalariga to'g'ridan-to'g'ri o'z ta'sirini ko'rsatmasa-da, uning asosiy vazifalarini bajarishi

uchun zaruriy sharoitlarni yaratadi va ta'minlab beradi. Ta'lim muassasasida pedagogik jarayonlar ikkita kichik tizimlar doirasida, ya'ni darsda va darsdan tashqari (tarbiyaviy) faoliyat jarayonlarida amalga oshiriladi.

Tashkiliy ta'sir ko'rsatish shakllari – loyihalash, reglamentlash, me'yorlash, qo'llanmalar tayyorlash va h.k. Ta'lim muassasasi faoliyatini tashkil etishda motivlashtirish, tashabbuslarni ishlab chiqish va tahlil qilish uchun shart-sharoitlar yaratish, barcha tarkibiy qism va bo'limlarning faoliyatini muvofiqlashtirish, ijtimoiy amaliyot va ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda natijalarning samaradorligini tahlil qilishni hamkorlikda tashkil etish, davlat talablari asosida pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish orqali amalga oshirish zarur.

Tashkiliy-ijrochilik funksiyasi. Bu funksiya boshqaruv faoliyatining barcha yo'nalishlarida o'z aksini topadi. Ya'ni, u kadrlar tanlash va joy-joyiga qo'yish, ijrochilarning o'zaro ta'sir etish tizimini shakllantirish, axborotlar to'plash va ularga ishlov berish faoliyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Buning natijasida u yoki bu pedagogik tizimga xos tarkibiy tuzilish vujudga keladi.

Tashkiliy-ma'muriy metodlar. Ushbu metodlar ham iqtisodiy metodlar bajaradigan vazifalarni bajaradi, faqat ularning ta'sir ko'rsatish usullari va shakllari o'zaro farq qiladi. Iqtisodiy metodlarda belgilangan masalalarni hal qilish uchun rahbarlar ta'sir ko'rsatishning turli xil usul va shakllarini tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Tashkiliy-ma'muriy metodlar qarorlar, buyruqlar, farmoyishlar va ko'rsatmalar tayyorlash, ularni o'z vaqtida tegishli shaxslarga yetkazish va bajarilishini nazorat qilish orqali ta'sir ko'rsatishni nazarda tutadi.

Ta'lim – tajribalar almashinishi jarayoni bo'lib, rejali ravishda amalga oshiriladigan "o'qituvchi-o'quvchi" muloqoti, uning natijasida ma'lumot, tarbiya va rivojlanish amalga oshadi.

Ta'lim menejmenti – bu ilmiy asosda tashkil etilgan, o'ziga xos pog'onaviylikka asoslangan boshqaruv: rahbar, pedagogik jamoa, o'quvchi-talabalar jamoasi. Shunga ko'ra boshqaruvni turli

xil modellar asosida amalga oshirish mumkin: integral model, birinchi pog'ona – pedagogik jamoa faoliyatini boshqarish, ikkinchi pog'ona – o'quvchi-talabalar faoliyatini boshqarish.

Ta'lim menejmenti fani – ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv faoliyati, boshqaruv mas'uliyati va madaniyati, boshqaruv funksiyalari va metodlari, boshqarishning qonun-qoidalari va tamoyillari, rahbar va lider fazilatlarini, ta'lim muassasasi rahbarlarining funksional vazifalari, ta'lim muassasalarini boshqarishda axborot va kommunikatsiya, rahbarlarning innovatsion faoliyatlari, boshqaruvda tarbiyaviy munosabatlar va rahbarlik uslublari, ta'lim muassasalarining tashkiliy tuzilishi, strategik boshqaruv va rejalashtirish, rahbarning ish vaqti va undan foydalanish, personalni boshqarish hamda ta'lim muassasalarini boshqarishda motivlashtirish va motivlashtirish nazariyalarini tadqiq etadi.

Ta'lim menejmentining asosiy maqsadi – ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etishda, muassasa oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishish va raqobatbardosh bitiruvchilar tayyorlashda pedagogik jarayon ishtirokchilari, rahbarlar, mutaxassislar va ijrochilarning munosabatlari va faoliyatlarini muvofiqlashtirish, nazorat qilish hamda samarali boshqarishni ta'minlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Ta'lim muassasalarini boshqarish – jamoa a'zolarini hamda ularning faoliyatini boshqarishdan iborat bo'lib, ular o'z navbatida ta'lim jarayonini va vositalarini boshqaradilar. Boshqaruv yuqori saviyada olib boriladigan muassasalarda intizom, pedagoglarning mehnat unumdorligi, ta'lim jarayoni samaradorligi va o'quvchi-talabalarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari yuqori darajada bo'ladi hamda ta'lim jarayoni ishtirokchilari faoliyatida majburiy itoatkorlik o'rnini ijodiy yondashuvlar egallaydi.

Ta'lim muassasasi funksiyalari – pedagogik jarayonlarda quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi: ta'limiy (tushunchalar tizimi, dunyoviy tushunchalar, fanlar bo'yicha umumiy bilimlar, ko'nikma va

malakalar; mustaqil ta'lim); tarbiyaviy (ta'lim jarayoni ishtirokchilarida dunyoqarash, o'zini-o'zi anglash va ijtimoiy mavqe, motivlashtirish, tajriba va axloqiy odat, muhim ijtimoiy ko'nikma va malaka, xulq va muomala, ma'naviy va axloqiy madaniyat, o'zini-o'zi tarbiya ko'nikmalarini shakllantirish); psixologik rivojlanish (oliy psixologik funksiyalar: idrok, hissiyot, iroda, ruhiy kechinmalar, o'zini-o'zi anglash, shaxsiy faolligini shakllantirish), ta'lim jarayoni ishtirokchilarida yaratuvchanlikni rivojlantirish; ijodiy faoliyatga tayyorlash; sog'lom turmush tarziga odatlantirish; ta'lim muassasasi bitiruvchilarini ijtimoiy-shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan turli xil faoliyatga tayyorlash; pedagogik jarayonlarni tashkil etish, o'zaro aloqalarni o'rnatish va muvofiqlashtirish, barcha bo'g'in va bo'limlar o'rtasida vazifalar taqsimoti, rahbar xodimlar o'rtasida mas'uliyatlarni belgilash, boshqarishning aniq uslubini tanlash va qaror qabul qilishda ish tartibi izchilligi, axborotlar oqimini tashkil qilish.

Texnologiya – pedagogik jarayonlarni tashkil etish, uni boshqarish, professor-o'qituvchilarning pedagogik va o'quvchi-talabalarning o'quv faoliyatini tashkil qilish usullari tavsifi.

Tizim – aloqa, munosabatlar, integratsiya, yaxlitlik, tashkil etuvchi qismlar kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. Bu tizimning bir-biri bilan bog'liq bo'lgan, o'zaro ta'sir etuvchi qismlarining majmui yaxlit ob'yektni tashkil etadi. Har bir qism yaxlit tizimning o'zgarishiga o'z hissasini qo'shadi.

Tizimli yondashuv – bunda pedagogik jarayonlar tizim sifatida, ya'ni tashqi muhitda xizmat qilayotgan murakkab pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Bunda uning aloqalari va vositalarining mazmun va mohiyatiga ko'ra ob'yektni bir butun, ya'ni yaxlit holda tasavvur qilish talab etiladi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligini o'rganishda alohida xususiyatlarga ega bo'lgan bir necha qismlarga ajratib, ular o'rtasidagi aloqalar hamda o'zaro bog'liqlik xususiyatlari aniqlanadi, chunki har bir qism yaxlit tizimning o'zgarishiga o'z hissasini qo'shadi.

Faoliyat – bu insonning belgilangan maqsad yo'nalishida boshqarilib turadigan ichki va tashqi faolligi bo'lib, mazkur faollik orqali tabiatga va boshqa insonlarga ta'sir ko'rsatiladi.

Faoliyat – falsafa fanida faoliyat tushunchasi butun olamga nisbatan bo'lgan o'ziga xos insoniy munosabatlar usuli sifatida qaralsa, ijtimoiy nazariyada faoliyat ijtimoiy voqelikning mavjudligi va rivojlanishi, ijtimoiy faollikni vujudga kelishi deb ta'riflanadi.

Psixologiya va pedagogika fanlari yo'nalishidagi tadqiqotlarda faoliyat tushunchasi alohida ob'yektivlashtirilgan moddiy va ma'naviy mahsulotlarni ishlab chiqish va vujudga keltirishga yo'naltirilgan faollik, ya'ni sub'yektning faolligi sifatida tadqiq qilinadi.

Faollik – bu insonlarda "o'z kuchi bilan javob qilish" qobiliyatini bildiradi. Insonlarni muayyan tarzda va muayyan yo'nalishda harakat qilishga undaydigan ehtiyojlar uning faolligi manbai hisoblanadi.

Funksional boshqaruv deyilganda kadrlar sohasidagi ishlar bilan bog'liq bo'lgan barcha vazifalar va qarorlar, masalan, kadrlar tanlash, ulardan foydalanish, malakasini oshirish, ularning mehnatiga haq to'lash, rag'batlantirish va mukofotlash, lavozimlarga tayinlash, ishdan bo'shatish va h.k. tushuniladi.

Funksiya – bu lotincha so'z bo'lib, biror kimsa yoki narsaning ish, faoliyat doirasi, vazifasi degan ma'nolarni bildiradi. Rahbar o'zining ishlab chiqarish va texnologik vazifalarini bajarishi professional funksiyalarini belgilaydi va bunda rahbar professional-mutaxassis sifatida doimo insonlar bilan munosabatda bo'ladi.

Xodimlarni motivlashtirish (undash) – bu usul xodimlarning boshqaruv jarayonida keng miqyosda ishtirok etishiga asoslangan bo'lib, bu usulni qo'llash orqali sog'lom ijtimoiy-ruhiy muhit yaratiladi. Bunda ijtimoiy-psixologik usullar mehnat faolligini oshirishga qaratilgan bo'lib, u xodimlarga, ya'ni ularning ma'naviy va ijtimoiy xulqiga ta'sir etish orqali amalga oshiriladi.

Tashkiliy muhitning sifati uning holatining madaniy namunalar bilan mos kelishini hamda boshqaruvning tezkorlik va imkoniyat darajasini belgilaydi. Ya'ni, vujudga kelayotgan vaziyatlarni tashkiliy

muhitning asosiy tashkil etuvchi elementlari bilan muvofiqlashtirish boshqaruv madaniyatining asosiy ko'rsatkichi sifatida xizmat qiladi.

Xulqiy komponentlar – sa'y-harakat, qiliq, mimika, imo-ishora, nutq va boshqa inson xulqi bilan bog'liq bo'ladigan munosabatlar.

Shaxs obro'si – shaxsning jamoa a'zolari tomonidan tan olinishi va hurmat qilinishi, uning sub'yektiv sifatlarining jamoa faoliyatining ob'yektiv talablariga mos kelishini bildiradi. Bunda shaxsning bilimi, tajribasi, kasb mahorati, uddaburonligi, tadbirkorligi, faolligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxslararo ixtiloflar. Ta'lim muassasasida shaxslararo munosabatlar jiddiy va nozik bo'lib, bunda rahbarlar o'rtasidagi munosabatlar, rahbar-xodim, rahbar-o'qituvchi, rahbar-o'quvchi, rahbar-ota-ona, xodim-xodim, o'qituvchi-xodim, o'qituvchi-o'quvchi, o'qituvchi-ota-ona, o'quvchi-o'quvchi, o'quvchi-ota-ona hamda pedagoglararo munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim muassasasidagi shaxslararo munosabatlarni ham nozik, ham murakkab deyishimizga asosiy sabab, yosh avlodni tarbiyalashda bu munosabatlar muhim ahamiyat kasb etadi, hattoki ota-onalarning o'z farzandlari bilan bo'lgan munosabatlari ham pedagogik jarayoniga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shaxslararo ixtiloflar, asosan, insonlarning bir-birini tushunmasligi, manfaatlarning nomuvofiqligi, bir-birini ko'rolmasligi yoki arzimas sabablarga ko'ra o'zaro arazlab yurishi tufayli kelib chiqishi mumkin.

Shaxslararo munosabatlar – bu bir jamoa yoki guruhning a'zolari bo'lgan insonlar o'rtasidagi ob'yektiv aloqalar, muloqot va o'zaro ta'sirlarni ifodalab, rasmiy va norasmiy turlarga, xizmat va shaxsiy munosabatlarga bo'linadi. Xizmat munosabatlari biror ijtimoiy foydali faoliyat bilan – o'quv, mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'ladi. Shaxslararo munosabatlar o'zaro ta'sir ko'rsatish, muloqot, hamkorlikdagi faoliyatda vujudga keladi va shakllanadi.

Shaxsning zakovatlilik, irodalilik, zukkolik xislatlari – ziyraklik, esda saqlab qolishlik, ijodkorlik, tanqidiylik, qiziquvchanlik, ishqibozlik, diqqatlilik, bilimdonlik, saviyalilik, hozirjavoblilik.

Shaxsning umumiy xislatlari – yoqimlilik, jozibadorlik, dilbarlik, ko'rkamlik, hurmatga sazovorilik, buyuklik, salohiyatlilik; jiddiylik, bosiqlik; moslashuvchanlik, madaniyatlilik, odoblilik, ziyolilik, tabiiylik, odillik, oddiylik.

Shaxs-faoliyat yondashuvi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda shaxs-faoliyat yondashuvi ham zarur hisoblanib, pedagogik jarayonlarda sub'yektlar faolligini ta'minlash va aniq maqsadlarga ko'ra belgilangan vazifalarni bajarishga sub'yektlarni motivlashtirish yo'nalishi sifatida vujudga keladi.

Shaxs-faoliyat yondashuvida shaxsning va faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi, chunki bu yondashuv asosida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda o'quvchi-talabalar sub'yekt sifatida faoliyat ko'rsatadi va o'z navbatida, o'quvchi-talaba shaxsining sub'yekt sifatida rivojlanishi uning faolligi, mustaqil, erkin, tanqidiy, tahliliy va samarali fikrlashining rivojlanishi orqali aniqlanadi.

Emotsional komponentlar – ehtirosli kechinmalar bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar.

Ehtiyoj – insonlarni ma'lum bir faoliyatga yo'naltiruvchi omillar bo'lib, ularni jismoniy yoki aqliy mehnatga, shuningdek, dam olish, bilim olishga, hunar o'rganishga, umuman olganda yashash uchun kurashishga chorlaydi. Inson ehtiyojlari turli xil bo'lib, ularning psixologik xususiyatlariga, ya'ni odati, didi va kayfiyati, yoshi va sog'ligi, jinsi, oilaviy ahvoli, mehnat qilish va yashash sharoitlariga ham bog'liq bo'ladi.

Ehtiyoj – insonlarning hayot kechirishining aniq shart-sharoitlarga qaramligini ifoda etuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi holatdir.

Insonning ehtiyojlari ham ijtimoiy, ham shaxsiy xususiyatlarga ega bo'lib, u birinchidan, shunchaki tor ma'nodagi shaxsiy tavsifga ega bo'lib tuyulganda ham ijtimoiydir (masalan, non – non bo'lib dasturxonga kelgunicha ko'plab insonlar mehnati sarflanadi, bu esa ijtimoiy mahsulotdir). Ikkinchidan, inson o'z ehtiyojlarini qondirish uchun mazkur ijtimoiy muhitda tarixan tarkib topgan vositalar va

usullardan foydalanadi. Uchinchidan, insonning ko'pgina ehtiyojlari shaxsiy ehtiyojlaridan ko'ra o'zi birgalikda mehnat qiladigan jamiyatning, jamoaning, guruhning ehtiyojlarini ifodalaydi, ya'ni jamoa ehtiyojlari kishining shaxsiy ehtiyojlari tusini oladi (yig'ilishda ma'ruza bilan chiqish uchun tayyorlanish ehtiyoji).

Ehtirosli xislatlar – o'zgarlar yutuqlaridan quvonish, o'z faoliyatidan qoniqish, baxtiyorlik, ko'tarinkilik, tantanavorlik, quvnoqlik, hazil-mutoyibalilik, uyatchanlik, tortinchoqlik, mo'min-qobillik, diyonatlilik, ozodalik, nozik tabiatlilik.

Yangilik – yangi tartib, yangi uslub, yangi metod, yangi ixtirolar bo'lishi mumkin.

Yangilik kiritish – bu yangilikning qo'llanishini bildiradi. Yangiliklarni amaliyotda qo'llash va ommalashtirishga kirishilgan vaqtda u yangi sifatga ega bo'ladi va innovatsiyalar vujudga keladi. Yangilik kiritishni ommalashtirish va ularni tashkil etish innovatsion jarayonning tashkil etuvchi qismlari hisoblanadi.

O'zini-o'zi tarbiya – bu ichki tuyg'ular yordamida milliy qadriyatlarni, inson hayotidagi yutuq va muammolarni, tajribalarni o'rganish, ko'nikma va malakalar hosil qilish, ya'ni, mustaqil rivojlanish jarayonidir. Pedagogik jarayonni qanday tashkil etilmasin, o'zini-o'zi tarbiyalashsiz uning samaradorligini ta'minlab bo'lmaydi.

O'qitish – milliy qadriyatlarimizni, hayotiy tajribalarni, fan va texnika sohasidagi yutuqlarimizni yosh avlodlarga o'rgatishni ta'minlaydi.

O'qish – milliy qadriyatlarni, fan-texnika sohasidagi yutuqlarni, tajribalarni o'rganish, tushunish, tafakkurning rivojlanishi, mustaqil fikrlash va ulardan hayotda foydalanish uchun ko'nikma va malakalarni shakllanishi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi – Toshkent: "Adolat", 1998.

2. O'zbekiston iqtisodiyotida xususiy sektorning ulushi va ahamiyatini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24 yanvar 2003 yildagi PF-3202-sonli Farmoni.

3. "2004-2009 yillarda ta'lim muassasasi ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi" to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21 may 2004 yildagi PF-3431-sonli Farmoni.

4. Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 9 iyuldagi "2004-2009 yillarda ta'lim muassasasi ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 321-sonli Qarori. – Toshkent, 2004.

5. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: "O'zbekiston", 1997.

6. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: "Sharq", 1997.

7. Inson baxt uchun tug'iladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning hikmatli so'zlaridan. – Toshkent: "Sharq", 1998.

8. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent: "O'zbekiston", 1999.

9. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – Toshkent: "O'zbekiston", 2000.

10. Karimov I. A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2000.

11. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.

12. Karimov I.A. Iqtisodiyotni erkinlashtirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish – bosh yo'limiz. "Xalq so'zi", 15 fevral 2002 yil.

13. Karimov I.A. Odamlarning tashvish va orzu-intilishlari bilan yashash faoliyatimiz mezoniga aylansin. "Xalq so'zi", 19 iyul 2002 yil.
14. Karimov I.A. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. "Xalq so'zi", 30 avgust 2002 yil.
15. Karimov I.A. Islohotlar strategiyasi – mamlakatimiz iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishdir. "Xalq so'zi", 18 fevral 2003 yil.
16. Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog'liq. – Toshkent: "O'zbekiston", 2004.
17. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. – Toshkent: "O'zbekiston", 2005.
18. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlari – eng oliy qadriyat. – Toshkent: "O'zbekiston", 2005.
19. Abdurahmonov Q., Yu.Odegov va boshqalar. Personalni boshqarish. Toshkent: "Sharq", 1998.
20. Abdurahmonov Q.H., D.N.Rahimova va boshqalar. Davlat xizmati personalini boshqarish. – Toshkent: "Akademiya", 2002.
21. Adizova T.M. Boshqaruv muloqoti. – Toshkent: Nizomiy nomli TDPU, 2000.
22. Azizxo'jayeva N.N. O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. – Toshkent: Nizomiy nomli TDPU, 2000.
23. Axloq-odobga oid hadislar. – Toshkent, 1990.
24. Ahlidinov R.Sh., Nosirova F.A., Rajabova M.R. Ta'lim muassasasi boshqaruvida ichki nazorat. – Toshkent: "Sharq", 1996.
25. Ahlidinov R.Sh. O'zbekiston Respublikasida ta'lim muassasasi ta'limi tizimini boshqarish xususiyatlari (nazariy-metodologik jihatlar). – Toshkent: O'zPFITI, 1997.
26. Ahlidinov R., Saidov H. va boshqalar. Istiqloq va ta'lim. – Toshkent: "Sharq", 2001.
27. Ahmadxo'jayev H. T., Mirdadayev K. M., Qozoqov O. S. Menejment va strategiyani boshqarish. – Toshkent: "Ilm Ziy", 2004.

28. Бодалев А.А. О предмете акмеологии // Психологический журнал. – М., 1993. – Т.14. – № 5. – С. 17
29. Bezrukova V.S. Pedagogika. – Yekaterinburg, 1994.
30. Burxonov A., Turg'unov S. T. "Mutaxassislik psixologiyasi" fanidan ma'ruzalar to'plami. – Namangan: NamMPI, 2000.
31. Burxanov A., Turg'unov S.T. Psixologiya: Ma'ruzalar to'plami. – Namangan: NamMPI, 2000. – 94 b.
32. Valijonov R., Qobulov O., Ergashev A. Menejment asoslari. – Toshkent: "Sharq", 2002.
33. Davletshin M.G. Zamonaviy ta'lim muassasasi o'qituvchisining psixologiyasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 1999.
34. Djurayev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim muassasalarini boshqarishda menejmentning asosiy tushunchalari. – Toshkent: "Fan", 2006.
35. Zunnunova A. Pedagogika tarixi. – Toshkent, 1997.
36. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – С. 512.
37. Yo'ldoshev J.G'. O'zbekiston Respublikasi ta'lim taraqqiyoti yo'lida. – Toshkent: "O'qituvchi", 1994.
38. Yo'ldoshev J.G'. Ahlidinov R.Sh., Otaboyeva R.N. Mustaqil O'zbekiston ta'limi. – Toshkent: "Sharq", 1997.
39. Yo'ldoshev J.G'. Ta'lim yangilanish yo'lida. – Toshkent: "O'qituvchi", 2000.
40. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent: "O'qituvchi", 1994.
41. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. – М.: Академия, 2000. – С. 130.
42. Komilov N., Begmatov A., Quronov M. Rahbar va xodim. – Toshkent: "Akademiya", 1998.
43. Лазарев В. С., Поташник М. М. Управление развитием школы. – Москва, 1995.
44. Малькова Т.П., Фролова М.А. Введение в социальную философию: Учеб. пособие для студентов. – М.: Междунар. Пед. akad. 1995. – С.35.

45. Менеджмент в управлении школой. Под ред. Т. И. Шамовой. – Москва: «NB Магистр», 1992.
46. Mirqosimov M. Ta'lim muassasasini boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. – Toshkent: "O'qituvchi", 1995.
47. Моисеев А. М. Качество управления школой: каким оно должно быть. – Москва, 2001.
48. Munavvarov A.K. Pedagogika. – Toshkent: "O'qituvchi", 1996.
49. Murakayev I.U., Saifnazarov I.S. Menejment asoslari. – Toshkent: "O'zbekiston", 2001.
50. Образцов П.И., Косухин В.М. Дидактика высшей военной школы: Учебное пособие. – Орел: Академия Спецсвязи России, 2004. – С.19.
51. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Под ред. Н. Ю. Шведовой. 2-е изд-е – Москва: «Русский язык», 1990.
52. Peregudov L.V., Saidov M.X. Oliy ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. – Toshkent: "Moliya", 2002.
53. Пономаренко В.А. Психология духовности профессионала. – Москва: «Русский язык», 1997.
54. Поташник М.М. Управление современной школой. – Москва, 1995.
55. Слостенин В.А., Мищенко А.И. Целостный педагогический процесс как объект профессиональной деятельности учителя. Москва, 1997. – С.19
56. Слободчиков В.И. О возможных уровнях анализа проблемы рефлексии // Проблемы логической организации рефлексивных процессов. – Новосибирск, 1986. – С. 130.
57. Словарь иностранных слов. – 16-е изд., испр. – Москва: «Русский язык», 1988.
58. Сухобская Г.С., Горбунова Л.Л. Взаимосвязь теории и практики в процессе подготовки и повышения квалификации педагогических кадров. – М.: НИИ ИОО АПН, 1990. – 92 с.
59. Топоровский В.П. Аналитическая деятельность руководителя образовательного учреждения. – Санкт-Петербург, 2000.

60. Топоровский В.П. Развитие исследовательской культуры директора школы. – Санкт-Петербург, 2000.
61. Tursunov I.Y. Xalq pedagogikasining dolzarb muammolari. – Toshkent: "O'qituvchi", 1990.
62. Tursunov I.Y., Nishonaliyev U. N. Pedagogika kursi. Darslik. – Toshkent: "O'qituvchi", 1997.
63. Turg'unov S.T. "Pedagogika" fanidan ma'ruzalar to'plami. – Namangan: NamMPI, 1999.
64. Turg'unov S.T. Ta'lim muassasasini boshqarishda pedagogikaning asosiy tushunchalari va tadqiqot metodlari. – Namangan: NVPQTMOI, 2003.
65. Turg'unov S.T. Zamonaviy ta'lim muassasasi rahbarlarining funksional vazifalari. – Namangan: NVPQTMOI, 2004.
66. To'xtaboyev A. Ma'muriy menejment. – Toshkent: "Moliya", 2003.
67. Управление – деятельность профессиональная. Сборник статей. – Санкт-Петербург, СПбГУПМ, 2001.
68. Шакуров Р.Х. Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом. – Москва, 1982.
69. Шамова Т.И., Тюлю Г.М. и другие. Как руководителю школы оценить свою управленческую деятельность. Методические рекомендации. – Москва: МПГУ, 1994.
70. Sharifxo'jayev M., Abdullayev Yo. Menejment. Darslik. – Toshkent: "O'qituvchi", 2001.
71. Qurbonov Sh., Seytxalilov E., Quronov M., Ahlidinov R., Majidov I. Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar. – Toshkent: "Akademiya", 2002.
72. G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 1990.
73. G'ulomov S. S. Menejment asoslari. – Toshkent: "Sharq", 2002.
74. Haydarov F.I. O'quv faoliyati motivatsiyasi: Monografiya. – Toshkent: Fan, 2005. – 122 b.

75. Hoshimov K., Nishonova S. va boshqalar. Pedagogika tarixi. – Toshkent: “O’qituvchi”, 1996.

76. Xaruxiko Kuroda. Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti: Xalqaro konferensiya materiallari. – T.: O’zbekiston, 2012. – B.19.

M U N D A R I J A

Kirish.....	3
Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar.....	8
Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuvlar.....	14
Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarni tashkil etishning funksiya va metodlari.....	23
Pedagogik jarayonlarni o'ziga xos xususiyatlari	37
Ta'lim jarayoni samaradorligi	48
Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi asosiy tushunchalar, tayanch so'z va iboralar	55
Adabiyotlar.....	93

7000 e
O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutining
Ilmiy Kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan

TURG'UNOV SOBITXON TOSHPO'LATOVICH,
MAQSUDOVA LOBAR AKRAMOVNA,
UMARALIYEVA MUXAYYO ABDUGAFFAROVNA,
TOJIBOYEVA HILOLAXON MAXMUTOVNA

PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH TEXNOLOGIYALARI

"Sano-standart" nashriyoti, Toshkent – 2012

Nashriyot litsenziyasi: № AI 177, 03.01.2011.
Terishga 29.12.2012 yilda berildi. Bosishga 23.01.2013 yilda ruxsat etildi.
Bichimi: 60x84^{1/16}. Ofset bosma. Times garniturası.
Shartli b.t. 5,81. Nashr b.t. 9,21. Adadi: 1500. Buyurtma №1649.
Bahosi shartnoma asosida.

*"Sano-standart" nashriyoti, 100190, Toshkent shahri,
Yunusobod-9, 13-54. E-mail: sano-standart@mail.ru*

*"Sano-standart" MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Shiroq ko'chasi, 100-uy.
Telefon: (371) 228-07-94, faks: (371) 228-07-95*